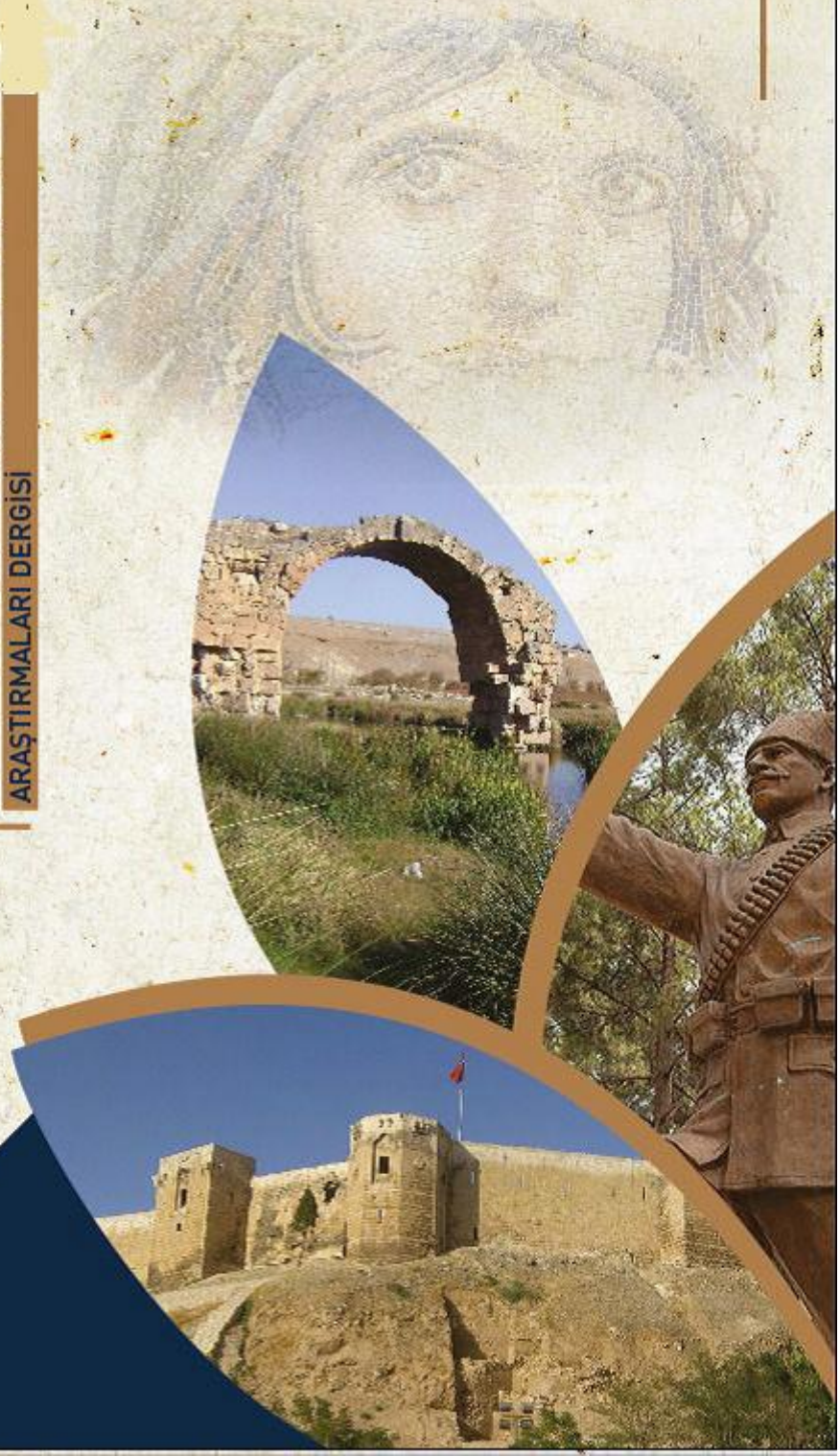

Cilt 3 Sayı 2

Gaziantep Üniversitesi

AYINTÂB

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ AYINTÂB ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Hedef ve Kapsam

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD) yılda iki sayı çıkar ve çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayınlandığı uluslararası ve hakemli bir akademik dergidir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), Türkiye'nin önde gelen araştırma üniversitelerinden biri olan Gaziantep Üniversitesi tarafından yayınlanmaktadır.

Derginin amacı teorik ve araştırma odaklı çalışmalarını desteklemek, araştırmalarda kaliteyi arttırmak ve ulusal ve uluslararası akademik araştırmaların karşılıklı paylaşımını teşvik etmektir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), bilginin serbest dolaşımı ve yaygınlaştırılması için çalışan açık erişimli bir dergidir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD) büyük oranda akademisyenlerin katkı sağladığı çok disiplinli bir yayın olmasına rağmen, alanında uzman olan veya lisansüstü düzeyde çalışmalar yapan öğrencilerden gelen yayınları da teşvik etmektedir.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), Arkeoloji, Gastronomi, İşletme, İktisat, İletişim, Coğrafya, Tarih, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Hukuk, Dilbilim, Folklor, Edebiyat, Felsefe ve Sosyoloji alanlarından yayın kabul etmektedir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi'nde, sadece Gaziantep ve yöresi ile ilgili makaleler yayımlanır.

Derginin uluslararası yayın kurulu vardır.

Telif Hakkı

Derginin tüm telif hakkı dergi yöneticilerine aittir.

İletişim

GAÜN Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD)
Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
27310 Gaziantep, TÜRKİYE
Tel: +90-342-318-1820
Editör/Dergi Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
E-mail: agunduz@gantep.edu.tr
Editör
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Demir
E-mail: lopsangus@gmail.com

Gaziantep Üniversitesi

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi

GAÜN-AAD

Dergi Sahibi

Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Ali GÜR

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Demir

Bölüm Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ
Yrd. Doç. Dr. Gülşen KUM
Yrd.Doç.Dr. Meltem MUŞLU
Prof.Dr. Muhammet Ruhat YAŞAR
Yrd.Doç.Dr. Timur DEMİR
Yrd.Doç.Dr. Selim KAYA
Doç.Dr. Mustafa METE
Dr. Öğr. Üyesi Fettah KUZU
Doç.Dr. Atınç OLCAY
Dr. Öğr. Üyesi Kadriye ŞAHİN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aleksandar Andreeviç (EDUKONS Üniversitesi / SIRBİSTAN)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Anita Gligorova (FON Üniversitesi / MAKEDONYA)
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Işıl Işık BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Haydar ÇORUH (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇELİKDEMİR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2020

Web: <http://dergipark.gov.tr/gunaad>

E-mail: agunduz@gantep.edu.tr

Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Aleksandar ANDREEVIÇ

(EDUKONS Üniversitesi / SIRBİSTAN)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR

(Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

(Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Anita GLIGOROVA

(FON Üniversitesi / MAKEDONYA)

Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mehmet

SOĞUKÖMEROĞULLARI

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Işıl Işık BOSTANCI

(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Haydar ÇORUH

(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇELİKDEMİR

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

AYINTÂB ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt 3 Sayı 2
2020

İÇİNDEKİLER

TARİH

**Ayıntab Zülkadriye Kütüphanesi İâne Kayıt Defterinin Tetkiki
(19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başı)** 1-24
Özgür KAZCI, İsmail Hakkı ÜZÜM

**Londra The National Archives'de Antep ile İlgili Belgeler
Üzerine Bir Değerlendirme** 25-52
İsmail ALTINÖZ

Ayıntap Rüşdiyesi 53-63
Ünal TAŞKIN

COĞRAFYA

**Sınır İllerindeki (Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa)
Suriyeli Sığınmacıların Sosyal, Ekonomik ve Nüfus Yapıları** 64-75
Mehmet Emin SÖNMEZ, Uğurcan AYİK

Ayıntâb Zülkadriye Kütüphanesi İâne Kayıt Defterinin Tetkiki (19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başı)

Özgür KAZCI*
İsmail Hakkı ÜZÜM**

Özet

Gaziantep, tarih boyunca derin bir bilgi birikimine, çeşitli kültürlerle, birbirinden farklı din ve inanışlara, yaşam tarzlarına sahip olmuş ve bunu günümüze dek yaşatmıştır. Bu durum Gaziantep'in bazı dönemlerde, özellikle Türk-İslam uygarlığı döneminde, önemli bir kültür merkezi olmasını sağlamıştır. Bunun neticesinde Gaziantep'te önemli isimler yetişmiştir. Bu isimlerden biri de Bülbülzâde Abdullah Edip Efendi'dir. Gaziantep ilim hayatına önemli katkılar sağlamış olan Abdullah Edip Efendi şehrin kalkınması için elinden geleni yapmış, Antep'in düşman işgalinden kurtuluşu için mücadele vermiş ve Antep'i münevver bir şehir yapma uğruna ileri yaşına rağmen çalışmıştır. Gaziantep kültür hayatına katkıları içerisinde önemli bir yeri de kurmuş olduğu kütüphanedir. Abdullah Edip Efendi, Zülkadriye Kütüphanesinin kurulmasını sağlayarak bizzat kendisi yüzlerce kitap bağışlamış ve kütüphanenin eğitimciliğini de üstlenmiştir. Bu çalışmada Gaziantep Kent Arşivi'nde tek nüshası bulunan Zülkadriye Kütüphanesi ile ilgili bilgilerin yer aldığı defter tetkik edilmiştir. Defterde yer alan bilgilerde, kütüphanenin işleyişi, kitap listeleri, toplanan yardımlar ile bağışçıların listeleri yer almış ve bunlara çalışmada yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayıntâb, Abdullah Edip Efendi, Kültür, Zülkadriye Kütüphanesi, Vakıf.

Inspection of AyıntâbZulkadriye Library Donation Record Book (End of 19th Century and early 20th Century)

Abstract

Throughout history, Gaziantep has had a deep knowledge, various cultures, different religion and beliefs, lifestyle has survived to this day. This situation made Gaziantep an important cultural centre in some periods, especially during the Turkish-Islamic civilization. As a result, important names have grown in Gaziantep. One of these names is Bülbülzade Abdullah Edip Efendi. Abdullah Edip Efendi, who made important contributions to the scientific life of Gaziantep, did his best for the development of the city, fought for the liberation of Antep from the enemy occupation and worked for the sake of making Antep an enlightened city despite his old age. The library established by Abdullah Edip Efendi has an important place in terms of its contribution to Gaziantep cultural life. Abdullah Edip Efendi donated hundreds of books and become the trainer for the library after founding the Library of Zulkadriye. In this study, the notebook including formation about the Library of Zulkadriye, which has a single copy in Gaziantep City Archives, has been examined. In the information in the book; the functioning of the library, lists of books, donation sand lists of donors have been recorded and these have been included in the study.

---

* Gaziantep Kent Arşivi ve Araştırma Merkezi El Yazması ve Nadir Eserler Uzmanı, e-mail: ozgurkazici@gmail.com

** Gaziantep Kent Arşivi ve Araştırma Merkezi Uzman Tarihçisi, e-mail: ismailhakkizum@gmail.com

---

Keywords: Ayıntâb, Abdullah Edip Efendi, Culture, the Library of Zulkadriye, Foundation.

Giriş

Gaziantep geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bazı dönemler kültür merkezi olmuştur. Kültürel anlamda Gaziantep'in tarihi incelendiğinde genel hatları ile ilgili olarak şu şekilde ifade edilebilir. Gaziantep merkezinin hemen yakınında, 12 km kuzeyinde, Dülük adı verilen yer oldukça önemli bir bölge olarak varlığını sürdürmüş ve birçok medeniyetin izlerini taşımıştır. Bu bölge Hititlilerin, Büyük İskender'in hâkimiyetinde kalmış, ayrıca Dülük'te Roma ve Bizans dönemine ait kalıntılar da bulunmuştur¹. Dülük kentinin güvenliğini sağlamak adına Gaziantep merkezinde yer alan kale Bizans döneminde güçlendirilmiş ve böylece şehir, kale çevresine yayılarak gelişmiştir². VII. asırda İslam orduları tarafından fethedilen şehir, İslam kültürü ile tanışmış, XI. asırdan itibaren de Selçukluların fetihleri neticesinde Türk hâkimiyeti başlamıştır. Haçlı seferleri ile bu bölge Urfa Haçlı Kontluğuna bırakılmışsa da Eyyubiler, Ayıntâb'ı hâkimiyeti altına almışlardır³. Özellikle bu dönemde şehir kültürel anlamda oldukça ilerlemiştir. Melik Salih Ahmed, Ayıntâb'da yöneticilik yaptığı sırada ilk esaslı imar faaliyetleri gerçekleştirmiş; camiler, medreseler, köşkler, bağlar, bahçeler inşa ettirmiş ve şehre dışarıdan pek çok insan getirterek şehrin nüfusunu arttırmıştır⁴.

XIV. yüzyılda şehrin bulunduğu yollar üzerinde ticaretin artması, güvenliğin sağlanması, lojistik merkezi olması gibi özellikler Ayıntâb'a bu dönemde "Arabistan'ın Gelinciği"⁵ adının verilmesini sağlamıştır. Memluk hâkimiyetine tekabül eden bu dönemde mimari alanda da gelişmeler yaşanmış; Boyacı Camii, Ali Nacar Camii, Eyüboğlu Camii, Kansu Gavri Mescidi ve Çeşmesi gibi önemli yapılar bu dönemde inşa edilmiştir⁶. Tüm bu özellikler Ayıntâb'ın bu yüzyıllarda kültürel bir merkez olduğunu göstermiştir. Buna dayanak olarak XV. Yüzyılın önemli bir tarihçisi olan Bedreddin Aynî⁷, Ayıntâb'ın güzel bir şehir olduğunu, 9 cami, 120 mescit, 20 hamam, 15 medreseye sahip olduğunu belirtmiş⁸; kültürel anlamda oldukça ileri olmasından ve çok sayıda ilim adamına ev sahipliği yapmasında dolayı Ayıntâb'a "Küçük Buhara" adını vermiştir⁹.

---

¹Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, C.1, İstanbul 1988, s.1-2.

²Rifat Ergeç, Hasan Yelken, *Bir Başka Gaziantep*, GBB Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2016, s.111.

³İbrahim Ethem Çakır, *16. Yüzyılda Ayıntâb Şehri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2015, s.34-36.

⁴Yunus Emre Tansü, Özgür Yücel, "Eyyübiler Döneminde Ayıntâb", *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Sempozyumu*, GBB Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2018, s.19.

⁵Sinan Doğan, "Memlûk Hâkimiyeti, Gaziantep'in Sosya Ekonomisine Etkisi", *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Sempozyumu*, GBB Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2018, s.34.

⁶Doğan, a.g.m. s.37.

⁷Ali Osman, Koçkuzu, "Bedreddin Aynî", *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.271.

⁸Mustafa Güzelhan, *Ayıntap Tarihinden Notlar (Dülük-Aynî Bedrettin-Ayıntâbın tarihte uğradığı istilalar)*, Gaziantep Kültür Derneği Yay., Gaziyurt Matbaası, Gaziantep 1959, s.16.

⁹Bilgehan Pamuk, "Ayntâb Şehir Hayatında Vakıflar (XVI. Yüzyıl)", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri 21-22 Aralık 2009 Gaziantep/23-24 Aralık 2009 Halep*, İstanbul 2014, s.14.

Yavuz Sultan Selim'in, 24 Ağustos 1516 Mercidâbık ve 23 Ocak 1517 Ridâniye seferleri sonucu Ayıntâb Osmanlı Devleti'nin topraklarına dâhil edilmiş¹⁰ ve 1523 yılında Tel Bâşer, Nehrül-Cevaz, Derbsâk (bir süre sonra Halep sancağına dâhil edildi) ve kaza merkezi Nefs-i Ayıntâb¹¹ şeklinde bir yapı oluşturulmuştur. Ayıntâb'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile birlikte vilayet olana dek dönem dönem Halep ve Zülkadriye eyaletlerine bağlı bir sancak olarak kaza idari yapısında kalmıştır¹². Bu dönemden itibaren ara ara gerileme baş gösterse de Ayıntâb'da sanayi ve ticaret hızla gelişmiştir. Vakıflar yoluyla birçok medrese, kitaplık, han, hamam, cami, bedesten gibi bazı sosyal tesisler kurulmuş, transit ticaret önem kazanmış¹³ ve şehir çok yönlü gelişen bir yerleşim yeri olmuştur. Ayıntâb'ı iki kez ziyaret eden Evliya Çelebi, ilk gezisinin (1648) ardından ikinci gezisinde (1671-1672) kentin büyüdüğünü, daha fazla hanın, caminin olduğunu ve görkemli konakların yer aldığını belirtmiştir¹⁴. Yine Evliya Çelebi gezi notlarında şehirde 32 mahallenin varlığından, 140 mihrap, 7 dârülhadis, 140 sıbyan mektebi, 3,900 dükkân, 2 bedesten, 70 çeşme, 40 tekke, camiler ve medreselerin varlığından da bahsetmiştir¹⁵. Bu durum kentin canlı bir yapıda olduğunu göstermektedir.

XVIII. yüzyılda Ayıntâb'da bazı aşiretlerin saldırıları, göçebelere soygun ve yağmaları, yeniçeri askerlerinin itaatsiz hareketleri ve kavgaları gibi bir takım önemli problemler yaşanmıştır¹⁶. Bununla beraber XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar haliyle Ayıntâb'ı etkilemişse de bu dönemde Gaziantep için "Antep mahmiyesi" tabiri kullanılmıştır. "Büyük Şehir" anlamındaki bu ismin kullanılmasında Ayıntâb'ın, Anadolu'nun güneyinde ve Suriye'nin kuzeyinde önemli bir mevkide bulunması, mimari yapıları¹⁷, önemli ilim adamları yetiştirmesi, eğitim ve kültürel hayatın aktif yapısı ile birlikte yoğun medreselerin varlığı etken olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren çeşitli konularda kitap toplanması ve kütüphane oluşturulması geleneksel bir hal almıştır¹⁸. Başlangıçta saray çevresince kurulan kütüphaneler Fatih döneminden itibaren eğitim-öğretimin vazgeçilmez bir unsuru olmuş¹⁹ ve yayılmıştır. Tanzimat dönemine kadar vakıf yolu ile oluşturulan kütüphaneler bu dönemden itibaren yerini yeni tip kütüphanelere bırakmışsa da vakıf kütüphaneleri varlığını devam ettirmiş ve geleneksel eğitim veren medrese öğrencilerine hizmet vermişlerdir²⁰. 1899 tarihinde Ayıntâb'da vakıf yolu ile kurulan ve müderrisliğini Abdullah Edip Efendi'nin yapmış olduğu Zülkadriye Kütüphanesi, geleneksel eğitim veren Zülkadriye Medresesi yakınına kurulmuştur. Bu kütüphane Ayıntâb eğitimine ve kültürüne katkılar sağlamış ve geliştirmiştir. Bu

¹⁰ Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antap'ın İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (22 Ekim 1999), Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep 2000, s.83.

¹¹ Ahmet Gündüz, "Antep Şehrindeki Kişi Adları Hakkında Bir Değerlendirme", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2019, s.2.

¹² Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s.278.

¹³ Hale Şıvgın, *19. Yüzyılda Gaziantep*, GBB Yay., Ankara 1997, s.17.

¹⁴ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul 2009, s.47.

¹⁵ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Seyit Ali Kahraman, 9.Kitap, C.1, YKY Yay., 2.Baskı, İstanbul 2017, s.379-381.

¹⁶ Zeynel Özlü, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, GBB Eğitim Kültür Serisi, Gaziantep 2004, s.21.

¹⁷ Şıvgın, a.g.e., s.22.

¹⁸ Hakan Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi" *OTAM*, Ankara 2006, s.5.

¹⁹ Anameriç, a.g.m., s.27.

²⁰ İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik", *Milli Eğitim*, S.208, 2015, s.199.

kütüphanenin işleyişi ve kütüphanenin niteliği ile ilgili bilgilere ise kütüphane müderrisi tarafından tutulan defterdeki kayıtlardan ulaşmaktayız.

Abdullah Edip Efendi

Gaziantep'in kültürel anlamda zenginliği, yetiştirdiği âlimler ile gösterilebilir. Özellikle Osmanlı döneminde yetişen âlimler İstanbul'a dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne kültürel anlamda katkı sağlamıştır²¹. Gaziantep tarihindeki önemli âlimlerden biri olan Abdullah Edip Efendi 1856 yılında Ayıntâb'ın Çukur mahallesinde doğmuştur. Babası Hacı Mustafa Efendi, XVIII. yüzyılın değerli âlimlerinden Hoca Mehmet Münip Efendi'nin torunudur. Hacı Mustafa Efendi, Kur'an'ı ve hadisleri ezbere bülbül misali okuduğu için kendisine "Bülbül" lakabı; oğlu Abdullah Edip Efendiye de "Bülbülzâde" unvanı verilmiştir²². Abdullah Edip Efendi, ilk öğrenimini müderris babasından almış ve Maraş'ta Beyazıt Medresesi'nde, Kilis'te, Kayseri'de dersler almıştır. Ardından İstanbul'a giden Edip Efendi, İstanbul Fatih Medresesi'nde ders vermek için açılan ve 300 kişinin katılımı ile gerçekleşen sınavı en iyi derecelerde bitirmiş ve bir yıl bu medresede müderrislik yapmıştır²³.

1885 yılında İstanbul'dan Ayıntâb'a gelen Abdullah Edip Efendi, burada Mihaliye Medresesi ve Zülkadriye Medresesinde²⁴ müderrislik yapmaya devam etmiştir²⁵. Bununla beraber Vakıflar İdaresi ve Maarif komisyonlarında çalışmıştır²⁶. Ayrıca Abdullah Edip Efendi, Ayıntâb'da İngiliz işgali sırasında Türklerin haklarını savunmak üzere memleket eşraf, ayan ve bilginlerinden oluşturulmuş "Cemiyet-i İslamiye"²⁷ isimli cemiyetin başkanlığını da yürütmüştür²⁸.

İngiliz ve Fransız işgallerinde köy köy dolaşan Abdullah Edip Efendi, halkı Mustafa Kemal'in açtığı ulusal direniş bayrağı altında toplamaya çağırılmış ve her daim ulusal davadan

²¹ Detaylı bilgi için bakınız: Halil İbrahim Yakar, *Antepli Divan Şairleri*, Kayhan Matbaa, 1. Baskı, İstanbul 2013. Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyaları*, İslami Hizmet Vakfı Yay., Gaziantep 1990. Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Büyükleri ve Gaziantep Meşahirine Ek*, Ankara 1988. Şakir Sabri, *Gaziantep Büyükleri Beşyüzelli Yıllık Alim ve Şairleri*, Gaziyurt Matbaası, 1. Baskı, Gaziantep 1934. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Gaziantep Meşahiri*, Gaziantep Halkevi Yay., 1939. Recep Dikici, "Osmanlı Dönemi Gaziantepli Alimler", Gaziantep'te Dini Hayat, Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2017, s. 221-244.

²² Halil İbrahim Yakar, "Gazi Antepli Divan Şairleri", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep 2000, s.188.

²³ Güzelbey, *Gaziantep Evliyaları*, s.145.

²⁴ Asıl adı Nasıreddin Mehmet Bey Medresesi olan ve muhtemelen 15. yy. başlarında Dulkadirli Beyi Nasıreddin Mehmet Bey'in Antep valisi olduğu 1402 yılında yaptırılan bina olarak bilinmiştir. Medrese Düğmecci Mahallesi, Suburcu Caddesi ile Eski Postane Sokağı'nın birleştiği doğu köşesinde idi. Medrese kitabesine göre Selim adlı birinin mütevellisinde olan medrese harap bir halde idi. Kaymakam Sabri Bey, gerekli faaliyetleri düzenleyerek vakfi almış ve 1890 yılında eğitime açmıştır. Daha sonra 1928 yılında harap bir vaziyette satılan medrese 1940 yılında yıkılarak şehir sineması kurulmuş, 1980 yılında da Şehir Pasajı ve iş hanı inşa edilmiştir. Halil İbrahim Yakar, *Gaziantep Kitabeleri Bir Şehrin Hüviyeti*, Ankara 2014, s.107.

²⁵ İbrahim Kutlu Özmentar, "Bülbülzâde Abdullah Edip Efendi (ö.1927)", *Gaziantep'te Dini Hayat*, Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2017, s.434.

²⁶ Cemil Cahit Güzelbey, "Bülbül Zâde Abdullah Edip Bayram ve Bayram Soyundan Gelen Ünlüler", *Sabah Gazetesi*, S.5260 (22), 19 Nisan 1977, s.2.

²⁷ Ali Nadi Ünler, *Gaziantep Savunması*, Kardeşler Matbaacılık, 1.Baskı, İstanbul 1969, s.21.

²⁸ Sahir Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Doğu Matbaası, Ankara 1952, s.10.

desteğini çekmemiştir²⁹. Abdullah Edip Efendi, kendisine aktif görev verilmemesi üzerine Maraş'a gidip buranın kurtarılmasına destek vermiş³⁰ ve Ayıntâb için Maraş'ta yardım çağrısında bulunup vaazlar vererek bu doğrultuda Amal-i Milliye gazetesinde yazılar yazmıştır³¹. Daha sonra Ayıntâb'a gelen Edip Efendi, savaştan çıkan bir şehrin gelişimine katkı sağlamak ve eğitilmiş insana duyulan ihtiyacı azaltmak için hızla eğitim işleriyle meşgul olmuştur. Abdullah Edip Efendi 1927 yılında Kozluca Mahallesi'nde bir suikast sonucu yaşamını yitirmiştir³².

Zülkadriye Kütüphanesi Kayıt Defteri

Zülkadriye Kütüphane defterinde³³ yer alan bilgilere göre; Abdullah Edip Efendi, Ayıntâb'da müderrislik yaptığı dönem içerisinde Zülkadriye Medresesi'ne bağlı olan Zülkadriye Kütüphanesi'ni kurmuştur. Ayıntâb Suburcu mevkiinde bulunan kütüphanenin doğu ve güneyinde Zülkadriye Medresesi, kuzeyinde Hacı Battalzâdelerden Hacı Osman Bey veresi selamlığı, batıda ana yol ile çevrili olup, üç dükkânın üzerine kurulmuş ve bu dükkânlar da kütüphaneye vakfedilmiştir.

Zülkadriye Kütüphanesinin İşleyişi ve Kuralları

Kütüphane defterinde belirtildiği üzere Abdullah Edip Efendi kütüphane ile ilgili şu şartları ileri sürmüştür:

1. Ben hayatta iken kütüphane mütevellisi ve kütüphaneci olacağım. Ben vefat ettikten sonra da medresede kim müderris olursa o müteveli ve kütüphaneci olacak.
2. Kütüphaneci Salı, Cuma günleri ile tatil olan bayram günleri dışında her gün öğlen vaktinden ikinci vaktine kadar kütüphaneyi açacak, mevcut kitapların listesini talep eden şahsa gösterecek ve talep edilen kitabı kullanıcıya verecek. Gelen kullanıcının kitabı okumasına, incelemesine ve istinsah etmesine karışmayacak.
3. Kim olursa olsun Medrese haricinde gelen kullanıcılara ipotek verseler bile kitap verilmeyecek. Zülkadriye medresesi talebelerine talep ettikleri kitaplar okumaları için verilecek.
4. Kütüphanenin altındaki dükkânların senelik gelirleri ile kütüphaneci odasının tamiri, onarımı masrafları ve emlak vergisi ve arsa bedeli için harcamalardan ne kalırsa, kalan paranın üçte biri kütüphanede mevcut kitapların tamiri için harcanacak. Üçte birden artan paraya da muhtelif İslami kitaplar satın alınıp

²⁹ Cemil Cahit Güzelbey, "Bülbül Zâde Abdullah Edip Bayram ve Bayram Soyundan Gelen Ünlüler, *Sabah Gazetesi*, S.5288 (49), 21 Mayıs 1977, s.2.

³⁰Özmantar, a.g.e., s.438.

³¹Güzelbey, a.g.e., s.2.

³²Özmantar, a.g.e., s.438-439.

³³Zülkadriye Kütüphanesi defteri Gaziantep Kent Arşivi koleksiyonunda bulunmaktadır. Bu defter Abdullah Edip Efendi tarafından tutulmuştur. Defterde, kütüphanede bulunan kitapların listesi, matbu ve yazma eserler şeklinde cilt sayıları belirtilerek kaydedilmiştir. Kütüphanenin işleyişi ile ilgili bilgiler ve gelir gider masrafları da yer almıştır. Ayrıca defterde kütüphaneye kitap bağışlayan kişilerin isimleri ile beraber kitap listeleri bulunmaktadır. Yine Zülkadriye Medresesi ve Kütüphanesine maddi yardımlarda bulunan kişilerin isimleri ve bağışladıkları nesnenin cinsi de kayıt altına alınmıştır. Buna ek olarak, kütüphane inşasının tamamlanması üzerine Tuzcu Ahmet Efendi, Hacı Hanefizâde Abdullah Namık Efendi, Kilis müftüsü Bedrizâde Ahmet Hâkî Efendi ve Abdullah Edip Efendi'ye ait tarih manzumelerine yer verilmiştir.

kütüphaneye vakfedilecek. Kalan paranın üçte ikisi ise kütüphanecinin işlerine harcanacak.

5. Kütüphaneci her sene muhasebesini tutup şeri mahkemenin ve vakfın bilgisi doğrultusunda masraflarını (tamir, kitap alımları, ne kitaplar aldığını) kütüphaneye ait olan gelir-masraf defterine kaydedecek.
6. Kütüphaneci eğer bir kitabı kaybederse kitabın tazminatını verecek. Şehir müftüsünün kütüphaneciyi gözetme hakkı olup, kütüphaneci her sene muhasebesini şehir müftüsüne onaylatmalıdır.

Zülkadriye Kütüphanesinin Kuruluşu için Bağışta Bulunan İsimler ve Toplanan Yardımlar

1899 tarihinde Zülkadriye Kütüphanesi'nin inşası için halkın büyük bir destek verdiği, her meslek kesiminden yardımlar toplandığı tespit edilmiştir. Halk tarafından nakdi ve menkul yardımlar alınmış ve bu yardımlar liste halinde kütüphanenin iane defterine kaydedilmiştir.

Tablo 1.Zülkadriye Kütüphanesinin kuruluşunda toplanan yardımlar ve bağışçıları³⁴:

Kuruş	Para	Bağışçı	Açıklama
1692	30	Ayıntâb kâimmakâm izzetlü İsmail Fevzi Bey'den	254 nakden 148,30 defa
254		Faziletlü Hâkim Nazif Efendi	225 Gönderdiği havara taş bahâsı gayr-ı ez nakliye aded 1000
142	20	Binbaşı izzetlü Süleymân Bey Efendi	1065/1692,30 Veliogluna kabal bedeline mahsûben verdiği.
23	30	Ayıntâb müftüsü faziletlü Şeyh Mehmed Efendi	_____
23	30	Müftî-i sâbık faziletlü Hacı Osman Efendi	_____
47	20	Mâl müdürü efendi, kâimmakâm Kâmil Bey zamanında	Bu kayıt olmayan iâne kâimmakâm sâbık İsmail Bey zamanındadır.
237	20	Tekke şeyhi Reşâd Tillo Mehmed Münib Efendi	İsmail Bey zamanı mecîdi 5, Kâmil Bey zamanı mecîdi 5
600		Cenanizâde rifatlü Ali Bey	Havara taş bahası aded 1500
301	20	Hacı Hanifizâde rifatlü Ömer Efendi	_____
25	124	Mısrîzâde rifatlü Ömer Efendi	_____
381		Birecik hânedânından izzetlü Necib Efendi	_____
254		Kethüdâzâde rifatlü İbrahim Efendi	_____
530		Seyyâfzâde rifatlü Abdülkâdir Behcet Efendi	Yontulmuş keymuh taş, aded 200/500, müehhîran nakden 30
118	30	Belediye reisi rifatlü Süleymân Bey	Kâmil Bey zamanında
150	30	Evkâf vekili rifatlü Mustafa Ağa	_____
325	10	Nizib hânedânından rifatlü Sâlih Efendi	İsmail Bey zamanında 254, Kâmil Bey zamanında 71,10
71	10	Müftîzâde rifatlü Hayrî Efendi	Kâmil Bey zamanında
71	10	Hacı Halil Ağazâde rifatlü Hacı Said Ağa	Kâmil Bey zamanında
127		Biraderi rifatlü Ahmed Ağa	_____

³⁴ Tablo, Zülkadriye Kütüphanesi defterinden olduğu gibi alınmış ve günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Açıklama bölümünde defterde herhangi bir bilginin tespit edilmediği kısımlar çizgi ile gösterilmiştir.

30		Rüşdiye-i muallim-i evveli mekremetlü Hacı Mustafa Efendi	_____
23	30	Mekremetlü Mehmed Kudsî Efendi	_____
149	20	Hacı Hanifizâde mekremetlü Abdülhamid Efendi	_____
90		Kebkebzâde mekremetlü Mehmed Şâkir Efendi	Kiremidma'ahammâliyeaded: 1000
23	30	Kâdizâde mekremetlü Osman Efendi	_____
23	30	Necib Hâcezâde mekremetlü Hacı Şerif Efendi	_____
23	30	Kâtin Hâcezâde mekremetlü Fahreddin Efendi	_____
428	20	Çitcizâde rifatlü Hacı Abdullah Efendi	İsmail Bey zamanı 381/ Kâmil Bey zamanı 47
399		Ehî Babazâde rifatlü Hacı İbrahim Efendi	_____
127		Rifatlü Tâceddinzâde Mehmed Tâhir Efendi	_____
23	30	Rifatlü Yüzbaşı Veli Ağa	_____
162	25	Rifatlü Zafizâde Mehmed Mazlûm Efendi	İsmail Bey zamanı 127/ Kâmil Bey zamanı 25/35
71	10	Rifatlü Dâizâde Sâdık Efendi	Kâmil Bey zamanı
127		Rifatlü Dâizâde Hasan Efendi	_____
22	20	Rifatlü Biraderi Ârif Efendi	_____
71	10	Rifatlü Gücegelizâde Abdurrahmân Efendi	_____
174	20	Tüccardan Kürt Hacı Ali Efendi	_____
127		Bayramzâde Mehmed Efendi	İsmail Bey zamanı 127/ Kâmil Bey zamanı 47/20
127		Hacı Patpatzâde Ökkâş Efendi	_____
238	10	Yahyâ Efendizâde Mehmed Efendi	_____
23	30	Komiser Hacı Mustafa Efendi	Kâmil Bey zamanında
23	30	Vergi kâtibi Mustafa Efendi	Kâmil Bey zamanında
23	30	Sundük emîni Mustafa Efendi	Kâmil Bey zamanında
23	30	Mustantik muâvini Atâ Efendi	Kâmil Bey zamanında
23	30	Bedelât-ı nakdiye kâtibi Abdülkâdir Efendi	Kâmil Bey zamanında
23	30	Belediye kâtibi Muhammed Reşid Efendi	Kâmil Bey zamanında
23	30	Belediye sundük emîni Abdullah Efendi	Kâmil Bey zamanında
118	30	Hacı Hâlid Ağa'nın oğlu Sâdık Efendi	Kâmil Bey zamanında
23	30	Nüfus kâtibi Âsım Efendi	Kâmil Bey zamanında
118	30	Tilbaşârlı Ömer Ağa	Kâmil Bey zamanında
95		Ali Efendizâde Yakûb Efendi	_____
95		Çitcizâde Hacı Ömer Ağa	_____
63	20	İsa Beşezâde Hacı Mehmed Efendi	_____
63	20	Elbeylizâde Abdülkâdir Efendi	_____
60		Kafadârzâde Hacı Hüseyin Ağa	_____
72	20	Biraderi Hacı Ali Ağa	_____
23	30	Pekmezci Debbâğ Hacı Şâkir Efendi	_____
18		Çengelzâde Hacı Muhammed Ağa	_____
127		Kassâb Ökkâş Baba	_____
23	30	Keçecizâde Muhammed Efendi	_____
359	5	Kethüdâzâde rifatlü Mustafa Efendi	İsmail Bey zamanında 68, Kâmil Bey zamanında 71, 219 mev'üd iki liradır 290 (toplam)
47	10	Kethüdâzâde Ahmed Muhtâr Efendi	_____
63	20	Kethüdâzâde Necâti Efendi	_____
32		Kethüdâzâde Mehmed Yâsîn Efendi	İsmail Bey zamanında

47	20	Biraderi Abdullah Efendi	
23	30	Biraderi Ahmed Efendi	
47	20	Biraderi Mahmud Efendi	
12		Biraderi Hüseyin Efendi	
23	30	Kethüdâzâde Tâhir Efendi	
20		Hasırcızaâde Sâmî Efendi	
95		Tuzcuzâde Hafız Ahmed Efendi mukaddimen verdiği	
23	30	Fâzılzâde Ahmed Efendi	
6		Halil Baba	
11	35	Kebâbcı Güllü'nün oğlu Hacı Mahmud Ağa	
23	30	Kebâbcı Hacı Yûsuf Efendi	
23	30	Biraderi İbrahim Ağa	
23	30	Debbâg Kâdî Mehmed Ağa	
23	30	Çörekçizâde Mahmud Efendi	
60		Tılfâr karyesinde Gazrâzzâde Muhammed Ağa yediyle kâimmakâm İsmail Bey marifetiyle	
47	20	İskânzâde Neccar Hacı Mustafa	
12		Hocazâde'nin oğlu Mollâ Mustafa	
11		Bakkal Kara Ahmed Ağa	
60		Hacı Hanifzâde Abdullah Efendi	
23	30	Biraderi Ârif Efendi	
23	30	Bulaşıkzâde Ârif Efendi	
23	30	Şerefzâde Şâkir Efendi	
23	30	Kaleağasızâde Mustafa Efendi	
23	30	Elbeylizâde Ali Efendi	
23	30	Kürt Bilâl Efendi	
23	30	Kebkebzâde Ahmed Efendi	
24		Güllüzâde Abdulkâdir Efendi	
11	35	Abbâszâde Mustafa Efendi	
11	35	Taşçızâde Abdullah Efendi	
11	35	Şevketzâde Ahmed Efendi	
7		Sıddık Efendi	
4	20	Göğsüncüklü oğlu Abdülkâdir Efendi	
11	35	Genç Ağazâde Ahmed Efendi	
11	35	Tükmenzâde Muhammed Efendi	
12		İmânzâde Bekir Efendi	
11	35	Tâhir Efendi zâde Abdülkâdir Efendi	
11	30	Bedestân Şeyhi zâde Ahmed Efendi	
9		Emir Hamzazâde MehmedAli Efendi	
5		Mazlûm Efendi'nin Biraderi Ahmed Efendi	
23	30	Besteci Hacı Ömerzâde Mahmud Efendi	
12		Basmacızâde Şehy Mehmed Efendi	
23	30	Kâtib Hocazâde Hacı Şemseddin Efendi	
11	20	Hacı Hıdırzâde Ahmed Efendi	
47	20	Bostâncı Şeyh Mustafa Ağa	
47	20	Biraderi Hacı Şeyh Ağa	
23	30	Biraderi Hacı Ahmed Ağa	
120	10	Kabalıcı Şeyh Mehmed Ağa ve şerikleri Hacı ve sairî	
47	20	Kabalıcı Mehmed Ağa Çağdımlı Memik kahyâ marifetiyle	
23	30	Bostâncı Veli Ömer'in oğlu Muhammed Ağa	
25		Bostâncı Hacı Bekir Ağa	

12	20	Bostâncı Kanber'in oğlu Mustafa Ağa	
10		Kabalıcı Kôr Ali Ağa	
24		Bostâncı Hammâl'in oğlu 'Osman	
12		Bostâncı Koca 'Osman'ın oğlu Şâkir	
127		Söylemezzâde Said Ağa'nın veresesi	
23	25	Mehmed Ağazâde Ali Efendi	
20	30	Cân bâz Hacı Mehmed Ali Ağa	
11	30	Kınacı'nın oğlu Ahmed Ağa	
23	30	Bakkal Hacı Kara Ağa	
10		Kınâvetçi Bekirzâde Mahmud Efendi	
23	30	Kîmyâzâde Abdülkâdir Ağa	
63	30	Ulumasereli Hacı Fethî bin Kürt Osman	
9		Hekîmzâde Muhammed Efendi	
24		Arıklı Muhammed Ali'den arpa	4 timin Kethüdâzâde Hüseyin Efendi'ye satıldı
23		Dut bahâsı	
15		Çerkes oğlu Mustafa Ağa	
19		Alacacı Hacı Hanifi Ağa	
23	30	Mahâ'nın oğlu bakkal Ali Ağa	
23	30	Gözübüyük'ün oğlu bakkal Mehmed Ali Ağa	
9		Deveci Hacı Mustafa Ağa	
23	30	Kabirci Çavuş Muhammed Ağa	
11	30	Bâgcı Hacı Ahmed Ağa	
23	30	Kenânzâde Hacı Mustafa Ağa	
13	20	Belibağlı oğlu Muhammed Ağa	
11	30	Hacı Efendi oğlu Ahmed Efendi	
11	30	Abdünnâfi Efendi	
10		Çalık Ali oğlu bakkal Hacı Muhammed Ağa	
47	20	Kürt Hacı Cuma Ağa	
11	35	Attâr Hacı Fazlîzâde Murtezâ Efendi	
12	10	Hacı Esto Mustafa Ağa	
11	35	Debbâğ Hacı Şerîf Ağa	
71	10	Emişim oğlu Muhammed Emîn Ağa	Kâmil Bey zamanında
11	35	Bölük emîni Hasan Efendi	Kâmil Bey zamanında
23	30	Arızıyân başı Zekeriyâ Çavuş Efendi	Kâmil Bey zamanında
18		Kürt Semük oğlu Memik Efendi	Kâmil Bey zamanında
23	30	Dâizâde Ömer Efendi	
27		Tütüncü Memük oğlu Ali Ağa	
13	20	Küncü Vakkâs Ağa	
9		Abâcı Hacı Memo Ağa	
10		Helebli Mehmed Efendi	
11	35	Kakeci Hacı Ahmed Ağa	
7	20	Kefşger Hüseyin ve Ahmed	
22	20	Mütekâid Yüzbaşı Hacı Mahmud Efendi	
29	30	Hacı Bâkîzâde Hacı Osman Ağa	
58		Hamâmcı Kâdir'e satılan yonka	
12		Uncu Mahmud Ağa	
23	30	Kasâb Yeşilbaş	
23	30	Bâdemzâde Ahmed Efendi	
13	20	Demirci Ali'nin oğlu Şâkir	
18		İskerderzâde Abdülkâdir Efendi	

7	20	Abâcı Şeyhi'nin oğlu Bakkal Mehmed Ali Çavuş	_____
12		Kazâz Hüseyin Ağa	_____
15		Gazzâz Hacı Mustafa Ağa	_____
32		Kireççi Mustafa	Bir kantar kül kireç
16	10	Kireççi Şâkir Ağa	Yarım kantar
16	10	Kireççi Apik Ağa	Yarım kantar
5		Direkçi Hacı Ali	Temel içim kazık
20		Hacı Bekirzâde Memik Efendi	Mih 2 kese
17		Hocazâde İbrahim Ağa	Tahta îâneten, aded: 15
40		Neccar Hacı Abdullah ve şerikinden	Kütübhâne damını kapamak ücreti bahsettikleri.
8		Neccar Abdi ve Basmacızâde Ahmed ücretinden bahsettikleri	_____
8	20	Attâr Şeyh Hacı Mehmed Ağa	Kalay bahâsı
22		Elbeylizâde Hacı Efendi	Sürgü, aded: 8,10, âvîzeye boncuk 28/12
250	20	Cağdın karyesinden	Direk îânesi, aded 31
107	20	Kilisecik karyesinden	Direk, aded 15
230		Nûrvâna karyesinden	Direk, aded 25 1 buçuk defa direk 15/3
7	20	Taşçı Ahmed'den	Parça taş, aded, 70
70		Abbâs Ahmed'den	Tahta-i esâsî muhayyer, aded 70
33	30	Elbeylizâde Mahmud Ağa	Tahta, aded 20 ve nakden bir mecîdî
32		Attâr Hacı İmâm Ağa	Mih kîse 22/20, âvîzeye boncuk, aded 28/12
25		Neccar Emîn'in	Dükkânların üzerini örtmek ücreti îâne
32		Beyâzın oğlu Ahmed Ağa	Kiremid, aded 400
24		Manavcı Tâhir'in oğlu Hasan Ağa	Kiremid, aded 300
80		Hamâmcı Süleymân ve şeriki Hacı Mustafa	Kiremid, aded 1000
16		Nazab Kiyork'tan istirdâd olunan	Kemer ve keymuh taş bahâsında
215		Kütübhânededen fazla kalıp medrese-i Fevkânî hücre yapmak için satılan taş, aded 420, 50	_____
1		Bir atebe	_____
10		Keymuh yolmuş taş, aded 4	_____
71	10	Ramazân-ı Şerîf'te bir gün vaazdan sonra cem' olunan	_____
12	20	Attâr Mehmed Şerîf	Boyalı kâğıd ve çiriş küçük odaya
100		Bostâncı esnâfından	İ'âneten dökülen çağıl bahâsı
415	35	Kurbân derisi bahâsı	_____
34		Büyük oda neccarlandıkta (20) neccâr İlyas (27) ve şeriklerinden hizmet îâneten	_____
38		Neccâr Çuloğlu Hacı Muhammed (25) ve şeriki Mehmed tarafından, neccâr Memik tarafından 13	_____
19	30	Elbeylizâde Neccâr Memik tarafından (6, 30), Neccâr Hacı Ahmed tarafından (6, 20), Neccâr Hacı Mahmud'un oğlu Mahmud tarafından (13)	_____
23	30	Bostâncı Sarı Fakı'nın oğlu Mehmed Ağa	_____
80		DefaTuzcuzâde Hâfiz Ahmed Efendi'den	_____

318		Eddâl Aliyyü'l-hayr Bayramzâdce Abdullah Edib Efendi	_____
102	20	Kütübhanenin tahtında olan üç bâb dekâkinin üç yüz on yedi senesi fazla vâridâtı	_____
323		Kütübhanenin tahtında olan üç bâb dekâkinin üç yüz on sekiz senesi fazla vâridâtı	_____
14845		On dört bin sekiz yüz kırk beş gurûşa on para olduğunu tasdikât-ı mühür olundu. Hâfiz-ı kütüb (mühür)	_____

Zülkadriye Kütüphanesine Bağış Yapan Kişiler ve Bağışladıkları Kitaplar

Kütüphane defterinde bulunan ve Abdullah Edip Efendi'nin bağışladığı listede tüm kitap isimleri yer almaktadır. Ancak burada kitap isimleri konu alanına göre sınıflandırılıp şu şekilde belirtilmiştir: tefsir, kıraat, hadis, öğüt, vaaz, fıkıh, farz, tasavvuf, kelam, edebiyat, felsefe, gramer, mantık, sözlük, gayri Müslimlere ait kitaplar, tarih, matematik, hukuk, coğrafya alanlarında birbirinden farklı kitaplar, cilt adetleri, yazma eser ve vakıf eseri olup olmadıkları şeklinde listelenmiştir.

Zülkadriye Kütüphanesi kitap çeşitliliği ve sayısı bakımından oldukça zengindir. Abdullah Edip Efendi'nin bağışladığı 600 ciltlik eser, halk tarafından bağışlanan ve yıldan yıla elde edilen gelir fazlasıyla alınan kitaplar bu çeşitliliği arttırmıştır. Ancak Abdullah Edip Efendi'nin defterde tuttuğu kayıtlara göre Antep harbi sırasında bu kitapların bir kısmının zayi olduğu ve kütüphanenin yağmalandığı belirtilmiştir. Kalan kitapların fihristi maarif komisyonu tarafından hazırlanarak Ankara'ya gönderilmiştir. Kalan bu kitapların akıbeti ile ilgili Gaziantep Kültür Dergisi'nde 10 Mayıs 1969 tarihinde A. Refik Beçene tarafından yayınlanan bir yazıda, çok kıymetli el yazması ve taş basması eserlerin Abdullah Edip Efendi'nin torunları tarafından Gaziantep'te bulunan İmam Hatip okuluna hibe edildiği belirtilmiştir.

Kütüphanede Abdullah Edip Efendi'nin bağışladığı kitaplar dışında da bazı önemli eserler yer almıştır. Aşağıda yer alan tablolardaki kişiler tarafından toplu halde kitaplar bağışlanmıştır³⁵. Yapılan bu bağışlar ve bağışçıları kütüphanenin defterine özenle kaydedilmiştir.

Tablo 2. Arslanzâde tarafından bağışlanan eserler

Basma 'Aded	Yazma 'Aded	Arslanzâde kitâbları	merhûmun
1		Eyyühâ'l-veled Şerhi	
1		'Avâmil Tuhfesi	
	1	Gâyetü'l-inzâr netâyicü'l-efkâr	'alâ
	1	Tasdikât	
1		Nuhbetü'n-nekr Tercümesi	
	1	Seyyid Alizâde	
	1		Tasavvurât üzere hâşiye
1			İbn-i Haldûn Mukaddimesi
	1		Kasaba-i Mîmiye
1			Fetâvâ-yı Alî Efendi
1			Sefine-i Râgıb
1			Şerh-i Mevâkif
1			İşbâh Şerhi Hamdî
1			'İssâm 'Ale'l-isti'âre
1			Milel-i Nihal Tercümesi

³⁵ Bu bölümdeki tüm tablolar Zülkadriye Kütüphanesi defterinden olduğu gibi alınmış ve günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

1		Farâ'iz Ceridesi	1		Makâmât-ı Harîrî
1		Fenârî Cümlesi		1	Müsennâ Mesnevî, cild-i sâni
1		Müftizâde 'Alel'sti'âretü'l-Isâm	1		Tetâvâ-yı Ankaravî
	1	Kâdimîr	7		Mesnevî Şerhi, Ankaravî
	1	Bustânü'l-'ârifin		1	Buhârî-i Şerîf, cild-i sâni
	1	Necâtü'l-musallî		1	Eczâ-i Mihnetkeşân, 'İzzet
	1	Necme-i Vehbî		2	Mecmû'a-i Fıkh-ı 'Atîk ve Cedid
1		Şerh-i 'Akâyid		1	Kefevî 'Ale'l-isti'âre
1		Eşkâlü't-te'sîs		1	Sirâciye Şerhi, Seyyid
1		Esbâbü'n-nüzûl		1	Nâkıs-ı eczâ-i der-Muhtâr, cild-i evvel
1		Dürretü'l-vâ'izin		1	Hadîs mecmû'ası
	1	Hısn-ı Husayn Şerhi		1	Lugattan Multakıb
	1	Şifâ-i Şerîf		1	Mi'yârü'l-keîâm, küçük risâle
1		Siyelkûtî 'ala'l-hayâlî	1		Keşfü'l-esrârredd-i Bektâşiyân
1		Harbutî	1		Fenârî Kıyâsiyesi
	1	'Arûz-ı Türkî küçük risâle			
1		Esmâr-ı Tevârih			
20	12	Menkûl			
	1	Bânet-i Su'âd Şerhi			

Tablo 3.Güceglizâde Abdurrahmân Efendi tarafından bağışlanan eserler

Basma 'Aded	Yazma 'Aded	Güceglizâde Abdurrahmân Efendi tarafından vakfedilen kitâblar
1		Muharrem, cild-i evvel
	1	Tasavurrât üzere 'ammâr
	1	Şâfiye
	1	Mes'ûd Rûmî
	1	Hüccetü'l-İslâm
	1	Mükerrer-i Vücûhdan
	1	Tebeyyün-i'l mahârim-i mev'izadan
	1	Teyşîr
	1	Kudûrî
	1	Kâdiye Hâşiyesi Mollâzâde
	1	Menâr
	1	Muhtâr

Tablo 4. Hâcî Halîl Âğâzâde Ahmed Âğâ tarafından bağışlanan eserler

Basma 'Aded	Yazma 'Aded	Hâcî Halîl Âğâzâde Ahmed Âğâ tarafından vakfedilen kitâblar
1		Mektûbât, İmâm Rabbânî
	1	Reşehât
	1	Şifâ-i Şerîf Şerhi, Şehâb
	1	Siyer
1		Birgîvî Şerhi, Kâdîzâde
1		Kırâ'atün fi'l-'akâyid
1		Hadîs-i Erba'in Şerhi, İsmâ'il Hakkı
1		Şerh-i Dîvân-ı Hazret-i Alî
1	1	Nâkıs-ı Halebî

		Tevrât ve İncil Tercümesi
--	--	---------------------------

Tablo 5. Kethüdâzâde rif'atlı Mustafâ Efendi tarafından bağışlanan eserler

Basma 'Aded	Yazma 'Aded	Kethüdâzâde rif'atlı Mustafâ Efendi'nin vakfettiği kitâblar
1		Fetâvâ-yı Ankarevî
	1	Kudûrî
	1	Halebî-i Kebîr
	1	Sadrü'ş-şerîfe
	1	Mu'âdil Mültakî Şerhi
	1	Şerh-i 'Akâyid ve Hayâlî
	1	Fıkh-ı Ekber Şerhi
	1	Mutavvel
	1	Şer'a
	1	Tarîkat-ı Muhammediye
	1	Meşâri'ü'l-Eşvâk fî Fazlü'l-cihâd
	1	Menâkıb-ı Şeyh Safâddîn
1		Elifiye Şerhi, beyâz kâğıtlı
1		Tuhfe-i Vehbî
1		Tasavvurât ve Tasdikât
	1	Kul AhmedAlî El-Fenârî
	1	Şerh-i Ashâb-ı Bedr
	1	Beyzâvî, cild-i evvel bahş
	1	Şevâhidü'n-nübüvve

Tablo 6. Belediye mühendisi Sâ'im Efendi'nin bağışladığı eserler

Basma	(Kitap İsmi)	(Mevzusu)	(Dili)
1	Turuk u Ma'âbirden 'Âdî Yollar	Hendese	Fransızca
1	Turuk u Ma'âbirden Demir Köprüler	Hendese	Fransızca
1	Turuk u Ma'âbirden Köprüler	Hendese	Fransızca
1	Usûl-i İnşâ'ât		Fransızca
1	Madamdazel Pesinas'ın Mektûbları		Fransızca
1	Madam Sedine'nin Mektûbları		Fransızca
1	Fransa Üdebâsından Jibler'in Eş'ârı		Fransızca
1	Malemr'in Eş'ârı		Fransızca
1	Ronark'ın Âsâr-ı Müstehabesi		Fransızca
1	Bufler'in Âsârı		
3	Fenden Edebiyâta Dâ'ir Gazeteler, Mücellid		
1	Vapur ve Sâ'ât ve Sâ'ir Ma'ârif Mü'essesini Hâvî Târih		

Yıllara Göre Zülkadriye Kütüphanesi için Alınan Kitaplar

Kütüphanedeki kitapların sayısını ve çeşitliliğini arttırmak için 1901 ve 1908 yılları arasında muhtelif kitaplar satın alınmıştır. Buna göre alınan kitaplar ve tarihleri şu şekilde deftere kaydedilmiştir:

H. 1319 (M. 1901) yılında alınan kitapların listesi

Bin Hadîs-i Şerîf Tercümesi, matbu	Mecma'ü'l-emsâl, matbu
Nuhbe-i Dehebî, yazma	Sülûkü'l-memâlik, matbu
İsbât-ı Vâcib Risâlesi, matbu	

Toplam tutarı: 99,5 kuruş

H. 1320 (M. 1902) yılında alınan kitapların listesi

Fâtihatü'ş-'ulûm	Hâşiye 'alâşerhü'l-ezheriye
Âmentü şerhi, matbu	Şerhü'l-fevâkihü'l-ceniye
Es-sayfu's-sakîl, matbu	Behcetü'l-müşâk
Şerh-i Metâli'ü'l-envâr	El-Edebü'l-müfred
Risâle-i Bey' u Şirâ	Tuhfetü'l-a'mâlî
Fâtihatü'ş-'ulûm	Şerh-i Fusûsu'l-hikem liBâlî Efendi
Şerh-i Ucrumiye	

Toplam tutarı: 82 kuruş

H. 1323 (M. 1905) yılında alınan kitap listesi

Ahibb-i İ'lâm Şerhi (10 adet)

Toplam tutarı: 285 kuruş

H. 1324 (M. 1906) yılında alınan kitap listesi

Kenz Şerhi Keşfü'l-hakâyık

Toplam tutarı: 42 kuruş

H. 1325 (M. 1907) yılında alınan kitap listesi

El-Fetâvâ'l-Mehdeviyye (7adet)

Toplam tutarı: 190 kuruş

H. 1327 (M. 1909) yılında alınan kitapların listesi

Bedâyi'ü'd-dâyi'	Ma'lûmât-ı Kânûniye
Mecmû'a-i Kavânîn-i Cedîde	

Toplam tutarı: 162 kuruş

H. 1329 (M. 1911) yılında alınan kitap listesi

Târîh-i Ebû'l-Fârûk, gayr-i mücellid (6 adet)

Toplam tutarı: 83 kuruş

H. 1330 (M. 1912) yılında alınan kitapların listesi

GülistânTedrîsi	Merâkiyü'l-fellâh
Şerhü'l-Eşhmûnîâle'l-elfiyye	

Toplam tutarı: 58 kuruş

H. 1306 (M. 1908), H. 1331 (M. 1913), H. 1332(M. 1914) ve H. 1333 (M. 1915) yıllarındaki gelirlerden alınan kitapların listesi

Tatbîkât-ı Şer'iye, Târîh-i Edyân	KılıçzâdeHakkî Son Cevâb
HurâfâttanHakîkate	Nâmık Kemâl
Külliyât-ı Şeyhülişlâm Mûsâ Kâzım	

Toplam tutar: 199 kuruş

Zülkadriye Kütüphanesinin Yıllara Göre Gelir-Gider Kayıtları³⁶

Zülkadriye Kütüphanesi'ne maddi yardım ve kitap bağışları dışında 3 adet dükkân vakfedilmiştir. Söz konusu bu dükkânlar kütüphanenin alt katında bulunmaktadır. Kütüphanenin sürekliliğini sağlması ve temel ihtiyaçlarını karşılaması açısından bu dükkânlar oldukça önemlidir. Kütüphanenin 1899-1911 yılları arasında temel gelir ve giderleri deftere kaydedilmiş ve gelir-giderler şu şekilde belirtilmiştir:

Tablo 7. Zülkadriye Kütüphanesi H. 1317 (M. 1899) yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	50 kuruş	Recep ayında alaca dükkânı olarak kiraya verilmiş daha sonra boş kalmış, gelen kira bedeli 15 kuruş olarak belirtilmiş, ardından araba konulması için Zilkade ve Zilhicce aylarında Necati Efendi'ye 35 kuruşa kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	25 kuruş	Cemaziyelevvel'in 10. gününden itibaren yirmi gün alaca dükkânı olarak kalmış daha sonra boş bırakılmıştır.
3.Dükkân	37 kuruş	Rebiülahir'in ortasından itibaren iki buçuk ay alaca dükkânı olarak kiraya verilmiş daha sonra boş kalmıştır.
Toplam	112 kuruş	

Gider	Açıklama
5 kuruş	Hıkr-i zemin vergisi
102 kuruş	Kütüphanenin marangoz işlerinden kalan borcuna verildi.
107 kuruş	Toplam

Tablo 8.Zülkadriye Kütüphanesi H. 1318 (M. 1900)yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	105 kuruş	Muharrem ayından Şaban ayına kadar Necati Efendiye kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	125 kuruş	Rebiülevvel'de kahveci Şeyh Müslim'e 5 kuruşa kiraya verilmiş. Takriben on gün sonra tahliye edilmiştir. Cemaziyelevvel'den Muharrem'e kadar devren bırakılmak üzere Kahveci Mehmet'e 120 kuruşa kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	105 kuruş	Safer ayının ortasından itibaren Köşker Ali Baba ve ortaklarına kiraya verilmiştir.
Toplam	335 Kuruş	

Gider	Açıklama
5 kuruş	Hıkr-i zemin vergisi
8 kuruş	Emlak rayiç bedeli

³⁶ Bu bölümdeki tablolar Zülkadriye Kütüphanesi defterindeki tüm veriler dikkate alınarak tablo haline getirilmiş ve günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Her yılın ilk tablosunda gelir tutarı akabinde gider tutarları, karşılığı gösterilip hesaplanarak belirtilmiştir.

322 kuruş	Kütüphanenin borcuna verilmiş ve borcu kalmamıştır.
335 kuruş	Toplam

Tablo 9. Zülkadriye Kütüphanesi H. 1319 (M. 1901)yılı gelir-gider kaydı ve alınan kitaplar

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	132 kuruş	Safer ayının başlangıcından itibaren araba koymak üzere aylığı 12 kuruşa kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	72 kuruş	Üç ay köşkerlere ve üç ay alacacılara kiraya verilmiş daha sonra boş kalıp 319 Zilhiccesinin yirminci gününden itibaren İbrahim'in oğlu Neccar Hacı'ya 12 kuruşa kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	120 kuruş	Köşker Ali Baba ve ortağına aylık on kuruştan bir yıllığına kiraya verilmiştir.
Toplam	324 kuruş	

Gider	Açıklama
5 kuruş	Medresenin hikr-i zemin vergisi
21 kuruş	Kütüphaneciye ait olan küçük hücrenin tabanı için sıva bedeli
198 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret
99 kuruş	Kütüphaneye ait olan ücret
323 kuruş	Toplam

1319 yılında kütüphaneye alınan kitaplar			
16 kuruş	Bin Hadîs Şerhi manzum Âsâr-ı Kemâl	Basma	Târîh-i tabî'îveyâketebâtârîhi, 1284
4 kuruş	Nuhbet-i Vehbî	Yazma	1286
2,5 kuruş	İsbât-ı vâcib risâlesi	Basma	-----
73,5 kuruş	Mecma'u'l-emsâl	Basma	1312
3,5 kuruş	Sülûku'l-memâlik fi tebdîri'l-memâlik	Basma	1286
99,5 kuruş			

Tablo 10. Zülkadriye Kütüphanesi H. 1320 (M. 1902)yılı gelir-gider kaydı ve alınan kitaplar

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	144 kuruş	1 yıllığına arabacıya kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	144 kuruş	1 yıllığına neccara kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	120 kuruş	10 aylığına Şeker Ali'ye kiraya verilmiştir.
Toplam	408 kuruş	

Gider	Açıklama
42,5 kuruş	Soba
67,75+18	Kütüphane damına bardak düzme ve ücreti
3,75 kuruş	1.dükkânın frenkisinin değişimi
15 kuruş	5 kuruş kapı tamiri, 2,5 kuruş iki adet menteşe, 2,5 kuruş çengel, 5 kuruş marangoz ücreti
5 kuruş	Hikr-i zemin vergisi

9 kuruş	Emlak vergisi
164,30 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret
82,20 kuruş	Kitap almak için ayrılan para
407,5 kuruş	Toplam giderler

1320 yılı Kütüphane için alınan kitaplar				
Kuruş		Basma	Tarih	Fenni
3,20	Âmentü Şerhi Ferâ'idü'l-fevâ'îd fi beyâni'l-'akâ'id	Basma		'İlm-i Kelâm
4,30	Es-Seyfü's-saykal fi'r-red 'alârisâletü'r-rahmânü'l-celil	Basma	1313	'İlm-i Kelâm
15	Şerh-i Mutâla'u'l-envârî'l-hikmeti ve'l-mantık	Basma	1303	Hikmet
12	Şerh-i Fusûsu'l-Hikem Kabalı Efendi Eczâ	Basma	1309	Tasavvuf
2	Risâle-i Bey' u Şirâ	Basma		Fıkıh
3	Şerh Ucrûmiye Küfrâvî	Basma		Nahv
3	Şerhü'l-fevâkihü'l-ceniyye 'alâmütemmimetü'l-Ucrûmiyye	Basma	1312	Nahv
3	Hâşiyeye 'AlâŞerhi'l-ezherli's-şeyh Hâlid		1281	Nahv
12	Kitâbü'l-Edebü'l-müfred	Basma	1309	Hadîs
18	Behçetü'l-müşâkû'l-ahkâmu't-talâk	Basma	1315	Fıkıh
76,10				
3	Tuhfetü'l-a'âlî 'Alâ Şerhü'l-'Alî El-Kârî	Basma	1308	Kelâm
3	Fâtihatü'l-'ulûm Te'lîfü'l-imâmü'l-Gazâlî	Basma	1322	Mev'ize
82,10				
Mezkûr vakfın ber-vech-i bâlâ îrâd ve masrafı icrâ edildiği. Hıfz-ı Kütüb (mühür) [AbdullâhEdîb], Müdür-i Evkâf (mühür) [MahmûdAbdülcelîl]				

Tablo 11.Zülkadriye Kütüphanesi H. 1321 (M.1903) yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	108 kuruş	9 aylık geliri.
2.Dükkân	30 kuruş	3 ay köşkere kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	120 kuruş	1 yıllığına Köşker Ali Baba ve Bekir'e kiraya verilmiştir.
Toplam	258 kuruş	

Gider	Açıklama
57,5 kuruş	Dükkânların direklerini desteklemek için Kara Ali'den ağaç kolon alımı.
14,75 kuruş	Hocazâde'den hamal yevmiyesi.
15 kuruş	Yakup oğlundan bir direk alımı.
23,75 kuruş	Zımmi Satik'ten bir ağaç kolon alımı.
1,5 kuruş	Mih
20 kuruş	Yevmiye
1 kuruş	Kargaburun
5 kuruş	Hikr-i zemin vergisi
9 kuruş	Emlak vergisi
50 kuruş	1 adet asma saat alımı.
40,5 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret.
20,5 kuruş	Kitap almak için ayrılan ücret, bu kitaplar 1323 senesinde alınacak
259,25	Toplam gider

Tablo 12.Zülkadriye Kütüphanesi H. 1322 (M. 1904) yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	132 kuruş	-----
2.Dükkân	144 kuruş	-----
3.Dükkân	120 kuruş	-----
Toplam	396 kuruş	-----

Gider	Açıklama
19,5 kuruş	İkinci dükkânın kapısına yapılan masraf.
10 kuruş	Sızdıran damın bakımı için tenekeci ve bardakçıya verilen ücret.
17,5 kuruş	Şerh-i hakâyid Siyelkûti, Milel-i Nihal, Ebhâ'l-kalâ'id, isimli kitabın tamiri için ayrılan ücret.
5 kuruş	Hıkr-i zemin vergisi.
9 kuruş	Emlak vergisi.
223 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret.
111 kuruş	Kitap almak için ayrılan para (bir sonraki yıla devredildi)
394,10 kuruş	Toplam giderler

Tablo 13.Zülkadriye Kütüphanesi H. 1323 (M. 1905) gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	132 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	144 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	120 kuruş	Köşker dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
Toplam	396 kuruş	

Gider	Açıklama
9 kuruş	Emlak vergisi.
5 kuruş	Hıkr-i zemin vergisi.
254,25 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret.
127 kuruş	Kitap alımı için ayrılan para. 285 kuruşa 10 ciltlik İhyâ-i 'Ulûm Şerhi alınmıştır.
25 kuruş	Vakfın borcuna verilen.
420,25 kuruş	Toplam giderler

Tablo 14. Zülkadriye Kütüphanesi H. 1324 (M. 1906) yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	132 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	144 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	120 kuruş	Köşker dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
Toplam	396 kuruş	

Gider	Açıklama
110 kuruş	Kütüphanenin damına 1000 adet bardak dizmek için tahsis edilen ücret.
28,5 kuruş	8,5 kuruş nakliye ve 20 kuruş bardak dizme ücreti.
8 kuruş	Tenekeciye verilen ücret.
7 kuruş	Birinci dükkândaki pencerelerden birine billur cam takılma ücreti.
9 kuruş	Emlak vergisi.
10 kuruş	Şerh_iFüsûs ve Ebhâ'l-kalâ'id ve Seylü's-selâm kitaplarının ciltleme parası.
5 kuruş	Hikr-i zemin vergisi.
145 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret.
25 kuruş	Geçen seneden kalan vakıf borcu.
42 kuruş	47 kuruş kitap alımı için ayrılmış olup, 42 kuruşa Fıkıh ilminden basma Kenz Şerhi, Keşfü'l-hakâyık isimli kitaplar satın alındı. Kalan 5 kuruş gelecek seneye devredildi.
389,5 kuruş	Toplam gider

Tablo 15. Zülkadriye Kütüphanesi H. 1325 (M. 1907) yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	144 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	144 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	144 kuruş	Neccar dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
Devreden	5 kuruş	Geçen seneden kalan.
Toplam	437 kuruş	

Gider	Açıklama
9 kuruş	Emlak vergisi.
5 kuruş	Hikr-i zemin vergisi.
282 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret.
190 kuruş	6 adet El-fetâvâ'l-mehdiyü 'an mevâ'iz Ömer Çelebi kitabı için verilmiş.
49 kuruş	Vakıf borcuna verilen.
535 kuruş	Toplam giderler

Tablo 16. Zülkadriye Kütüphanesi H. 1326 (M. 1908) yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	144 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	140 kuruş	-----
3.Dükkân	47,5 kuruş	Saman koymak için Kethüdâ-zâde Hüseyin Efendi'ye kiraya verilmiştir.
Toplam	331,5 kuruş	

Gider	Açıklama
9,5 kuruş	Geçen sene belediyenin tulumba parası olarak dükkânlardan aldığı ücret.

11 kuruş	Celâlinü'l-fikhu'n-nâfi've Şâhire kitapların tamirine harcanan ücret.
6,5 kuruş	Birinci dükkânın küçük penceresine demir belbent (4 kuruş), dolaplara sürgü (2,5 kuruş)
49 kuruş	Geçen seneden kalan vakıf borcu.
9 kuruş	Emlak vergisi.
5 kuruş	Hikr-i zemin vergisi.
161 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret.
251 kuruş	Toplam giderler

Tablo 17. Zülkadriye Kütüphanesi H. 1327 (M. 1909) yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	140 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	100 kuruş	Alaca dükkânı olarak üç aylığına kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	95 kuruş	4 aylığına kiraya verilmiştir.
	80,5	Geçen yıldan kalan gelir.
Toplam	415, 5 kuruş	

Gider	Açıklama
15 kuruş	Kütüphanenin saçaklarının teneke tamiri için harcanan para.
35 kuruş	Bardak dizme ücreti.
12 kuruş	4 adet billur cam için harcanan para.
130 kuruş	32 top sedir üzerine alaca ücreti.
9 kuruş	Emlak vergisi.
5 kuruş	Hikr-i zemin vergisi.
72,25 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret.
278,25 kuruş	Toplam giderler

Tablo 18. Zülkadriye Kütüphanesi H. 1328 (M. 1910) yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	150 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
2.Dükkân	150 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	150 kuruş	Alaca dükkânı olarak kiraya verilmiştir.
	36 para	Geçen seneden devreden fazla para.
Toplam	450 kuruş 36 para	

Gider	Açıklama
48,5 Para 51,5	Orta dükkân frenkî 6,5 kuruş, on adet sürgü 7,5 kuruş, menteşe ve frenk mihî 0,75 kuruş, üçüncü dükkân daraba için tahta 12,5 kuruş, mih 10 kuruş, çengel ve sürgü 5,5 kuruş, frenkî 5,5 para, yevmiye ücreti 9 kuruş.
275, 35	Damin tenekelerini 48,5 kuruş, teneke yenileme 40 kuruş, tenekeciye ücret 2,5 kuruş, lehim 4 para, bardakçı 15 kuruş, soba 170 kuruş.
9 kuruş	Emlak vergisi.
5 kuruş	Hikr-i zemin vergisi.
42 kuruş	Kitap almak için ayrılan para.

84 kuruş	Kütüphaneciye verilen ücret.
84 kuruş	Vakfin borcuna verilen.
551,5 kuruş	Toplam giderler

Tablo 19.Zülkadriye Kütüphanesi için İstanbul'dan alınan kitaplar

1320 yılı Kütüphane için alınan kitaplar		
Kuruş		Tarih
133 kuruş	Bedâyi'ü's-sinâyi' fi Tertîbi's-şerâyi', matbu, Mısır.	1327
23 kuruş	Mecmû'a-i kavânîn-i cedide, İstanbul.	1328
6 kuruş	Zâbitaya Müsâviyât-ı Kânûniye.	1326
162 kuruş	Toplam	

Tablo 20.Zülkadriye Kütüphanesi H. 1329 (M. 1911) yılı gelir-gider kaydı

Dükkânlar	Gelir	Açıklama
1.Dükkân	150 kuruş	-----
2.Dükkân	135 kuruş	11 aylığına kiraya verilmiştir.
3.Dükkân	150 kuruş	-----
Toplam	435 kuruş	

Gider	Açıklama
32 kuruş	2. dükkânın marangoz işlerine verilen ücret.
9 kuruş	Emlak vergisi.
5 kuruş	Hıkr-i zemin vergisi.
6 kuruş	Billur cam için harcanan para.
137 kuruş	Kitap için ayrılan ücret.
274 kuruş	Kütüphaneci verilen ücret.
463 kuruş	Toplam

Sonuç

Gaziantep'in yetiştirmiş olduğu önemli bir ilim adamı olan Abdullah Edip Efendi'nin Zülkadriye Medresesi müderrisliği görevinde iken kurmuş olduğu ve günümüzde varlığını sürdürmeyen Zülkadriye Kütüphanesi, zengin kitap çeşitliliği, durağanlığın aksine sürekli gelişim gösteren bir yapıya sahip olması ile Gaziantep'in eğitim ve kültür hayatına önemli katkılar sağlamıştır.

Kütüphane defteri içerisinde, kütüphanede bulunan ve konu bakımından tefsir, kıraat, hadis, öğüt, tasavvuf, kelim, coğrafya, edebiyat, felsefe, gramer, mantık vb. birçok alandaki kitapların tamamının isimleri, cilt-adet sayıları ve içeriği hakkında bilgiler belirtilerek liste halinde verilmiştir. Kitaplar medrese müfredatının ihtiyacı doğrultusunda seçilmiş olup medrese eğitimini destekleyici niteliktedir. Bu kitapların büyük çoğunluğu dini içerikli olmakla beraber tarih, edebiyat, coğrafya, Fransızca-İngilizce kitaplar, gramer, lügat, mantık gibi

---

alanlarda da eserler kütüphane bünyesinde yer almıştır. Yapılan bu çalışmada, Abdullah Edip Efendi'nin bağışladığı kitapların tamamının ismi tespit edildikten sonra kitaplar sınıflandırılmış ve kitap sayısı çok fazla olduğundan dolayı kitaplara konu başlıkları olarak yer verilmiştir. Ancak bağışta bulunan kişilerin bağışlamış oldukları kitapların isimleri çalışmada tablolar halinde verilmiştir.

Kütüphanenin kuruluşu için özellikle dönemin esnafından, tüccarından, âliminden, meslek erbabından, memurundan, köylerin ileri gelenlerinden yardımlar alınmış ve bu yardımlar kütüphane defterine isim ve yapılan bağışlar şeklinde özenle kaydedilmiştir. Söz konusu bu isimlerin meslek ve unvanları ile birlikte verilmesi Gaziantep tarihi ile ilgili yapılacak çalışmalara da kaynak sunabilecek niteliktedir.

Kütüphane defterinde, kütüphaneye vakfedilmiş olan 3 adet dükkân tespit edilmiştir. Bu dükkânlar çeşitli esnaf gruplarına kiraya verilmiş olup dükkânların ne amaçla ve ne kadar ücret karşılığında kiraya verildiği ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır. Kütüphanenin elde edilen gelirlerine karşılık bir de yapılan harcamaları olmuştur. Kütüphanenin tüm giderleri, kitap alımı, kütüphane ve dükkânların bakımları, yıllık vergileri, personel ücretleri gibi giderler de en ufak ayrıntısına kadar deftere kaydedilmiştir.

Yapılan bu çalışma neticesinde Gaziantep'te ilgili dönemin kültür ve eğitim hayatıyla ilgili, medrese ve kütüphanelerde hangi tür kitapların bulunduğu, eğitimde vakıf ve kütüphanenin işleyişi ve bağışçıların eğitime katkısı gibi bilgiler yer almıştır. Ayrıca kütüphanenin kurulması için halkın geniş çaplı katılım göstermesi, herkesin belirli miktarda para ya da araç-gereç bağışlaması gibi alınan her türlü yardım da Gaziantep halkının kültüre ve eğitime ne derece önem verdiğini göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Gaziantep Kent Arşivi Koleksiyonu Zülkadriye Medresesi ve Kütüphanesi Kayıt Defteri

Araştırma Eserler

Anameriç, Hakan, “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi” *OTAM*, Ankara 2006, s.1-31.

Bayraktar, Hilmi, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antap’ın İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep 2000, s.83-96.

Canbakal, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul 2009.

Çakır, İbrahim Ethem, *16. Yüzyılda Ayntâb Şehri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2015.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, *Gaziantep Meşahiri*, Gaziantep Halkevi Yay., 1939.

Dikici, Recep, “Osmanlı Dönemi Gaziantep’li Alimler”, *Gaziantep’te Dini Hayat, Gazikültür A.Ş.*, Gaziantep 2017, s. 221-244.

Doğan, Sinan, “Memlûk Hâkimiyeti, Gaziantep’in Sosya Ekonomisine Etkisi, *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Sempozyumu*, GBB Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2018, s.27-45.

Ergeç, Rifat, Yelken, Hasan, *Bir Başka Gaziantep*, GBB Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2016.

Erünsal, İsmail E., “Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik”, *Milli Eğitim*, S.208, 2015, s.194-199.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Seyit Ali Kahraman, 9.Kitap, C.1, YKY Yay., 2.Baskı, İstanbul 2017.

Gündüz, Ahmet, “Antep Şehrindeki Kişi Adları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2019, s.1-20.

Cemil Cahit Güzelbey, “Bülbül Zâde Abdullah Edip Bayram ve Bayram Soyundan Gelen Ünlüler”, *Sabah Gazetesi*, S.5260 (22), 19 Nisan 1977, s.2.

_____, “Bülbül Zâde Abdullah Edip Bayram ve Bayram Soyundan Gelen Ünlüler”, *Sabah Gazetesi*, S.5288 (49), 21 Mayıs 1977, s.2.

_____, *Gaziantep Büyükleri ve Gaziantep Meşahirine Ek*, Ankara 1988.

_____, *Gaziantep Evliyaları*, İslami Hizmet Vakfı Yay., Gaziantep 1990.

Güzelhan, Mustafa, *Ayıntap Tarihinden Notlar (Düllük-Aynî Bedrettin-Ayıntâbın tarihte uğradığı istilalar)*, Gaziantep Kültür Derneği Yay., Gaziyurt Matbaası, Gaziantep 1959.

Koçkuzu, Ali Osman, “Bedreddin Aynî”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.271-272.

-
- Özdeğer, Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, C.1, İstanbul 1988.
- Özlu, Zeynel, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, GBB Eğitim Kültür Serisi, Gaziantep 2004.
- Özmantar, İbrahim Kutlu, “Bülbülzâde Abdullah Edip Efendi (ö.1927)”, *Gaziantep’te Dini Hayat*, Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2017, s.433-440.
- Pamuk, Bilgehan, “Ayntâb Şehir Hayatında Vakıflar (XVI. Yüzyıl)”, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri 21-22 Aralık 2009 Gaziantep/23-24 Aralık 2009 Halep*, İstanbul 2014, s.7-16.
- Sabri, Şakir, *Gaziantep Büyükleri Beşyüzelli Yıllık Alim ve Şairleri*, Gaziyurt Matbaası, 1. Baskı, Gaziantep 1934.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Şıvgın, Hale, *19. Yüzyılda Gaziantep*, GBB Yay., Ankara 1997.
- Tansü, Yunus Emre, Yücel, Özgür, “Eyyûbiler Döneminde Ayıntâb”, *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Sempozyumu*, GBB Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2018, s.9-26.
- Ünler, Ali Nadi, *Gaziantep Savunması*, Kardeşler Matbaacılık, 1.Baskı, İstanbul 1969.
- Üzel, Sahir, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Doğu Matbaası, Ankara 1952.
- Yakar, Halil İbrahim, “Gazi Antepli Divan Şairleri”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep 2000, s.151-196.
- _____, *Antepli Divan Şairleri*, Kayhan Matbaa, 1.Baskı, İstanbul 2013.
- _____, *Gaziantep Kitabeleri Bir Şehrin Hüviyeti*, Ankara 2014.
-

Londra “The National Archives” de Antep ile İlgili Belgeler Üzerine Bir Değerlendirme

İsmail ALTINÖZ*

Özet

Londra'daki The National Archives'da Büyük Britanya İmparatorluğu'nun tüm dış dünya ile olan bağlantılarının kayıtlarının tutulduğu arşivde sayısız otantik belgelere ulaşmak mümkündür. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde büyük bir etkiye sahip olan İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğunun son dönemiyle ilgili kayıtları muhafaza ettikleri bilinmektedir. İngiltere'nin en büyük arşivi konumunda bulunan ve bünyesinde 11 milyon belgeyi barındıran The National Archives'da Antep ile ilgili belgelerin bulunması dikkat çekmektedir. Bunların büyük çoğunluğunu Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarına ait belgeler oluşturmaktadır. Bu belgeler özellikle Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde ve yeni Cumhuriyetin oluşumu aşamasında dışarıdan bir bakış açısını yansıtması bakımından büyük ehemmiyeti hâizdirler. Bu belgelerin büyük çoğunluğu Osmanlı'nın son döneminde cereyan eden Ermeni hâdiseleriyle alakadır. Özellikle Osmanlılar zamanında Antep Ermenileri ile İngilizler bizzat ilgilenmişlerdir. 1891 yılından itibaren kütük defterler halinde Antep Ermenileri hakkında bilgiler bu arşivde yer almaktadır. Bunun dışında Kurtuluş Savaşında Antep ve çevresinin önce İngilizler tarafından işgal edilmesi neticesinde bu konuyla alakalı binlerce belge İngiliz Arşiv kayıtlarında yerini almıştır. Özellikle Mondros Ateşkes Andlaşması akabinde Kurtuluş Savaşında Antep'in ekonomik yapısı, haritalar, Antep ile ilgili konsolosluk raporları ve nihayetinde Antep ile alakalı taşımacılık/ulaşım olmak üzere ilgili belgeleri bu arşivde bulmak mümkündür.

Bu makalede, İngiliz Arşiv kayıtlarında Antep için kullanılan “Aintab” kelimesine sâdik kalınarak “Ayntab” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. İngiltere'de The National Archives'da Osmanlı Döneminde Antep ile ilgili belgelerin genel özellikleri, ne tür konuları içerdikleri, özellikle savaş döneminde Antep'in dışarıdan nasıl görüldüğü arşiv portresinden betimlenmeye çalışılacaktır. Bu belgelere göre İngiltere'nin bu dönemdeki rolü de ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Londra, The National Archives (TNA), Büyük Britanya İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Antep, Antep Ermenileri, Kurtuluş Savaşı.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: ialtinöz@hotmail.com,

---

An Evaluation on Documents Related to Aintab in The National Archives of London

Abstract

It is possible to find numerous authentic documents in the National Archives of London, where the records of Great Britain's connections with the whole outside world are kept. It is known that the British, who had a great influence on the dissolution process of the Ottoman Empire, preserved the records of the last period of the Ottoman Empire. It is noteworthy that documents related to Aintab are found in The National Archives, which is the largest archive of England and contains 11 million documents. Most of these are documents consist of the last period of the Ottoman Empire and the first years of the Republic of Turkey. These documents are of great importance, especially in terms of reflecting an outside perspective during the dissolution of the Ottoman Empire and the formation of the new Republic. The majority of these documents are related to the Armenian events that took place in the last period of the Ottoman Empire. The British interested in The Armenians of Aintab, especially during the Ottoman period. Information about The Armenians of Aintab is available in this archive in logbooks since 1891. Apart from this, as a result of the occupation of Aintab and its surroundings by the British in the War of Independence, thousands of documents related to this issue took place in the British Archive records. It is possible to find the relevant documents in this archive, especially after the Mondros Armistice Treaty, including the economic structure of Aintab in the War of Independence, maps, consulate reports on Aintab and finally transportation related to Aintab.

In this article, it is preferred to use the word "Ayntab" in line with the word "Aintab" used for Antep in the British Archive records. The general characteristics of the documents related to Aintab in the Ottoman Period, what kind of subjects they contain, and how Aintab looked from the outside especially during the war period will be described from the archive portrait in The National Archives of UK. According to these documents, the role of England in this period will also be revealed.

Keywords: London, The National Archives (TNA), Great Britain Empire, Ottoman Empire, England, Aintab, The Armenians of Aintab, War of Independence.

Giriş

İngilizce’de “Archive” ve “Record” pratikte aynı amaca hizmet eden iki kelime olup, her ikisi de evrakların muhafaza edildiği yer için kullanılmaktadır. İlk başlangıçta İngiltere’de “Record” kelimesi, “Archive” kelimesinden daha umumi ve şümulü olmasına rağmen son zamanlarda bunun yerine “Archive” kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İlk sıralar “The Public Record Office” olarak kullanılan bu isim, daha sonraları İngiltere’nin Millî Arşivleri anlamına gelen “The National Archives” olarak zikredilmeye başlanmıştır.

Bu makalede öncelikle Londra’da bulunan “The National Archives” (TNA)¹ hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Dünyanın en tanınmış arşivlerinden biri olan “The National Archives” (TNA) Büyük Britanya Millî Arşivi olup, bu memleketin hükümet merkezinin eski ve yeni arşivlerini ihtiva etmektedir. Bu arşivde vesikalar, Normandiya Dükü, “William The Conqueror”un Hasting Muharebesi (1066) sonunda İngiltere’yi fethetmesiyle başlar. Bu devre ait ilk vesika “Domesday Book” ki; takriben 1100 tarihlerine doğru yapılmış olup, İngiltere’nin arazi ve toprak taksimatını gösterir². Böylece mezkûr arşiv, sekiz asırlık bir devre ait muhtelif mevzularda 11 milyon civarında evrakı ihtiva etmektedir.

İngiliz Devlet Arşivi 1838’de alınan bir parlamento kararıyla o zamana kadar dağınık bir halde, muhtelif yerler ve dairelerde muhafaza edilen evrakın bir mahalde toplanması ve nihayet 1851’de yapılan “Chancery Lane”daki binaya taşınmasıyla vücuda getirilmiştir. Arşiv, İngiliz kralı veya kraliçesinin himayesi altındadır. Her türlü masrafları hazine tarafından ödenmektedir.

Arşivin İşleyişi

The National Archives³ (TNA) hakkında kısa bilgi verdikten sonra biraz da arşivin işleyişi hakkında bilgi verelim. Bu arşivde araştırma yapmak isteyen yabancı araştırmacılar

¹ Günümüzde daha önce İstanbul’daki Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve şimdilerde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA) için kullanılan kısaltma bugün de aynı şekilde İngiltere Londra’da bulunan The National Archives (TNA) kısaltması olarak kullanılmaktadır.

² Osman Ersoy, “İngiliz Devlet Arşivi (The Public Record Office)”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, IV/2, (1955), s.125.

³ Londra’da bulunduğum esnada The National Archives’ın tanıtılmasında büyük emeği geçen ve “XIX. Yüzyıl Türk-İngiliz Münasebetleri Açısından İngiliz Millî Arşivi ve Arşiv Belgelerinin Önemi” adlı çalışmasını yayımlanmadan önce benimle paylaşma lütfünde bulunan değerli meslektaşım Metin Ünver’e teşekkür ederim; Türkiye’den İngiltere’ye gelerek Londra Millî Arşivi’nde araştırma yapacak araştırmacılar için arşivin işleyişi konusunda rehber niteliğinde şu iki çalışmaya bakılabilir: 1. İsmail Altınöz, “Londra The National Archives’de Ankara ile İlgili Belgeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, 2. Cilt, (Ankara: 25-26 Ekim 2011), Ankara 2012, s.987-999; 2. İsmail Altınöz, “Londra The National Archives’da Maraş ile İlgili Belgeler Üzerine Bir Değerlendirme” *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu, II. Cilt* (Kahramanmaraş: 04-06 Ekim 2012), İstanbul 2013, s.431-440; Londra’daki Devlet Arşivi’nin işleyişi konusunda kısa bir değerlendirme için bkz. Fatmagül Demirel, “İngiliz Devlet Arşivi’nde Kısa Bir Gezinti”, *Arşiv Dünyası*, Sayı: 8, (Haziran 2006), s.13-15; İngiliz Devlet Arşivi’ndeki Belgelerin Yakın dönem Osmanlı Tarihi açısından değerlendirilmesi konusunda bkz. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “İngiliz Devlet Arşivi (PRO) ve Yakın Dönem Osmanlı Tarihi Açısından Önemi”, *The Journal of Ottoman Studies*, XVIII, (İstanbul 1998), s.225-238; İngiliz Devlet Arşivi’nde ve Kütüphaneleri’nde Türkiye ile alakalı belgelerin değerlendirilmesi konusunda bkz. Akdes Nimet Kurat, “İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair”, *AÜDTCFD*, VII/1, (Mart 1949), s.1-18; İngiliz Devlet Arşivi (PRO)’nin Osmanlı Sosyal İktisad Tarihi bakımından kullanılması açısından bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara 1974; İstanbul’daki İngiliz diplomatik temsilcilerinin haber kaynaklarının değerlendirilmesi konusunda bkz. Esin Yurdusev, “The British Ambassadors to İstanbul in the Mid-Nineteenth Century: Source of Intelligence and Political Reporting”, *Belleten*, LXXIII/267, Ankara 2009, s.523-553;

yanlarında bulundurdukları pasaport vasıtasıyla arşivin araştırma başvuru masasına müracaat ederek burada yer alan bilgisayarlar üzerinden online olarak araştırmacı başvuru linkine tıklayarak tüm işlemleri buradan gerçekleştirmektedirler. Çok detaylı sorulardan oluşan başvuru işlemlerinin ardından başvuru masasına (Application Desk) giderek görevli tarafından anında orada dijital fotoğraf çekildikten sonra birkaç سوالin akabinde araştırmacı kartınız anında resimli olarak görevli tarafından size teslim edilmektedir. Arşive başvuru işlemleri birkaç dakika içerisinde neticelenmekte ve araştırmacılara 3 yıllık araştırma izni verilmektedir. Araştırmacı kartı alındıktan sonra arşivdeki tüm işlemler bu kart ile yapılabilmektedir. Bu kartın arka yüzünde yer alan manyetik alan ve barkot sayesinde ilk önce arşiv binasına giriş ve çıkışlarda bu kart kullanılmaktadır. Daha sonra araştırma salonlarına yine switch'lerden bu kartı okutarak geçilebilmektedir. Böylece, dijital ortamda arşive hangi araştırmacının ne zaman giriş çıkış yaptığını ve bir günde/ayda/yılda kaç araştırmacının bu arşivi ziyaret ettiği tespit edilebilmektedir.

Araştırmacı kartıyla araştırma salonunun girişinde bulunan bilgisayarların başına gelinerek kart switch'ten geçilerek katalogdan araştırma yapmaya başlanılmaktadır. Ancak, bilgisayar üzerinden katalog taraması yapılmadan önce hangi salonda (reading room/green room, yellow room etc.) veya bu salonda yer alan masaların hangi numarasında çalışılmak istendiği bilgisayar üzerinden seçilmektedir. Aynı zamanda engelli (disable) araştırmacılar için engelli masa ve teknolojik imkânlar da sunulmaktadır. Araştırma salonundan seçmiş olduğunuz masa numarası aynı zamanda size gelecek olan belgenin dolap numarasıdır. Katalog taramaları için araştırma salonunun lobisinde bulunan bilgisayarların arka kısmında yer alan dolaplar ise; araştırmacıların belgelerini bu dolaplardan temin etmelerini sağlamaktadır. Bilgisayarlar kullanılmak suretiyle araştırma konusu yazılarak bu arşivde yer alan belgelerin hangi tasniflerde olduklarını öğrenilebildiğiniz gibi, bu konuyla alakalı adı geçen arşivde ne kadar belge olduğu da görülebilmektedir. Bilgisayar üzerinde yapılan araştırma metni aşağıdaki bilgisayar ekranında şu şekilde görülmektedir:

Resim 1. Arama arayüzü

Word or phrase (Mandatory)	<input type="text"/>	 Eg: <i>accident</i> AND <i>mine</i> <u>More examples</u>
Year (optional)	range <input type="text"/> to <input type="text"/>	 Eg: <i>1914 [to] 1918, 1945</i> <i>[to]</i>

Yakınçağ döneminde İngiliz Arşiv Belgelerinin Osmanlı Tarihi Araştırmaları açısından değerlendirilmesi için bkz. Metin Ünver, "Son Dönem Osmanlı Tarihi Araştırmaları Açısından İngiliz Milli Arşivi ve Arşiv Belgelerinin Önemi", *Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu*, Editörler: Yonca Köksal-Mehmet Polatel, İstanbul 2014, s.105-121; İngiliz Arşivi'nde State Papers tasnifinin Osmanlı-İngiliz Ticaret Tarihi Açısından Değerlendirmesi için bkz. M. Sait Türkhan, "Osmanlı-İngiliz Ticaret Tarihinin İngiliz Arşiv Kaynakları: State Papers Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, XI/5, (Ekim 2019), s. 1753-1772; XVIII. Asrın son çeyreğinde İngiliz Arşivinde Osmanlı Devleti ile alakalı belgeler konusunda bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "18. Yüzyılın Son Çeyreğinde İngiliz Arşivinde Bulunan Osmanlı Devleti Hakkındaki Arşiv Belgeleri", *II. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, c. 1, Ankara 2019, s. 683-700.

Department or Series code (optional)	 <i>Eg: Department code:</i> <i>FO <u>More examples</u></i>
<input type="text"/>	
<input type="button" value="Clear"/>	

Ayrıca, bu belgelerin numaraları, özetleri ve tarihleri bilgisayar ekranında görülebilmektedir.

Resim 2. Arama sonuç görüntüsü

FO 383/101	<p><i>i</i> <u>Turkey: Prisoners, including: Turkish reprisals for alleged ill-treatment of Turkish prisoners at Mudros (Moudros) on the island of Lemnos (Limnos), Greece, including: Deportation of British, French and Russian subjects from Constantinople. Inspection by American officials of Turkish prisoners in Egypt.</u></p>	1915
-----------------------------	---	------

Buradan seçmiş olduğunuz belgeleri online olarak sipariş (order) verebiliyorsunuz.

Ordering and viewing options >

Sipariş ettiğiniz belgeler katalog tarama bilgisayarlarının arka kısmında yer alan şeffaf dolaplara gelmektedir. Belgelerin araştırmacıya gelme süresi maksimum 40 dakikadır. Bilgisayar üzerinden online olarak verilen belge siparişlerini de elinizde manyetik araştırma kartı ile takip edebilirsiniz. Arşiv'in her katında duvarlarda bulunan LCD bilgisayarların yanında yer alan switchlerden kartınızı geçirerek belgenin depodan çıkıp çıkmadığını, belgenin yolda veya araştırma salonuna gelip gelmediğini kontrol edebilirsiniz. Gelen belgeler zaten araştırma dolabının arka yüzünden konulmakta, bu belgeler araştırmacı tarafından dolabın ön yüzünden alınmaktadır. Burada ilginç olan bir durum ise; belgenin başlangıcından sonuna kadar hiçbir arşiv görevlisiyle muhatap olmamanız ve tüm işlemlerin online olarak yapılmasıdır. Araştırma salonunda incelenen veya fotoğrafı çekilen belgelerin işi bittikten sonra “Return Desk” kısmına bırakılmaktadır. Belgelerin üzerine barkot numarası olduğu için oradaki görevli –hem belgeyi getiren hem de teslim alan kişi- belgeleri barkot makinesinden geçirerek teslim almakta ve araştırmacının üzerinden düşmektedir. Bu arşivin en güzel taraflarından bir tanesi de tüm orijinal belgelerin fotoğraflarının çekilmesine izin verilmesi ve ücretsiz olmasıdır. Ancak, belgelerin fotoğraflarını çekerken flash kullanmak yasaktır. Flash belgenin orijinaline zarar verdiğinden dolayı flashsız bir şekilde fotoğraf çekilebiliyor. Bir günde belgenin veya dosyanın büyüklüğüne göre ortalama günde 1000 ile 1500 arasında belgenin fotoğrafı çekilebilmektedir. Eğer fotoğraf makineniz bozulduysa veya şarjı bitmişse araştırma salonunun hemen yanında yer alan fotoğraf makinelerini kullanabiliyorsunuz. Bu makineler vasıtasıyla fotoğrafını çekmiş olduğunuz belgeler fotoğraf makinesinin yanında yer alan

bilgisayara aktarılmaktadır. Bu belgeleri flash memory ile güvenlik gerekçesiyle alamıyorsunuz. Kullanan kişinin kendisine ait e.mail adresine bu belgeler link olarak atılmaktadır. İlgili kişi de e.mailindeki link üzerinden fotoğrafını çekmiş olduğu bu belgelere ulaşabilmektedir.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait İngiliz Diplomatların raporlarını içeren belgeler The National Archives'ın Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office) evrakları arasında yer almaktadır. FO kodlamasıyla araştırmacıların hizmetine sunulan bu tasnif aynı şekilde Antep ile ilgili belgeleri de bünyesinde barındırmaktadır. Diğer bir tasnif ise; günümüzde TNA'de Secretary of State Office'in belge ve defterlerin muhafaza edildiği State Papers (SP) tasnifidir. Bu tasnifte de bol miktarda Antep ile ilgili belgeler bulunmaktadır.

Kısaca arşivin işleyişinden bahsettikten sonra The National Archives'daki Antep İlgili belgelere bir göz atalım:

The National Archives'de Antep ile İlgili Belgeler

Londra'daki National Archives'da Antep konusunda genel anlamda yaptığımız araştırmada aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

The National Archives-Aintab/General

- Dates unknown (50)
- 1950+ (2)
- 1900 - 1924 (3)
- 1800 - 1899 (15)

Yukarıda adı geçen arşivde Antep ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmada 70 adet klasöre rastlanmıştır. Bu klasörlerin 50 tanesi tarihsiz olarak görünmekte olup, Antep ile ilgili muhtelif belgeleri içermektedir. 2 klasör ise; İngiltere nüfus kütüklerinde Antep Ermenilerinin kayda geçirildiği kayıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine denk gelen 1900 ile 1904 yılları arasına tekâbül eden 3 klasöre rastlanmıştır. Son olarak; 1800 ile 1899 yılları arasındaki belgeler neredeyse 100 yıllık bir dönemi içerisine alan asırlık belgeler olarak arşivde yerleri almışlardır. Bu son tasnifteki belgelerin büyük bir çoğunluğunu Antep Ermenileri teşkil etmektedir.

Tablo 1. Randall Thomas Davidson Koleksiyonunda Antep Belgeleri

<i>Citable Reference</i>	<i>Description</i>	<i>Start Date</i>	<i>End Date</i>	<i>References</i>
Davidson 85, ff.74-81	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1903, Mauritius, bishop of - Baron Pirbright. ARMENIANS - Position of the Reformed			

	Armenian Church at Aintab, Turkey Death of MIGHERDITCH (Martyn), archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey. Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.1- 25	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab -Canterbury Diocesan Church Building Society. ARMENIANS Position of the Reformed Armenian Church at Aintab, Turkey Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 79, ff.125- 34	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1903, Rev. R. A. Adderley - Bishops' fees. ARMENIANS Position of the Reformed Armenian Church at Aintab, Turkey Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.366-9	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. GOLDSMITH (Frederick), bishop of Bunbury. Seeks an honorary doctorate Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.354-65	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BROMLEY, St. Luke, Bromley Common Sale of the vicarage house Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, f.295	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Procedure for the resignation of BISHOPS Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.161-4	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BENNETT (George Lovett),			

	headmaster of Sutton Valence School, Kent Advocates religious instruction of children at home Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.137-40, 142- 4	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab – Canterbury Diocesan Church Building Society. Licence of non- residence for CARR (Thomas William), rector of Barming, Kent Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.26- 38	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Acts of PARLIAMENT - Aliens Act 1905 IMMIGRATION - Criticism of the Aliens Bill. Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.417- 22	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Diocese of CANTERBURY Summary of the reports of the diocesan societies Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.394- 6	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological Canterbury Diocesan Church Building Society. CANTERBURY cathedral Appointment of canons Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.382- 90	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. CAMBRIDGE, university of Work of the Cambridge Medical Mission Settlement in BERMONDSEY, Surrey Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.296- 331	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. HOLLAND-HEALEY (William Henry),			

	rector of Brent Eleigh. Suffolk. Simoniactal appointment as rector Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.267- 94	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Provision of new offices for ECCLESIASTICAL COMMISSIONERS. Order of precedence of BISHOPS Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.170- 175	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. GERMANY. Consecration of the Lutheran cathedral in Berlin. Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.165- 9	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of Correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BENSON (Mary Eleanor), daughter of Archbishop Benson Administration of her memorial fund Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.54- 62	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. GERMANY. Anglo- German relations. Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.49- 53	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Recognition of Anglican Orders by ROMAN CATHOLIC CHURCH. Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.430- 5	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society.			

	Diocese of CANTERBURY Finances of the Canterbury Diocesan Church Building Society Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.423- 9	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Diocese of CANTERBURY Financing and publication of the Canterbury Diocesan Gazette Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.401- 16	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. CANTERBURY cathedral Restoration of the fabric Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.370- 4	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Erection of buildings in disused BURIAL grounds Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.343- 6	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Episcopal visitation of BRISTOL cathedral Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.336- 43	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BROWNE (George Forrest), bishop of Bristol Resignation as bishop Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.230- 4	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Historical truth of the beliefs expressed in CREEDS. Held by: Lambeth Palace Library.			

Davidson 100, ff.215- 29	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BIBLE Clerical declarations on biblical criticism Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.152- 60	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BATHURST, diocese of - Status of All Saints. Bathurst as cathedral church MARRIOTT (John Thomas), dean of Bathurst, Australia - Tenure of his deanery Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.78- 128	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. TEMPERANCE Employment of barmaids Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.63- 72	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BALLARAT, diocese of Appeal for funds for building the cathedral Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.391-3, 397- 400	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. CANTERBURY cathedral Endowment of a canonry Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.375- 81	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. SOCIETY FOR THE PROPAGATION OF THE GOSPEL - Grants for church work in Canada CALGARY, diocese of - Grant from S.P.G. Held by: Lambeth Palace Library.			

Davidson 100, ff.349- 54	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BROMLEY, St. Luke, Bromley Common - Appointment of the vicar GOSSELIN (Charles Carteret), vicar of St Luke. Bromley Common. Kent - Appointment as vicar Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.347-8	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. NATURAL HISTORY MUSEUM. Proposed appointment of an assistant keeper in the department of zoology Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.332- 5	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. TEMPERANCE Ownership of brewery shares by clergy Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.248- 66	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Registration of BIRTHS Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.236- 47	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BISHOPS - Legislation on the increase of the episcopate Foundation of the diocese of BIRMINGHAM Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.196- 214	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BIBLE Dedication to King James omitted			

	from reprints of the Authorised Version Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.176-95	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Opposition to GAMBLING Bills of PARLIAMENT - Street Betting Bill Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.145-51	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. Erection of a memorial to BARNARDO (Dr Thomas John), founder of the Barnardo Homes Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.129-36, 139-4	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. BARMING, Kent Proposed sale of the rectory house Held by: Lambeth Palace Library.			
Davidson 100, ff.73-7	Davidson, Randall Thomas (1848-1930), Baron Davidson. Chronological series of correspondence. Correspondence 1905, Aintab - Canterbury Diocesan Church Building Society. City of LONDON, All Hallows-by-the-Tower. Income of the benefice Held by: Lambeth Palace Library.			

The National Archives (TNA) İngiltere Millî Arşivlerinde Randall Thomas Davidson (1848-1930) koleksiyonu mezkûr arşivin uzantısı niteliğindeki Lambeth Sarayı Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Randall Thomas Davidson koleksiyonunda yer alan Antep belgeleri 1903 yılından başlayıp 1905 yılında bitmektedir. Bu koleksiyondaki belgeler kronolojik olarak sıraya dizilmiş olup, katalogda Kronolojik yazışma dizisi olarak yerlerini almışlardır. Bu katalogda Mauritius Piskopozu Baron Pirbright'ın 1903 yılı yazışmalarına yer verilmiştir. Bunun dışında 1903 yılına ait Piskoposların ücretleri Kronolojik yazışma dizisi şeklinde sıralanmaktadır. 1905 yılına ait Antep ile ilgili yazışmalar başlığı adı altında; 1905 yılına ait Piskopos derneklerinin raporlarının özeti, 1905 yılı Mary Eleanor Benson (Başpiskopos Benson'un kızı)'ı anma fonu yönetimi; Canterbury Piskoposluk Kilise Binası Derneği Kayıtları; 1905 yılına ait Canterbury Piskoposluk Kilise Binası Derneği'nin ve Canterbury Piskoposluk Gazetesi'nin finansmanı ve yayımlanması, aynı yıla ait İncil eleştirisi

üzerine papaz/rahip beyânları ve Kadın Barmenlerin istihdamı ve İncil'in Yayılması/Propagandası Derneği, Doğa Tarih Müzesi, Ruhban sınıfı bira fabrikası hisselerinin mülkiyeti/sahipliği, Papaz evi için önerilen satış; Barnardo Homes'un kurucusu Barnardo (Dr. Thomas John Barnardo) anıtının dikilmesi evrakları şeklindedir. Bunlara ilave olarak Antep Ermenileri ile alakalı olarak Ayntab'da Protestan Ermeni Kilisesi'nin durumu ve Kanada'da kilise çalışmaları için ayrılan ödenek evrakları oluşturmaktadır.

Tablo 2. Frederick Temple Koleksiyonunda Antep Belgeleri

Citable Reference	Description	Start Date	End Date	References
F. Temple 8, ff. 37-52	Temple, Frederick (1821-1902). 1897 Foreign M2-Z8; 1898 Home A1-B6. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of Aintab, Turkey (Reformed Armenian Church). Letters and papers from and on appeals for assistance from the Church of England for the Reformed Armenian Church in Aintab Held by: Lambeth Palace Library.			
F. Temple 41, ff. 297-306	Temple, Frederick (1821-1902). 1900 Foreign C1-S8b, excluding H3. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of Aintab, Turkey (Reformed Armenian Church). Letters and papers from and on appeals for assistance from the Church of England for the Reformed Armenian Church in Aintab Held by: Lambeth Palace Library.			
F. Temple 1, ff. 63-75	Temple, Frederick (1821-1902). 1897 Home A1-B14. ATAMIAN (Parnag), member of the Armenian Gregorian Church in Aintab, Turkey. Correspondence on a request to finance his education at Oxford Held by: Lambeth Palace Library.			
F. Temple 7, ff. 204-7	Temple, Frederick (1821-1902). 1897 Home S15-W9; 1897 Foreign A1-J1. BLYTH (George Francis Popham), Bishop in Jerusalem - Letters and enclosures from on a petition from ARMENIAN REFUGEES in ALEXANDRIA, Egypt, for admission into the Church of England MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of Aintab, Turkey (Reformed Armenian Church) - Letters on Armenians in Alexandria Held by: Lambeth Palace Library.			

Aynı arşivin uzantısı niteleğindeki Lambeth Sarayı Kütüphanesi’nde yer alan Temple, Frederick (1821-1902) koleksiyonunda 1897 yılına ait Ayntab Protestan Ermeni Kilisesi Başpiskoposu Martyn Migherditch evrakları ile birlikte, İngiltere Kilisesi’nden Ayntab’taki Protestan Ermeni Kilisesi’ne yardım çağrısına ilişkin mektuplar ve belgeler yer almaktadır. Aynı şekilde 1897 yılında Ayntab’daki Ermeni Gregoryen Kilisesi üyesi Parnag Atamian faaliyetlerine dair kayıtlar ve Onun Oxford Üniversitesi’ndeki eğitimini finanse etmek için talebi üzerine yazışmalar; yine 1897 yılına ait Kudüs Piskoposu George Francis Popham’ın evrakları; Mısır’ın İskenderiye şehrindeki Ermeni Mültecilerin İngiltere Kilisesi’ne kabul edilmeleri için yazılan dilekçeye ilişkin mektuplar ve sınırlamalar, İskenderiye’deki Ermeniler Üzerine Mektuplar koleksiyonundan oluşmaktadır.

Tablo 3. Archibald Campbell Tait Koleksiyonunda Antep Belgeleri

Citable Reference	Description	Start Date	End Date	References
Tait 186 ff. 394-403	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1872 Foreign 155, 184-195. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Letters from and on his appeals for aid Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1872	31/12/1872	
Tait 257 ff. 73-95	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1879 Foreign 11-27. Special Packets: Moravian orders; Menton, France; China. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Letters from and on his appeals for aid Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1879	31/12/1879	
Tait 279 ff. 126-46	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1881 Foreign 17-42. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Letters from and on his appeals for aid Held by: Lambeth Palace Library.			
Tait 251 ff. 353-4	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1879 Home 254- 308. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the	01/01/1879	31/12/1879	

	Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Letter from on poor relief in Turkey Held by: Lambeth Palace Library.			
Tait 279 ff. 134-9	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1881 Foreign 17-42. WILSON (Sir Charles William), British Consul-General in Anatolia Report on the Reformed Armenian Church in Aintab (copy) Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1881	31/12/1881	
Tait 214 ff. 1-3	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1875 Foreign 1-24. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Letters from and on his appeals for aid Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1875	31/12/1875	
Tait 234 ff. 183-90, 280-3, 392-3	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1877 Foreign 1-43. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Letters from and on his appeals for aid Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1877	31/12/1877	
Tait 287 ff. 141-5, 152-7, 174-5	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1882 Foreign 1-14. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Letters from and on his appeals for aid Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1882	31/12/1882	
Tait 266 ff. 7- 48	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1880 Foreign 30-51. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Letters from and on his appeals for aid Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1880	31/12/1880	

Tait 277 ff. 7-29	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1881 Foreign 1-10. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Letters from and on his appeals for aid Held by: Lambeth Palace Library.			
Tait 265 ff. 47-8	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1880 Foreign 1-29. HERBERT (Henry Howard Molyneux), 4th Earl of Carnarvon Letter from on MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey, and his appeals for aid Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1879	31/12/1879	
Tait 242 ff. 269-70	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1878 Foreign 1-26. GOBAT (Samuel), Bishop in Jerusalem – Correspondence and papers on the Armenian Church Correspondence on the appeals for aid of MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1878	31/12/1878	
Tait 263 ff. 177-8	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1880 Home 201- 258. TRISTRAM (Henry Baker), Canon of Durham Letters from on the Reformed Armenian Church; correspondence on the appeals for aid of MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey; correspondence on poor relief in TURKEY Held by: Lambeth Palace Library.	01/01/1880	31/12/1880	
Tait 221 ff. 174-5	Tait, Archibald Campbell (1811-1882). Official Letters: Canterbury. Official Letters: Canterbury: 1876 Home 195- 211. PARRY (William), chaplain in Syria Letter on the relations of GOBAT (Samuel), Bishop in Jerusalem, with the Greek Orthodox patriarch; on the appeals for aid of MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed	01/01/1876	31/12/1876	

	Armenian Church in Aintab, Turkey Held by: Lambeth Palace Library.			
--	---	--	--	--

Aynı arşivin uzantısı niteliğindeki Lambeth Sarayı Kütüphanesi'nde Archibald Campbell Tait (1811-1882) Koleksiyonunda Resmî Mektuplar başlığı altında: Canterbury/İngiltere'den Resmî kurumlara yazılan mektuplar yer almaktadır. Bunlar arasında 1872, 1876, 1877, 1879, 1880, 1881, 1882, 1885 yılında Ayntab'daki Protestan Ermeni Kilisesi Başpiskoposu Martyn Migherditch'in Türkiye'deki yoksullara/fakirlere yardım mektupları, Onun yardım çağrısına gelen mektuplar ve yazışmalar bulunmaktadır. Yine Resmî Mektuplar başlığı altında: 1878 yılında Canterbury'den diğer kiliselerin başpiskoposlarına resmî olarak yazılan yazışmalar ve Ermeni Kilisesi hakkında makalelere yer verilmektedir. Son klasörde ise; 1881 yılı, İngiliz Anadolu Başkonsolosu Sir Charles William Wilson kayıtları ve Ayntab Protestan Ermeni Kilisesi Raporu (kopya) yer almaktadır.

Tablo 4. Edward White Benson Koleksiyonunda Antep Belgeleri

Citable Reference	Description	Start Date	End Date	References
Benson 112 ff.343-4	Benson, Edward White (1829-1896). 1892 Home W15-Y2; 1892 Foreign A1-G2. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Correspondence and papers on appeals to the Church of England; correspondence and papers on reformation in the ARMENIAN CHURCH Held by: Lambeth Palace Library.			
Benson 90 ff.80-99	Benson, Edward White (1829-1896).1890 Home W6-Z1; 1890 Foreign A1-J2. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Correspondence and papers on appeals to the Church of England Held by: Lambeth Palace Library.			
Benson 66 ff.56-63	Benson, Edward White (1829-1896). 1888 Foreign M1-W1. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Correspondence and papers on appeals to the Church of England Held by: Lambeth Palace Library.			

Benson 40 ff.37-77	Benson, Edward White (1829-1896). 1886 Foreign A1-H17. MIGHERDITCH (Martyn), Archbishop of the Reformed Armenian Church in Aintab, Turkey Correspondence and papers on appeals to the Church of England; correspondence and papers on reformation in the ARMENIAN CHURCH Held by: Lambeth Palace Library.			
-----------------------	---	--	--	--

İngiliz Millî Arşivlerine bağlı olarak Lambeth Sarayı Kütüphanesi’nde Edward White Benson, (1829-1896) koleksiyonunda 1886, 1888, 1890, 1892 yıllarındaki Aıntab’daki Protestan Ermeni Kilisesi Başpiskoposu Martyn Migherditch’in faaliyetleri ve yazışmaları, İngiltere Kilisesi’ne yapılan itirazlar üzerine yazışmalar ve belgeler ile birlikte Ermeni Kilisesi’nin ıslahı üzerine yazışmalar ve belgeler yer almaktadır.

Tablo 5.HO (Home Office) Tasnifinde Antep Belgeleri

Citable Reference	Description	Start Date	End Date	References
HO 334/473/14650	Home Office: Immigration and Nationality Department: Duplicate Certificates of Naturalisation, Declarations of British Nationality, and Declarations of Alienage. 1948 British Nationality Act: Duplicate Certificates of Registration as Citizens of the United Kingdom and Colonies. Certificates R1: registration under section 6(1): R1/1 - R1/100000. Certificates R1: Certificate Numbers R1 14501 - R1 15000. (Described at item level). Certificate Number: R1/14650. Name: Mariam Nadjarian. Date of Birth: 21 June 1909. Country of Nationality... Certificate Number: R1/14650. Name: Mariam Nadjarian. Date of Birth: 21 June 1909. Country of Nationality or Birth: Turkey. City or Town of Birth: Aintab. Date of Certificate: 28 February 1956. Home Office Reference: N 7166. Held by: The National Archives, Kew.	28/02/1956	28/02/1956	
HO 334/691/47985	Home Office: Immigration and Nationality Department: Duplicate Certificates of Naturalisation, Declarations of British Nationality, and	01/06/1959	01/06/1959	

	Declarations of Alienage. 1948 British Nationality Act: Duplicate Certificates of Registration as Citizens of the United Kingdom and Colonies. Certificates R3: foreign women married to British men. Certificates R3. Certificate Numbers R3 47751 - R3 48000. (Described at item level). Certificate Number: R3/47985. Name: Mary Simonian. Year of Birth: 1914. Country of Nationality or Birth:... Certificate Number: R3/47985. Name: Mary Simonian. Year of Birth: 1914. Country of Nationality or Birth: Turkey. City or Town of Birth: Aintab. Date of Certificate: 1 June 1959. Home Office Reference: S 101461. Held by: The National Archives, Kew.			
--	--	--	--	--

The National Archives (TNA) HO (Home Office) kataloğunda yer alan belgeler aşağıdaki konuları içermektedir:

İçişleri Bakanlığı: Göçmenlik ve Vatandaşlık Dairesi: Mükerrer Vatandaşlığa Kabul Sertifikaları, İngiliz Vatandaşlık Beyânları ve Yabancılık Beyanları. 1948 İngiliz Vatandaşlık Yasası: Birleşik Krallık ve Koloniler Vatandaşları Olarak Mükerrer Kayıt Sertifikaları. (Öge düzeyinde açıklanmıştır). | Sertifika Numara: R1 / 14650. İsim: Meryem Nazaryan. Doğum Tarihi: 21 Haziran 1909. Uyuğu veya Doğduğu Ülke: Türkiye. Doğduğu Şehir veya Kasaba: Ayntab. Sertifika Tarihi: 28 Şubat 1956. İçişleri Bakanlığı Referansı: N 7166. | Düzenleyen: Ulusal Arşivler, Kew.

İçişleri Bakanlığı: Göçmenlik ve Vatandaşlık Dairesi: Mükerrer Vatandaşlığa Kabul Sertifikaları, İngiliz Vatandaşlık Beyânları ve Yabancılık Beyânları. 1948 İngiliz Vatandaşlık Yasası: Birleşik Krallık Vatandaşları Olarak Mükerrer Kayıt Sertifikaları ve Koloniler. İngiliz erkeklerle evli yabancı kadınlar. (Öge düzeyinde açıklanmıştır). | Sertifika Numarası: R3 / 47985. İsim: Mary Simonyan. Doğum Yılı: 1914. Uyuğu veya Doğduğu Ülke: Türkiye. Doğduğu Şehir veya Kasaba: Ayntab. Sertifika Tarihi: 1 Haziran 1959. İçişleri Bakanlığı Referans: S 101461. | Düzenleyen: Ulusal Arşivler, Kew.

Tablo 6. FO (Foreign Office) Tasnifinde Antep Belgeleri

Citable Reference	Description	Start Date	End Date	References
FO 78/1538	Foreign Office and predecessor: Political and Other Departments: General Correspondence before 1906, Ottoman Empire. Ottoman Empire: Correspondence with Consul T H	01/01/1860	31/12/1860	

	Skene, Aleppo; Vice Consul Horace Philips White, Antioch;... Ottoman Empire: Correspondence with Consul T H Skene, Aleppo; Vice Consul Horace Philips White, Antioch; Vice Consul Arthur Raby, Alexandretta; Vice Consul Charles Fiott Barker, Toultscha [Toulscha]; Consul Thomas B Sandwith, Aintab; Vice Consul Edward B B Barker, Suedia; Consul George E Stanley, Jedda [Jeddah]. Held by: The National Archives, Kew.			
FO 383/88	Foreign Office: Prisoners of War and Aliens Department: General Correspondence from 1906. Turkey: Prisoners, including: Treatment of Ottoman prisoners in the UK and colonies, including: Treatment of... Turkey: Prisoners, including: Treatment of Ottoman prisoners in the UK and colonies, including: Treatment of Arabs and Turks as prisoners of war: internment at Thayetmyo, [Upper Burma]. Treatment of Syrian traders in Trinidad. Treatment to be accorded to Ottoman subjects. Ottoman subjects, natives of Rhodes, in South Africa: treatment. Treatment of non-Turkish Ottoman subjects in the colonies. Treatment accorded to 'alien friends': draft copy of Order in Council. Treatment of Armenians in the UK. Treatment of Ottoman Christians in the UK. Treatment of Ottoman subjects in Egypt. Treatment of Syrians in allied countries. Treatment of Ottoman Greeks in British territories. Entry of Ottoman Greeks into Egypt. Permission for Ottoman Greeks to return to India. Treatment of Ottoman Jews in the UK. Armenians bon in Egypt. Treatment of Syrians in the UK. Treatment of Turks at Hong Kong. Status of Ottoman Jews in the UK: particulars of Nissim Pitchon, Turk wishing to return to England (in docket no. 24973). Internment of Hussein Mustapha, Ottoman subject, and sixty compatriots: Turkish request for more humane treatment. Treatment of Macedonians in Canada. Internment of Arab	01/01/1915	31/12/1915	Former Reference Dep: File 60-121 (to pp. 16900).

	<p>prisoners of war. Detention of friendly Ottomans in the UK. Nouredin Ferouf Bey, member of staff of the late Turkish Embassy, still remaining in the building: enquiries regarding action to be taken in respect of him. Sheikh Salim Al Khayyum, in Bombay: enquiries regarding his treatment. Turkish civilians in the Empire. Mahomed Pasha Kamal, Turkish subject: arrangements in Hong Kong for him to be sent to Egypt by government freight ship Eumaeus. Internment of Turkish civilians: in Australia, in UK and Malta; in South Africa. Turkish subjects residing in the UK, uninterned: transmission of numerical statement. Turkish civilians interned in Canada. Internment of Turkish civilians in New Zealand. Treatment of Salonika Jews. Deportation of two Arabs, Yasim Chellabi and Ahmed Chellabi, from Iraq to Bombay. Journey of Turkish employee of Oriental Carpets Manufacturers, named Habib (a Jew of Spanish extraction), from Persia to Argentina. Treatment of Turks in South Africa. Treatment of Turkish subjects in India. Treatment of Ottoman prisoners, in Burma: complaint regarding treatment of Colonel Soubhi Bey, late Ottoman commander at Bassorah; also regarding Hikmet bin Mustaphe (or Mustapha), late stoker on SS Karadeniz. Treatment of Ottoman prisoners in India. Ottoman naval prisoners at Malta. Treatment of Syrians in Barbados: includes list of individuals (in docket no. 149398). Nationality of Salonika Jews in the UK. Relief for British subjects, including: Relief for British subjects in Constantinople. Relief for British subjects and Maltese, in Athens and Smyrna. Relief of distressed Cypriots at Smyrna. Relief of Maltese. Relief of Palestinian Jews. Relief of Jewish refugees from Syria. Relief for British subjects and Cypriots at Smyrna. Relief for Europeans and British Indians at Baghdad. Maltese refugees from Turkey. Relief for British refugees from</p>			
--	--	--	--	--

	<p>Turkey. Relief of Maltese and Cypriots. Distressed Cypriots at Smyrna. Payment of current expenses at Smyrna: A C Routh, shipping clerk in British Consulate. Relief of commercial British subjects from Constantinople. Remittance to British subject in Asiatic Turkey: Miss Annie C Marshall, detained at Aintab. Constantinople commercial community refugees: includes list of individuals (in docket no. 11102). 100,000 francs advanced by French Government to US Ambassador at Constantinople. Relief of British refugees from Syria. Refugee British subjects at Athens. Mahamet Rassan Mohsin, Vice-Consul at Kerbela: reported as being in Constantinople without funds; request for Indian Government to authorise an advance. British-Indian pensioners in Baghdad. Payment of monthly stipend to Sayyid Mohammed Naseer at Baghdad. Rent and wages of HM Consulate at Adrianople. Relief for British subjects at Smyrna. Code 1244 File 60-121 (to paper 16900). Held by: The National Archives, Kew.</p>			
FO 383/92	<p>Foreign Office: Prisoners of War and Aliens Department: General Correspondence from 1906. Turkey: Prisoners, including: Release of British and French nationals from Turkey. British subjects at Baghdad. Turkey: Prisoners, including: Release of British and French nationals from Turkey. British subjects at Baghdad. Douglas Watson, late manager of the Constantinople Telephone Company: property at Constantinople. British subjects at Salif. Messrs Jackson's men at Salif: employees of Sir John Jackson Ltd. Michael A Rosario and staff from HM Residency, Baghdad: complaints from Mr Rosario, one of four Anglo-Indians expelled from Baghdad arriving in Alexandria. Mrs Whitley, wife of local manager of Sir John Jackson Ltd: decision to remain in Baghdad. Removal of Allied subjects from Beirut to Damascus. Employees of Sir</p>	01/01/1915	31/12/1915	Former Reference Dep: File 251 (pp.72088-end).

	<p>John Jackson Ltd at Damascus: death of Isaac Stevens, employee. Conditions in Beirut. British prisoners of war in Turkey: despatch from Minas N Megalos Vice-Consul at Kertch, reporting on conditions at Afion Kara Hissar, and naval information. Deportation of British subjects from Smyrna to Nymphio. Conditions at Smyrna. Detention of British subjects at Salif. Conditions at Beirut and in Smyrna. Treatment of British and French Moslems in Turkey. British subjects interned at Ourfa: includes list of individuals (in docket no. 106601). Treatment of Allied civilians in Syria. Prisoners at Afion Kara Hissar, and detention camp there. New Turkish law under terms of which British subjects had been deported. Deportation of British subjects to Ourfa from Damascus. Deportation of women and children to Ourfa, and Jews awaiting permission to leave Turkey. Departure of British families from Constantinople. Deportation of British subjects from Damascus. British subjects detained at Nymphio. Damascus staff at Urfa (Ourfa). Abuses of power by Ottoman authorities as a result of recent legislation. British subjects deported to Nymphio. British prisoners of war in Turkey. Allied subjects at Urfa (Ourfa). Representations to Ottoman Government respecting Allied subjects at Ourfa. British prisoners in Constantinople: includes list of individuals in hospitals (in docket no. 136986). Deportation of foreign subjects in Turkey. Deportation of British subjects from Damascus, Aleppo and Smyrna. Turkish reprisals: severe treatment of British prisoners. Turkish provisional law for measures to be taken for deportation of foreign subjects from Turkey. Turkish reprisals upon British prisoners. Internment of Allied nationals at Ourfa. Treatment of British prisoners. Hamburger Nachrichten article on treatment of British prisoners at Constantinople. Treatment of British subjects at Urfa (Ourfa): cutting from</p>			
--	---	--	--	--

	The Egyptian Gazette. Interned seamen at Magnesia. Transfer of prisoners from Ourfa to Aintab. Military prisoners in Constantinople: includes list of individuals (in docket no. 169076). Protests against Turkish treatment of Allied subjects. Treatment of British Royal Navy prisoners (Lieut Stoker, Sub-Lieut Geoffrey Fitzgerald), and removal of prisoners from Angora to Kiangri. Regulations against enemy subjects in Constantinople. Belligerent subjects at Ourfa. Treatment of prisoners at Kiangri. Treatment of British prisoners in Turkey. Code 1244 File 251 (papers 72088-end). Held by: The National Archives, Kew.			
--	--	--	--	--

The National Archives (TNA) FO (Foreign Office) kataloğunda yer alan belgeler aşağıdaki konuları içermektedir:

İçişleri Bakanlığı: Göçmenlik ve Vatandaşlık Dairesi: Mükerrer Vatandaşlığa Kabul Sertifikaları, İngiliz Vatandaşlık Beyânları ve Yabancılık Beyânları. 1948 İngiliz Vatandaşlık Yasası: Birleşik Krallık ve Koloniler Vatandaşları Olarak Mükerrer Kayıt Sertifikaları. Sertifikalar R1: Bölüm 6 (1) kapsamında kayıt: R1 / 1 - R1 / 100000. Sertifikalar R1: Sertifika Numaraları R1 14501 - R1 15000. (Öge düzeyinde açıklanmıştır). | Sertifika Numara: R1 / 14650. İsim: Meryem Nazaryan. Doğum Tarihi: 21 Haziran 1909. Uyuğu veya Doğduğu Ülke: Türkiye. Doğduğu Şehir veya Kasaba: Ayntab. Sertifika Tarihi: 28 Şubat 1956. İçişleri Bakanlığı Referansı: N 7166. | Düzenleyen: Ulusal Arşivler, Kew.

İçişleri Bakanlığı: Göçmenlik ve Vatandaşlık Dairesi: Mükerrer Vatandaşlığa Kabul Sertifikaları, İngiliz Vatandaşlık Beyânları ve Yabancılık Beyânları. 1948 İngiliz Vatandaşlık Yasası: Birleşik Krallık Vatandaşları Olarak Mükerrer Kayıt Sertifikaları ve Koloniler. Sertifikalar R3: İngiliz erkeklerle evli yabancı kadınlar. Sertifikalar R3. Sertifika Numaraları R3 47751 - R3 48000. (Öge düzeyinde açıklanmıştır). Sertifika Numarası: R3 / 47985. İsim: Mary Simonyan. Doğum Yılı: 1914. Uyuğu veya Doğduğu Ülke: Türkiye. Doğduğu Şehir veya Kasaba: Ayntab. Sertifika Tarihi: 1 Haziran 1959. İçişleri Bakanlığı Referans: S 101461. | Düzenleyen: Ulusal Arşivler, Kew.

Sonuç

Sonuç olarak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflaması neticesinde batılı devletlerin özellikle yeni sömürgeler elde ederek güçlenmelerine bağlı olarak İngiltere'de bu pastadan büyük oranda bir pay kapmıştır. Osmanlı Devleti, coğrafi ve jeopolitik konumundan dolayı batılı devletlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle Ortadoğu'da petrol'ün ortaya çıkması neticesinde Osmanlı Devleti'nin dağılma ve parçalanma süreci hızlanmıştır. “Bilgiye hâkim olan her şeye hükmeder” mantığından hareketle İngilizler 1509 yılından itibaren tutmaya başlamış oldukları “State Papers” geleneğini XIX. ve XX. yüzyıllara kadar taşıyarak Osmanlı coğrafyası hakkında çok detaylı bilgilere sahip olmuşlardır. Özellikle Balkan

savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşı ve nihayetinde Kurtuluş savaşı ile ilgili İngiliz arşivlerinde binlerce belge bulunmaktadır.

Bu minval üzere; Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma sürecinde ve Cumhuriyetin kurulma aşamasında İngilizler, elçileri ve diğer görevlileri vasıtasıyla –özellikle misyonerler aracılığıyla- bu döneme ait detaylı bilgiler edinmişlerdir. Ancak, bu belgelerin güvensizliğine Muhammed Hanefi Kutluoğlu tarafından dikkat çekilmektedir⁴. Osmanlı Devleti'nin yıkılması neticesinde kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarına ait yine bu arşivde orijinal belgelerin varlığına şahit olunmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere, Londra'daki National Archives'da Antep'in siyâsî, iktisâdî, içtimâî, sosyal, kültürel yönleriyle ilgili belgelere ulaşılmıştır. Hatta Kurtuluş savaşında Antep şehriyle ilgili stratejik önemi hâiz haritaların bulunması da dikkatlerden kaçmamıştır. Mezkûr arşivde özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda Antep'te kesif Ermeni nüfusuna istinâden İngilizler'in ilgisi bu şehre farklı olmuştur. İngiltere'de eğitim alan piskoposların Antep'teki Protestan Ermeni Kiliselerinde görev almaları daha Kurtuluş savaşı öncesinde Ermeni isyanlarının alt yapısını oluşturmuştur. Ermenilerin Antep şehrinde bu döneme ait faaliyetleri ile alakalı binlerce belge bu arşivde yerini almıştır.

Netice itibariyle büyük bir sömürge imparatorluğu olan Büyük Britanya İmparatorluğu çok önemli bir konumda olan Osmanlı Coğrafyasıyla ilgili detaylı bilgiler elde ettiği gibi, Kurtuluş savaşının alt yapısını oluşturan binlerce belgeyi The National Archives'da barındırmaktadır. Böylece, hâkimiyetin en önemli unsurlarından biri olan bilgiyi de elde etmeye muvaffak olmuşlardır. Böylece, Ortadoğu'da uzunca bir süre hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Genelde Osmanlı İmparatorluğu özelde ise; Antep ile ilgili belgelerde göze çarpan en önemli hususiyetin Büyük Britanya İmparatorluğunun XIX. yüzyılda Ortadoğu'ya ilgi duymasına paralel olarak bölgeye ilgisi artmıştır. İlk etapta Mondros Ateşkes Andlaşması uyarınca Antep ve bölgedeki diğer illeri işgal eden İngilizler daha sonra Musul ve Kerkük Petrollerine olan alakaları nedeniyle bu illeri Fransızlara teslim etmişlerdir. Ancak, bu illerle ilgili bilgi ve belgeleri daha önceden hazırlayarak işgal için alt yapıyı oluşturmuşlardır. Londra'daki The National Archives'de Antep ile ilgili belgeler üzerine yapmış olduğumuz araştırmada Antep'e ait –özellikle Ermenilerin İngilizler tarafından kullanılması amacına matuf olarak- binlerce belge ve yüzlerce deftere rast gelinmiştir. Bunlar arasında stratejik önemi hâiz haritaların bulunması da bu belgelerin değerini ortaya koymaktadır.

Nihayetinde; gelecek yıl bu zamanlar yani bir yıl sonra (Aralık 2021) Gaziantep'in düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılı kutlamaları çerçevesinde özellikle İngilizler'in Antep'i işgali konusunda ve daha sonraki süreçte İngiliz arşivleri bu olaylara kaynaklık ettiğinden dolayı bu dönemle ilgili olarak yapılacak araştırmalara bu çalışma rehber niteliği taşıyabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

⁴ The National Archives'de yer alan belgelerinin güvenilirliklerine şüpheyle bakılması ve bu belgelerin ilgili tarafların belgeleriyle karşılaştırılması konusunda bkz. bkz. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “İngiliz Devlet Arşivi (PRO) ve Yakın Dönem Osmanlı Tarihi Açısından Önemi”, *The Journal of Ottoman Studies*, XVIII, (İstanbul 1998), s.232.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

TNA (The National Archives- Londra)

FO (Foreign Office)

FO 78/1538.

FO 383/88.

FO 383/92.

HO (Home Office)

HO 334/473/14650.

HO 334/691/47985.

LPL (Lambeth Palace Library-Londra)

Benson 40.

Benson 66.

Benson 90.

Benson 112.

Davidson 79.

Davidson 85.

Davidson 100.

F. Temple 1.

F. Temple 7.

F. Temple 8.

F. Temple 41.

Tait 186.

Tait 214.

Tait 221.

Tait 234

Tait 242.

Tait 251.

Tait 257.

Tait 263.

Tait 265.

Tait 266.

Tait 277.

Tait 279.

Tait 287.

Araştırma-İncelemeler

ALTINÖZ, İsmail; “Londra The National Archives’de Ankara ile İlgili Belgeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler, 2. Cilt*, (Ankara: 25-26 Ekim 2011), Ankara 2012, s.987-999.

-
- ; “Londra The National Archives’da Maraş ile İlgili Belgeler Üzerine Bir Değerlendirme” *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu, II. Cilt* Kahramanmaraş: (04-06 Ekim 2012), İstanbul 2013, s.431-440.
- DEMİREL, Fatmagül; “İngiliz Devlet Arşivi’nde Kısa Bir Gezinti”, *Arşiv Dünyası*, Sayı: 8, (Haziran 2006), s.13-15.
- ERSOY, Osman; “İngiliz Devlet Arşivi (The Public Record Office)”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, IV/2, (1955), s.125-131
- KURAT, Akdes Nimet; “İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair”, *AÜDTCFD*, VII/1, (Mart 1949), s.1-18.
- KUTLUOĞLU, Muhammed Hanefi; “İngiliz Devlet Arşivi (PRO) ve Yakın Dönem Osmanlı Tarihi Açısından Önemi”, *The Journal of Ottoman Studies*, XVIII, (İstanbul 1998), s.225-238.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara 1974.
- TÜRKHAN, M. Sait “Osmanlı-İngiliz Ticaret Tarihinin İngiliz Arşiv Kaynakları: State Papers Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies*, XI/5, (Ekim 2019), s. 1753-1772.
- ÜNVER, Metin; “Son Dönem Osmanlı Tarihi Araştırmaları Açısından İngiliz Milli Arşivi ve Arşiv Belgelerinin Önemi”, *Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu*, Editörler: Yonca Köksal-Mehmet Polatel, İstanbul 2014, s. 105-121.
- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin; “18. Yüzyılın Son Çeyreğinde İngiliz Arşivinde Bulunan Osmanlı Devleti Hakkındaki Arşiv Belgeleri”, *II. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, c. 1, Ankara 2019, s. 683-700.
- YURDUSEV, Esin; “The British Ambassadors to İstanbul in the Mid-Nineteenth Century: Source of Intellegence and Political Reporting”, *Bellekten*, LXXIII/267, Ankara 2009, s.523-553.
-

Ayıntap Rüşdiyesi

Ünal TAŞKIN*

Özet

Rüşdiyeler, Osmanlı eğitim modernleşmesinin önemli kurumlarından biridir. Başlangıçta devletin ihtiyaç duyduğu memuru yetiştirme gayesiyle teşkil olunan rüşdiyeler, daha sonra ülke sathında yaygınlaşmıştır. Devletin eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulan hemen her vilayetinde yeni okullar tesis edilmiş, okulsuz bölge kalmaması için gayret gösterilmiştir. Bu okullardan biri de Ayıntap Rüşdiyesidir. Bu çalışmada Ayıntap Rüşdiyesi ile ilgili bilgi vermeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, Rüşdiye, Ayıntap

Rusdiye's of Ayıntab

Abstract

Rusdiyes are one of the important institutions of Ottoman educational modernization. They were established to train civil servants for the state later spread throughout the country. New schools have been established in almost every province where the state's educational institutions are needed, and efforts have been made to ensure that there are no areas without schools. One of these schools is *Rusdiye's of Ayıntab*. In this study, it will be tried to give information about *Rusdiye's of Ayıntab*

Keywords: Education, *Rusdiye*, Ayıntap

Giriş

Osmanlı Devleti'nde rüşdiyelerin açılmasına zemin hazırlayan gelişmeler II. Mahmud devrinin sonlarına denk gelmekle birlikte, asıl faaliyetler Sultan Abdülmecid döneminde yayınlanan Avrupaî tarzda yeni bir eğitim sistemini öngören fermanla başlamıştır. Osmanlılarda sıbyan mekteplerinin programının takviyesiyle meydana getirilen orta seviyedeki okullara Rüşdiye veya Rüşdi adı veriliyordu. İlk açılan rüşdiyeler (Mekteb-i Maârif-i Adlî ve Ulûm-ı Edebiye), memur yetiştirmek ve mevcut memurların mesleki bilgilerini arttırmak üzere kurulmuşlardı. II. Mahmud tarafından 5 Şubat 1839 tarihinde açılan rüşdiyelerin, önceleri sıbyan mekteplerinin üstünde *sınıf-ı sâni* olarak açılmasına karar verilmişken, daha sonra bunların adının Rüşdiye olması kararlaştırılmış ve Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kurulmuştu. İlk

---

* Doç.Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: utaskin@adiyaman.edu.tr

açıldığında eğitim süresi 4 yıl olan rüşdiyelerin, 21 Mart 1850'de Dârülmaârif'in açılmasıyla eğitim süreleri 6 yıla çıkarıldı. Fakat sonraki yıllarda yeni düzenlemelerle 1863'te 5, 1869'da 4, son olarak 1892'de ise 3 yıla indirildi¹.

1867'ye kadar rüşdiyelere yalnızca Müslüman öğrenciler alınırken, bu seneden sonra gayrimüslim çocuklarının da rüşdiyelere alınmasına başlanmıştır². Bunun yanında kızların eğitilmesi için rüşdiyelerin kızlara mahsus olanlarının açılmasına karar verildi. İlk açılan kız rüşdiyelerinde öğrencileri okutacak bayan öğretmen olmadığı için, nakış derslerini bayanlar, diğer dersleri ise erkek öğretmenler veriyordu. Bu okullara kadın öğretmen yetiştirmek üzere 1870 yılında, Dârümuallimât açılmıştır³.

İstanbul'da rüşdiyeler yaygınlaştıkça, vilayetlerde de açılması için 1853 yılında bir karar alınmıştır. 1869 yılında ilan edilen Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde rüşdiye mektebi açılacak yerlerin özellikleri belirlenerek açıklamalarda bulunulmuştur. Buna göre, beş yüz haneden fazla olan kasabalarda, halkı sadece Müslüman ise bir İslam rüşdiyesi, yalnız Hristiyan ise bir Hristiyan rüşdiyesi açılabilirdi. Halkı karışık olan yerlerde ise gayrimüslim halkın yüz haneden fazla olması, rüşdiye açılabilmesi için yeterli görülüyordu⁴.

Osmanlılarda ilk rüşdiye mektepleri özel bir girişim sonucunda açılmıştır. Modern Osmanlı-Türk eğitiminin öncülerinden biri olan Kemal Efendi, 1847 yılında, İstanbul'da rüşdiyelere model olmak üzere ilk kez pilot mektep olarak iki rüşdiye mektebi açmış ve finansmanını da kişisel bütçesinden karşılamıştı. Bâbîâli'ye, bu mekteplere devam eden talebelerin kısa zamanda Arapça, Farsça, aritmetik ve coğrafya konularında başarı gösterdiklerinin kanıtlanması üzerine, ertesi yıl rüşdiyelerin sayısı beşe çıkarıldı⁵. Rüşdiyelerin mezun vermesiyle saray ve Bâbîâli'nin büyük ümit bağladığı askerî idâdîler, nitelikli öğrenciler bulmuş oldu. Aynı şekilde Tanzimat devrinden itibaren açılmaya başlanan sivil orta/yükseköğretim kurumları için de öğrenci kaynağı oluşturdu⁶. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin nüfus açısından uygun potansiyele sahip hemen her yerinde bu okulların açılması için çaba gösterildi. Her ne kadar İstanbul'da rüşdiyelerin açılışı, sınıf-ı sâni olarak 1839, müstakil mektep olarak 1847 olsa da, devletin diğer bölgelerinde daha geç tarihleri bulmuştur.

Rüşdiyelerin Müfredatı

Rüşdiyelerin programı da çeşitliliğine göre değişiklikler göstermiştir. Genel olarak bu mekteplerin, hem yükseköğretime, hem mesleğe yönelik programları uyguladığı görülmektedir. Rüşdiye mekteplerine bir iki defa Kur'an-ı Kerim'i hatmetmiş ve ilm-i hal okumuş olan öğrencilerin alınması öngörülmüştür. Bu mektepte okunacak dersler ise Türkçe, Tuhfe ve Nuhbe, Sübha-i Sıbyan gibi dil, Birgivî Risalesi ve diğer ahlâk kitapları, hatt ve kitâbet dersleri

¹ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 44.

² Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, XI, 2002, s. 455.

³ Muammer Demirel, "Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, XV, 2002, s. 54.

⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1988, s. 93; M. Demirel, "Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", s. 53.

⁵ Yurdal Demirel, "Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburt Rüşdiyesi", *ERDEM*, 73, 2017, s. 44.

⁶ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *DİA*, XXXV, 2008, s. 301.

olarak programlanmıştır. Bu mektebi bitiren öğrenciler kabiliyet ve başarısına göre, kurulmuş olan yüksekokullardan istedikleri birine alınacaklardı⁷. 1846 talimatnamesine göre, buralarda Kur'an-ı Kerim, Akaid, Arapça, Hesap ve yazı öğretilmekteydi. 1848'de bu programa Farsça, Coğrafya ve Hendese ilave edildi.

1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile birlikte, rüşdiyelerin de programları yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemedeki temel amaç eğitim ve öğretimin niteliğini arttırmaktı. Buna göre erkek rüşdiyelerinin programı Mebâdi-i Ulûm-ı Diniyye, Lisân-ı Osmânî Kavâidi, İmlâ ve İnşâ, Kavâid-i Arabiyye ve Farsiyye, Tersim-i Hutût, Mebâdi-i Hendese, Defter Tutma Usulü, Tarih-i Umûmi, Tarih-i Osmânî, Coğrafya, Jimnastik, Mahalli Dil derslerinden oluşmaktaydı. Ayrıca ticaret merkezlerine yakın olan okullarda dördüncü yılda başarılı olmuş öğrencilerden istekliler için Fransızca dersi de veriliyordu⁸.

1892 yılından itibaren eğitim süresi 3 yıla indirilen rüşdiyelerin programlarında yeniden bir düzenleme yapıldı. 1898 yılında tadil ve tertip edilen yeni programa göre; 1. sene 18, 2. sene 20, 3. sene 23 saat dersin verilmesi öngörülüyordu. Bu yıl itibariyle planlanan program Tablo-1'de verilmiştir.

Tablo 1. 1898 Rüşdiye Müfredatı⁹

Dersin Adı	1.Sene (Haftada)	2.Sene (Haftada)	3.Sene (Haftada)
Tecvidli Kur'an-ı Kerim ve Ulûm-ı Diniyye	3	2	2
Türkçe	7	6	4
Arapça	1	2	2
Farsça	-	1	2
Fransızca	-	-	3
Hesap	2	2	2
Hendese	-	-	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	-	2	2
Malûmât-ı Nâfia	1	1	1
Hüsn-i Hatt	1	1	1
Resim	1	1	1
Toplam	18	20	23

1890 yılında müfredatta bazı derslerin saatleri değiştirilmiş, Ahlâk, İlm-i Eşya ve Hıfzışihha dersleri eklenmiş, Malûmât-ı Nâfia dersi kaldırılmıştır. Böylece rüşdiye öğrencileri 1. sene 20, 2. sene 22, 3. sene 24 saat ders almış olacaklardı¹⁰. 1904 yılında yapılan düzenleme ile 1. sene 20, 2. sene 22, 3. sene ise 21 saat ders verilmesi planlanmaktaydı. Fransızca dersi

⁷ M. Demirel, "Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", s. 45.

⁸ C. Öztürk, "Rüşdiye", s. 302.

⁹ *Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyeye Mahsûs Olarak Bu Kere Tadilen ve Tertib Edilen Ders Programıdır*, Matbaa-i Amire, 1315, s. 3.

¹⁰ 1317 Maarif Salnamesi, s.230.

1900 yılından itibaren kaldırıldığı için bu programda verilecek dersler arasında bulunmuyordu. Yine İlm-i Eşya yerine Malûmât-ı Zirâiyye eklenmiş, Tecvidli Kur'an-ı Kerim ve Ulûm-ı Diniyye ayrılarak ayrı dersler haline getirilmiştir¹¹. Bu müfredat çalışmalarına rağmen, 6 Ekim 1913 tarihli Tedrisât-ı İbtidâiye Kânûn-ı Muvakkati'nin yürürlüğe girmesi neticesinde rüşdiye mektepleri, süresi altı yıl olan ibtidâi mekteplerle birleştirilmiş ve ortadan kalkmıştır¹².

Her ne kadar buraya kadar bahsettiğimiz programlar, rüşdiyelerde verilmesi gereken dersler olsa da taşrada bulunan birçok rüşdiyede bu kadar muallim istihdamı mümkün olmadığından, bahsi geçen derslerin birkaçını birden aynı muallimler vermeye çalışmıştır. Taşra rüşdiyeleri bu bakımdan birkaç muallim ile faaliyet yürüten kurumlar olarak kalmıştır. Ayıntap Rüşdiyesi de bu kurumlardan biridir. Yıllar içerisinde Fransızca, Hatt, Rika, Ahlâk, Riyâziye ve Lisân-ı Osmânî derslerinin Ayıntap Rüşdiyesinde verildiği belgelere yansımakla birlikte Muallim-i Evvel, Muallim-i Sâni ve Muallim-i Sâlis unvanlı muallimlerin müfredattaki diğer dersleri tamamladıklarını düşünmek durumundayız.

Ayıntap Rüşdiye Mektebinin Açılışı

Ayıntap Rüşdiyesi, 1870 yılında Ayıntap Kaymakamı Hacı İsmail Efendi tarafından açılmıştır. İlk kurulduğunda dört sınıftan müteşekkil olan okul, maliye tarafından idare ediliyordu. Okulun o yıllarda binası olmadığı için eğitim iki yıl boyunca Ebulhüda Medresesi'nde yapılmıştır. 1871/72 yılında ise kendi binasına taşınmıştır¹³. Mektebin ilk yıllarında muallim Mustafa Efendi vazifeli olup Necib Efendi onun muavinliğini yapmaktaydı¹⁴.

Mektep Personeli

Ayıntap Rüşdiyesi ilk yıllarında bir muallim ve bir muavin ile faaliyet yürüten bir eğitim kurumu idi. Zamanla öğrenci sayısının artışına ve ihtiyacına bağlı olarak muallimlerin sayı ve nitelikleri çeşitlenmiştir.

Ayıntap Rüşdiyesinin ilk muallimi 1870 yılında kayıt altına alınan Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi'ye Muavin olarak yerel ulemadan Necib Efendi yardımcı oluyordu¹⁵. İki yıl sonra 1872'de görülen lüzum üzerine Necib Efendi, muallim-i sâni olarak atanınca¹⁶, Mustafa Efendi muallim-i evvel oldu. Emekli olarak görevinden ayrıldığı 1906 yılına kadar 34 yıl 9 ay hizmet eden Mustafa Efendi¹⁷, Ayıntap Rüşdiyesinde en uzun süre görev yapan muallim-i evveldir. Mustafa Efendi'nin emekliye ayrılmadan yaklaşık bir yıl önce 1905'te ders zamanında

¹¹ Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara, 2008, s.231-233.

¹² Ali Rıza Gönüllü, "Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913)", *ERDEM*, 73, 2017, s. 72.

¹³ Özlem Muraz Budak, "Ayıntap Kazası Eğitim Kurumları (1839-1876)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 2018, s. 286.

¹⁴ 1287 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 76; 1288 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 75; 1289 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 76.

¹⁵ 1287 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 76; 1288 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 75; 1289 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 76.

¹⁶ BOA, MF.İBT., 2/7.

¹⁷ BOA, ŞD., 1043/17.

---

okulda olmak kaydıyla iki ay izinli sayılan Necip Efendi, muallim-i evvel olmak için imtihana girmek üzere Dersaadet'in yolunu tutmuştu¹⁸. Muhtemelen bu imtihan sonucuna bağlı olarak Necib Efendi, 1906'da Mustafa Efendi'nin emekli olmasıyla birlikte muallim-i evvel olarak atanmıştır¹⁹.

Ayıntap Rüşdiyesinde diğer kadroları işgal eden muallimlerin de pek değişmediğini görüyoruz. Sadece Fransızca dersleri için istihdam edilen muallimler zaman içerisinde farklılık göstermektedir. Bunun dışında sürekli olmasa da hatt ve rika muallimliği yapan kişi de değişmemekteydi.

Mustafa Efendi'nin emekli olmasından sonra 1906'da okulun kadrosuna Süleyman Efendi de katılmıştır²⁰. Süleyman Efendi'nin mektebe tayini okul hiyerarşisi içinde bir karmaşaya neden olsa da sonuç olarak Ahmed Hamdi Efendi'nin muallim-i sâni, Süleyman Efendi'nin ise muallim-i sâlis olarak görev tanımları belirlenmiştir²¹. Ayıntap Rüşdiyesi muallim-i evveli Mustafa Efendi'nin emekliliğinin ardından mektebe tayin edilen Süleyman Efendi ile ilgili yapılan bir şikâyette, Süleyman Efendi'nin çamaşırlarını öğrencilerin evlerine gönderdiği, öğrencilerden yiyecek talep ettiği ve izinsiz olarak İstanbul'a gittiği aktarılmıştır. Ayrıca Ayıntap'a gelmeden önce görev yaptığı Hüdavendigâr'da (Kirmastı) kötü bir şöhrete sahip olduğu vurgulanmıştır ve Ayıntap'a tayin edilmemesi talep edilmiştir. Sonuç olarak muhakeme edilmesine karar verilmiş ancak mahkûmiyeti olmadığından azledilememiştir²². Mustafa Efendi'nin emekliliği sonrası mektebin idaresinde de sıkıntı yaşandığını 1908 yılında Mazhar Kemal ve Asım Nuri imzalarıyla gönderilen, mektebin muallim-i evvelinin sekiz aydan beri hasta olduğu ve yerine vekil olarak bıraktığı zatın mektebi yönetemediği için öğrencilerin istifade edemediğini beyan eden ihbarnameden anlıyoruz²³. Son olarak mektepte 1906-1907 eğitim yılına ait imtihan cetvellerinde tahrifat yapıldığı yönünde bir şikâyet üzerine 1910 yılında tahkikat başlatılmış²⁴, Abdullah Necib Efendi tarafından bu usulsüzlüğün yapıldığı iddia edilmiş ve öğrencilere şahadetname verilmek üzere yeniden imtihan yapılması için izin istenmiştir²⁵. 1911 yılında tahkikatın sonucunda bir tahrifatın yapılmadığına kanaat getirilmiş²⁶ olmasına karşın mektebin bu durumla ilgili meşguliyeti yaklaşık dört yıl sürmüştür.

---

¹⁸ BOA, MF.İBT., 158/17.

¹⁹ BOA, MF.MKT., 918/17.

²⁰ BOA, MF.MKT., 968/64.

²¹ BOA, MF.MKT., 703/47-70.

²² BOA, MF.MKT., 941/76; BOA, MF.MKT., 966/53.

²³ BOA, MF.İBT., 210/99.

²⁴ BOA, MF.İBT., 284/73.

²⁵ BOA, MF.İBT.270/59.

²⁶ BOA, MF.İBT., 306/39.

Tablo 2. Ayıntap Rüşdiyesi Muallimleri²⁷

Yılı	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Muallim-i Salis	Hatt-Rika Muallimi	Fransızca Muallimi	Riyaziye-Ahlak Muallimi
1890	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	Ohannes Efendi	-
1891	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	-	Ohannes Efendi	-
1892	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	-	Ohannes Efendi	-
1893	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi			
1894	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	-	-	-
1895	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	-	Cemil Efendi	-
1896	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	-	-	-
1897	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	-	-	-
1898	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	Ahmed Cevdet Efendi	-
1899	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	Ahmed Cevdet Efendi	-
1900	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	-	Ahmed Cevdet Efendi
1901	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	-	Ahmed Cevdet Efendi
1902	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	-	Ahmed Cevdet Efendi
1903	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	-	
1904	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	-	-
1905	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	-	-
1906	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Şakir Efendi	-	-
1908	Abdullah Necib Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Süleyman Efendi	Mehmed Şakir Efendi	-	-

²⁷ 1308 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 127; 1309 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 92; 1310 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 160; 1312 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 202; 1313 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 182; 1314 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 184; 1315 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 189; 1316 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 202; 1317 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 202; 1318 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 216; 1320 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 229; 1321 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 231; 1322 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 236; 1323 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 248; 1324 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 236; 1326 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 231; 1316 Maarif Salnamesi, s. 1010; 1317 Maarif Salnamesi, s. 1110; 1318 Maarif Salnamesi, s. 1252-1253; 1319 Maarif Salnamesi, s. 530; 1321 Maarif Salnamesi, s. 458.

1900 yılında rüşdiye müfredatından Fransızca dersi kaldırılınca, okullarda istihdam edilmiş olan Fransızca muallimleri, başka derslerle yetkilendirildiler. Ayıntap Rüşdiyesinde o dönem Fransızca muallimi olarak görev yapan Ahmed Cevdet Efendi, Riyâziye muallimi olarak görevlendirildi. Fakat Ahmed Cevdet Efendi, ihtisasının riyâziyeden ziyade Lisân-ı Osmânî dersine daha uygun olduğunu beyan edince, tebdilen bu göreve aktarılması uygun görüldü²⁸. Ancak salname kayıtlarından anladığımız kadarıyla Ahmed Cevdet Efendi, 1903 yılına kadar Riyâziye ve Ahlâk derslerine girdi²⁹. 1903'te Lisân-i Osmânî dersine giren kişi ise mektebin muallim-i sânisî Abdullah Necib Efendi idi³⁰. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte 1900 yılında müfredattan çıkarılan Fransızca dersleri yeniden rüşdiye programlarına dâhil edildi. Böylece 1909 yılı itibarıyla rüşdiyelere yeniden Fransızca muallimleri atanmaya başladı. Ayıntap Rüşdiyesi Fransızca muallimliğine ise Halep Sultânîsi mezunu olup Ayıntap'ta ikamet eden Mustafa Fehmi Efendi baş vurmuş ve atanmıştır³¹. Fakat taşra rüşdiyelerinde bu dersi okutacaklara ne suretle maaş verileceği bildirilmemiş olduğundan, Mustafa Fehmi Efendi atanmış olmasına rağmen, bütçe tasdikinin gelmesi beklenmiştir³². Dolayısıyla mektebin 1908 yılı kadrosuna bu tarihten itibaren Mustafa Fehmi Efendi'yi de eklemek icap etmektedir.

1909 yılında Cuma-i Bala'dan mektebe naklen atanan İbrahim Efendi'nin³³ okulun kapanmasına kadar muallim-i evvel olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Zira 1912 yılında Ayıntap Belediye Reisi Mustafa Nuri, mektebin, valinin keyfiyeti sonucu kapatılmasıyla çocukların sokaklarda dolaştığını ve belediyeye müracaat ederek muallim İbrahim Efendi'nin görevine devam etmesini talep ettiklerini belirten dilekçesi, bu tarihe kadar İbrahim Efendi'nin görevini yürüttüğünü göstermektedir³⁴.

Mektebin personellerinden biri olarak bevvabdan da bahsetmek gerekir. Ayıntap Rüşdiyesi'ndeki ilk bevvab kaydı 1895 yılına ait bir devam-devamsızlık cetvelinde karşımıza çıkmaktadır. Eldeki en erken tarihli kayıt olan bu vesikada bevvab olarak Mehmed Ali Efendi'nin ismi geçmektedir. Yine aynı belgeden mektepte görev yapan Şeyh Mehmed Efendi adında bir de mubassır olduğunu öğreniyoruz³⁵. Ancak daha sonra mektepte görev yapan bir mubassır kaydına rastlayamıyoruz. Diğer yandan 1895 yılında bevvab olarak kaydedilen Mehmed Ali Efendi'nin yeniden belgelerde adının geçmesi 1905 yılını bulmakta³⁶ ve 1908 yılına kadar görevde olduğu ortaya çıkmaktadır³⁷.

²⁸ BOA, MF.MKT., 550/52.

²⁹ 1318 Maarif Salnamesi, s. 1252-1253; 1319 Maarif Salnamesi, s. 530.

³⁰ 1321 Maarif Salnamesi, s. 458.

³¹ BOA, MF.İBT., 223/65

³² BOA, MF.MKT., 1108/5.

³³ BOA, MF.İBT., 249/61.

³⁴ BOA, MF.İBT., 357/30.

³⁵ BOA, MF.İBT., 47/45.

³⁶ BOA, MF.İBT., 157/114; BOA, MF.İBT., 162/16.

³⁷ 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s. 231.

İhtiyaçlar

Rüşdiye öğrencileri için gerekli görülen eğitim-öğretim malzemeleri ve idari işlerde kullanılacak vesika temininin, maârif kütüphanesinden yapılan istekle karşılanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. 1872-73 yıllarında talep edilen malzemeler tâlim-i fârsî, jurnal varakası, ders cetveli, rüşdiye nizamnâmesi, maârif nizamnâmesi, şahadetnâme ile yevmiye ve şehriye cetvellerinden oluşmaktaydı³⁸. 1875 yılında talep edilen liste daha çeşitlenerek karşımıza çıkmaktadır. Bu yıl için Ayıntap Rüşdiye Mektebi tarafından istenen ve maarif kütüphanesinden gönderilen kırtasiye Tablo-3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ayıntap Rüşdiyesi'nin Talep Ettiği Eğitim Malzemeleri³⁹

Emsile	30
Maksûd	40
Avâmîl	40
Ezhâr	40
Risâle-i Ahlâk	50
Dürr-i yektâ	40
Nasihât-i hükemâ	30
Muhtasar Hesab Risâlesi	40
Binâ	50
Mikyas-ı Cedîd Risâlesi	20
Gülistan	30
Mi'yâru'l-keâm	30
Sukûtü'l-keâm	30
Muhtasar Münşeât	20
Vezâ'if-i Etfâl	40
Toplam	520

Bunlar dışında mektebin bazı tahsisatlarının olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, 1907'de rüşdiyenin yakacak ihtiyacının müteferrik tahsisatı olduğu için karşılanamayacağı bildirilmiştir⁴⁰. Diğer yandan mektebin fiziksel eksikliği de zaman içerisinde sıkıntıya sebep olmuştur. 1910 yılında yazılan bir dilekçede mektebin kendine ait bir teneffüs alanı bulunmadığından cami civarında yapılan Jimnastik derslerine ve teneffüs saatlerinde dışarıya çıkan öğrencilerin arasına dışarıdan birçok kişinin dâhil olduğu, bunlar arasında ahlaksız bazı şahısların da bulunduğu kaydedilmiştir. Ek olarak mektebin helasının olmadığı ve ihtiyaç halinde umumi abdesthanelerin mecburen kullanılmak zorunda kaldığı da belirtilmiştir. Bu

³⁸ BOA, MF.İBT., 2/63; BOA, MF.İBT., 2/73; BOA, MF.MKT., 11/82.

³⁹ BOA, MF.MKT., 25/21; BOA, MF.MKT., 25/121.

⁴⁰ BOA, MF.MKT., 1037/66.

---

durumun önüne geçilebilmesi için mektebe bir teneffüs alanı ve uygun bir yerde de hela yapımı istenmiştir⁴¹.

Sonuç

Ayıntap Rüşdiyesi –bazı ufak değişiklikler dışında- uzun yıllar aynı kadro tarafından idare edilen tipik bir taşra rüşdiyesi hüviyetindeydi. Salname kayıtlarında öğrencilerin sayıları ile ilgili bir karmaşa gözükse de genel itibarıyla 100-200 arasında öğrenci sayısına sahipti⁴². Okulun fiziki ve kadro eksiklikleri olmasına karşın kapanıncaya kadar Ayıntap'ta faaliyet yürütmüş ve halkın teveccühünü kazanmış bir kurum olmuştur. Mektebin ders kitaplarının, araç ve gereçlerinin temini Maârif Kütüphanesi vasıtasıyla halledilmiş gibi gözükmektedir. Mektepte Fransızca, Hat, Rika, Ahlâk, Riyâziye ve Lisân-ı Osmânî gibi ismen zikredilen derslerin verildiği görülmektedir. Fakat bu derslerin rüşdiye programlarını tam olarak ifade ettiğini söyleyemeyiz. Rüşdiye programlarında olan derslerin ise Muallim-i Evvel, Muallim-i Sâni ve Muallim-i Sâlis unvanlı muallimler tarafından tamamlandığını kabul etmek durumundayız.

---

⁴¹ BOA, MF.İBT., 269/94.

⁴² Arşiv belgelerinde de öğrenci sayıları ifade edilirken “ 110 nefere balığ”, “130’u aşkın” gibi yuvarlak sayılar verilmiştir. Devam cetvellerinde ayrıntılı bilgiler verilmesine rağmen, elde mevcut bu vesikaların sayısı oldukça az olduğundan dönemler arası sağlıklı bir tablo oluşturma imkânı yoktur. Vilayet salnamelerinde 1882-1890 yılları arasını kapsayan öğrenci sayıları hep aynıdır. Diğer yandan 1898-1904 yılları arasında tutulan ve karşılaştırma imkânı bulduğumuz vilayet salnameleri ile maarif salnamelerinde verilen rakamlar ise, 1899-1900 hariç olmak üzere, birbirleriyle uyuşmamaktadır. Bu karmaşadan dolayı öğrenci sayıları ile ilgili bir başlık açılmamıştır. Öğrenci sayılarını karşılaştırmak için bkz. BOA, MF.İBT., 47/45; BOA, MF.İBT., 139/19; BOA, MF.İBT., 157/114; BOA, MF.İBT., 162/16; 1300 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 115; 1302 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 204; 1303 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 225; 1305 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 215; 1306 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 213; 1307 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 188; 1315 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 189; 1316 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 202; 1317 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 202; 1318 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 216; 1320 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 229; 1321 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 231; 1322 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 236; 1323 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 248; 1324 Haleb Vilayet Salnamesi, s. 236; 1316 Maarif Salnamesi, s. 1010; 1317 Maarif Salnamesi, s. 1110; 1318 Maarif Salnamesi, s. 1252-1253; 1319 Maarif Salnamesi, s. 530; 1321 Maarif Salnamesi, s. 458.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi

2/7, 2/63, 2/73, 47/45, 139/19, 157/114, 158/17, 162/16, 210/99, 223/65, 249/61, 269/94, 270/59, 284/73, 306/39, 357/30.

Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi

11/82, 25/21, 25/121, 550/52, 703/47-70, 918/17, 941/76, 966/53, 968/64, 1037/66, 1108/5.

Şura-yı Devlet

1043/17.

Salnameler

Vilâyet Salnameleri

1287, 1288, 1289, 1300, 1302, 1303, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326 tarihli Haleb Vilâyet Salnameleri

Maârif Salnameleri

1316, 1317, 1318, 1319, 1321 tarihli Maârif Salnameleri

Tetkik Eserler

BALTACI, Cahit, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim, *Türkler*, XI, 2002, s. 446-462.

BUDAK, Özlem Muraz, “Ayıntap Kazası Eğitim Kurumları (1839-1876)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 2018, s. 277-294.

DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, XV, 2002, s. 45-60.

DEMİREL, Yurdal, “Bayburt’ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburd Rüşdiyesi”, *ERDEM*, 73, 2017, s. 43-64.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, “Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913)”, *ERDEM*, 73, 2017, s. 65-88.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1988.

ÖZTÜRK, Cemil, “Rüşdiye”, *DİA*, XXXV, 2008, s. 300-303.

Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyeye Mahsûs Olarak Bu Kere Tadilen ve Tertib Edilen Ders Programıdır, Matbaa-i Amire, 1315.

UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, 1964.

ÜNAL, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara, 2008.

Sınır İllerindeki (Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa) Suriyeli Sığınmacıların Sosyal, Ekonomik ve Nüfus Yapıları°

Mehmet Emin SÖNMEZ*

Uğurcan AYIK**

Özet

Göçler, insanların gerek toplumsal ve ekonomik gerekse de politik sebeplerle yerleşim alanlarından ayrılıp, başka coğrafyalara gerçekleştirdikleri mekânsal yer değiştirme sürecidir. Bu yer değiştirme süreçlerinin güncel ve küresel çaptaki tetikleyicilerinden birini Mart 2011’de Suriye’de başlayan ve kısa sürede komşu ülkeler başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesini etkileyen olaylar oluşturmaktadır. Kitlesel gösterilerle başlayan muhalif hareketler, Suriye’de bir süre sonra silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışma süreçlerinden etkilenen nüfus grupları başta Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır olmak üzere birçok ülkeye göç etmeye başlamış, hızla gelen göçmen nüfus karşısında bu ülkelerde toplumsal ve ekonomik birçok sorun belirmeye başlamıştır. Bu çalışmada Türkiye’nin Suriye’ye coğrafi yakınlığı sebebiyle göç süreçlerinden en fazla etkilenen sınır illerinden olan Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa incelenmiştir. Çalışmada Suriyeli sığınmacıların Türkiye’deki mekânsal dağılışı, Türkiye’deki Suriyeli nüfus gruplarının yapısı, ayrıca Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa’daki Suriyeli nüfus gruplarının yapısı ve dağılışı analiz edilmiştir. Veriler çalışma kapsamında tasnif edilerek, SPSS adlı istatistik programında analiz edilmiş ve betimsel istatistik kapsamında anlamlı hale getirilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre 0-18 yaş grubunda olan Suriyeli sığınmacıların sayıca fazla olmasından kaynaklı olarak çalışan nüfusun az olduğu, fakat çalışan nüfusun %70’inden fazlasının iş bulabildiği, bu anlamda Suriyeli sığınmacıların sınır illerinde iş bulma anlamında sıkıntı yaşamadıkları tespit edilmiştir. Bununla paralel olarak ailelerin ortalama kazançlarının 1210 TL gibi insani geçim şartlarının çok altında olduğu, bu durumun Suriyeli aileleri çocuk işçilik gibi gayri insani çözüm yolları bulmaya ittiği tespit edilmiştir. Ayrıca Suriyelilerin %56’sının geri dönmeyi düşünmediği de tespit edilmiştir. Çalışmanın temel öngörülerinde Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de kalıcı hale gelmeyi daha fazla benimsemelerinden kaynaklı olarak ileriki yıllarda savaş bitse bile ülkelerine dönme isteklerinin azalacağı tespit edilmiştir. Bu kalıcı olma durumunun devleti Suriyeli sığınmacılara yönelik sürdürülebilir politika arayışlarına iteceği tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suriyeliler, SPSS, Göç, Sığınmacı.

° Anket çalışmasına katılarak bizlere yardımcı olan Gaziantep Üniversitesi Coğrafya Bölümü 2019 yılı mezunlarından Mehmet Emin BİNZET, Mehmet BİLEN, İbrahim GASSALOĞLU, Hümeyra KALIN, Melike ÖZPOLAT, Celal YİĞİT, Halil İbrahim ATALAR, Öykü HOLDUR, Emircan KALDIK ve Feyyaz ABAY’a çok teşekkür ediyoruz.

* Prof.Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, e-mail: eminsonmez@gantep.edu.tr

** Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, e-mail: ugurcanayik@gantep.edu.tr

Social, Economic and Demographics Structures of Syrian Refugees in Border Provinces (Gaziantep, Hatay and Sanliurfa)

Abstract

Migration is the process of spatial replacement of people who leave their settlements due to social, economic or political reasons and move to other geographical locations. One of the most recent and global triggers of such replacement processes is constituted by actions that started in Syria in March 2011 soon affecting many European countries, especially neighbouring countries. Opposition movements that started with mass demonstrations turned into an armed conflict after a while in Syria. Affected population groups started moving to several countries mainly including Turkey, Lebanon, Jordan, Iraq and Egypt. As a result, the mentioned countries began to face many social and economic problems. This paper takes a closer look at three Turkish cities affected from such movements the most because of their location along the Syrian border, which are Gaziantep, Hatay and Sanliurfa. It sheds light onto the distribution pattern of Syrian refugees across Turkish provinces, the demographic structure of the Syrian population in Turkey, and lastly both demographic structure and distribution patterns of Syrian refugee groups in Gaziantep, Sanliurfa and Hatay. The data were first classified and then analyzed with SPSS, translated into meaningful lots of information through descriptive statistics. It was found out that the number of Syrian refugees aged 0-18 is high so the proportion of working-age persons is low. However, more than 70% of working-age can get a job. It means that Syrian refugees in border cities do not have trouble finding jobs. Yet the average income of families is found to be around 1210 TL, well below the subsistence level. This implies that Syrian families are pushed to find inhumane solutions for living such as child labour. It was also found that 56% of the surveyed Syrians do not intend to return to their home country. The main inference in our study is that Syrian refugees are more apt to settle in Turkey than going back home so their willingness to return to their home country will decrease even if the war in Syria comes to an end in the future. It is thus suggested that the Turkish state will have to seek sustainable policies about Syrian refugees.

Key Words: Syrians, SPSS, Migration, Asylum Seeker.

Giriş

Günümüz dünyasında küresel boyutta sorun teşkil eden birçok konu varsa da bunların başında uluslararası göçler gelmektedir. Gerçekten de günümüzde yaklaşık 70 milyon insan sığınmacı konumundadır. Bunların 25,4 milyonu ise savaşlar nedeniyle yer değiştirmek zorunda kalmıştır (UNHCR, 2019). Yani göçlerin yaklaşık % 40'ı ekonomik olmaktan öte zorunluluktan kaynaklanmıştır. Özellikle sığınmacı sayının fazlalığı farklı ülkelerin tercih edilmesini ve sığınmacıların çok çeşitli ülkelere göç etmesini bir nevi zorunlu kılmıştır. Gelişen ulaşım imkânlarıyla beraber göçmenlerin çok uzun mesafeleri katedebilmesi mümkün hale gelmiştir. Son yıllarda uluslararası göçlerin hız kazanması, bu göçlerin küresel ölçekteki etkisini de arttırmıştır (Arango, 2000, s. 291). Bu durum başta entegrasyon, toplumsal çatışma ve işsizlik olmak üzere birçok problemi de beraberinde getirmiştir (Dimitrov ve Angelov, 2017). Özellikle belirli ülkelere yapılan yoğun göçler bu tür sorunları krize dönüştürmüştür (Gehrsitz ve Ungerer, 2018, s. 15) Böylece uluslararası göçler dünya genelini etkileyen önemli bir küresel sorun haline almıştır. Bu durum özellikle gelişmiş ülkelerin göçmenlere karşı yeni politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Ülkelerin yoğun göçler karşısında iyi politika geliştirebilmesi ise ancak sosyal, kültürel, ekonomik ve eğitim düzeyi gibi göçmenlerin nüfus özelliklerine yönelik iyi bir veri tabanı oluşturması ile mümkündür (de Haas, et al., 2018, s. 7).

Göç hareketleri ve bu hareketler sonucunda oluşan sığınmacı nüfusun en kitlesel şekilde hareketlendiği süreç Mart 2011’de Suriye’de gerçekleşmiştir. Arap Baharı dalgasıyla gerçekleşen olaylar silsilesi Suriye’de ilk etapta muhalif gösteriler şeklinde belirmiş, daha sonraki süreçte ise silahlı birtakım çatışmalara evrilmiştir. Çatışmalı ortamın hem kent mekânına hem de kırsal alana yayılması Suriye’den birçok insanın komşu ülkelere sığınmacı olarak göç etmesine sebebiyet vermiştir.

Göç hareketleri yapısı gereği ilk etapta kısa mesafeli hareketler olarak belirginleşme eğilimindedirler. Ravenstein “*The Laws of Migration*” adlı eserinde bu anlamda göç hareketlerinin temel karakteristiğini ortaya koyarken, ilk vurguladığı husus göçlerin kısa mesafelerde gerçekleşme eğilimidir. Bu durumun evrensel yer değişim süreçlerini doğurduğunu, göç eden bu nüfusun absorbe edilmesinde büyük ticaret ve sanayi merkezlerinin önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Ravenstein, 1885, s. 198). Buradan hareketle Suriye’den gerçekleşen göç hareketlerinin iki temel karakteristiği vardır. Bunlardan birincisi Suriye’ye coğrafi yakınlığı sebebiyle Türkiye, Ürdün, Lübnan gibi ülkeler göç hareketlerine en fazla maruz kalan ülkelerdir. İkincisi ise özellikle Türkiye’de Suriye’ye yakınlığı sebebiyle sınır illerine göç etme eğilimlerinin fazlalığıdır. Bu durum, ağırlıklı Suriye ile olan ticaret bağının korunmak istenmesinden, ailevi bağlara kadar birçok etkenden kaynaklanmaktadır.

2011 yılından itibaren etkisini arttırarak devam eden göç hareketlerinin etkisiyle artan sığınmacı nüfus ilgili çalışmalarda birçok farklı yönleriyle incelenmiştir. Fakat makro ölçekte bakıldığında yapılan çalışmalarda ortak bazı noktalar mevcuttur. Türkiye’de sayıları hızla artan Suriyeli sığınmacılara yönelik yapılan çalışmalardaki ilk göze çarpan detay, Suriyeli sığınmacıların sayısıdır. Yapılan birçok çalışma (Boyraz, 2015; İncili ve Akdemir, 2016; Sönmez ve Adıgüzel, 2017; Harunoğulları, Hatunoğlu, Polat, ve Kılıç, 2018) farklı dönemde Suriyeli sığınmacılara dair farklı rakamlar vermektedir. Bu rakamlar 1.5 milyondan 3.5 milyona kadar değişebilmektedir. Fakat çalışmaların ortak sonuçları 2011 yılından bugüne Türkiye’ye gelen Suriyeli sığınmacı sayısında radikal artışlar olduğu yönündedir.

Suriyeli sığınmacılara dair yapılan çalışmalardaki ortak paydalardan ikinci bir husus gelen göçmen nüfusun sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleriyle ilgilidir. Özellikle Suriyelilerin yöre ekonomilerine etkileri, kira fiyatlarında yaşanan artışlar (Sönmez ve Adıgüzel, 2017; Harunoğulları, Hatunoğlu, Polat, ve Kılıç, 2018; Sandal, Hançerkıran, ve Tıraş, 2016), hukuksal durumları (Sandal, Hançerkıran, ve Tıraş, 2016), gelecek ile ilgili kaygıları ve mekânsal yer seçim tercihleri (Boyraz, 2015; Sandal, Hançerkıran, ve Tıraş, 2016) bu alanda yapılan çalışmalarda sıklıkla sorgulanan hususlar arasındadır. Son yıllardaki çalışmalarda dikkat çeken araştırma sorularından biri savaş sonrası Suriyelilerin ülkelerine dönme eğilimleridir. Çeşitli zaman dilimlerinde farklı bölgelerde yaşayan Suriyeli sığınmacılarla yapılan çalışmalarda Suriyelilerin Türkiye’de kalma eğilimlerine dair farklı oranlarla karşılaşmak mümkündür. Paksoy , (2013)’de Suriyeye dönmek isteyenlerin toplam oranını %73,2 olarak verirken, İncili & Akdemir, (2016)’da bu oranın %60’a gerilediği görülmektedir. Yıldız, (2017)’de ise Suriye’ye dönmek isteyenlerin oranının %66 olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise Suriye’ye dönmek isteyenlerin oranının %44 olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de kalma durumlarını kategorik bir sınıflandırmaya tutmak doğru olmasa da, yıllar geçtikçe Türkiye’ye alışma durumları ve Suriye’de savaşın

sürmesi, Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de daha fazla kalıcı olma ihtimallerini arttırdığı anlaşılmaktadır. Suriyeli sığınmacıların işgücü profilleri ile işgücüne katılımında yaşadıkları sorunlarla ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Yapılan bir çalışmaya göre Suriyeli sığınmacıların genelde hizmet ve inşaat sektörlerinde çalıştıkları belirlenmiştir. Bu durumun ise sığınmacıların kalifiye olmamalarından ve iletişimde yaşadıkları sorunlardan kaynaklı olduğuna dikkate çekilmiştir (Sönmez & Mete, 2015).

Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisine etkileri ile ilgili de birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Yapılan bir çalışmada Suriyeli göçmenlerin Türkiye’ye toplam ekonomik maliyeti 2011-2017 yılları arasında barınma, idame-iaşe, eğitim, sağlık masrafları toplam 20.882.552.257 TL olarak hesaplanmıştır (Karabulut & Açak, 2018, s. 142). 2017 yılında Başbakan Yardımcısı Recep Akdağ ise Suriyeli sığınmacılara yapılan toplam masrafın 30 milyar 285 milyon 573 bin dolar olduğunu açıklamıştı (Anadolu Ajansı, 2020). Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay’ın 26.11.2019’da verdiği demeçte, Suriyeli sığınmacılara yönelik hizmetler için 8,5 yılda yapılan harcamaların 40 milyar doları aştığı belirtilmiştir (Hürriyet, 2019).

Materyal ve Metot

Çalışmada büyük ölçüde Göç İdaresinin kayıt altına aldığı resmi verilerden ve sahada yapılan anketlerden faydalanılmıştır. Sığınmacıların nüfus piramidi, Türkiye ile sınır illerindeki nüfus sayıları ve oranları ile geleceğe yönelik nüfus projeksiyonlarının belirlenmesinde Göç İdaresinin verilerinden faydalanılmıştır. Bunun yanında bu veriler ile ilgili yorumlar için (Mülteciler Derneği, 2020; UNHCR, 2019) gibi resmi ve gönüllü derneklerin verilerinden de faydalanılmıştır. Buralardan elde edilen veriler bir yandan Coğrafi Bilgi Sistemleri vasıtasıyla haritalara aktarılırken diğer taraftan Microsoft Excel programı vasıtasıyla hem nüfus piramidi oluşturulmuş hem de En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların ileriye yönelik nüfus projeksiyonu oluşturulmuştur.

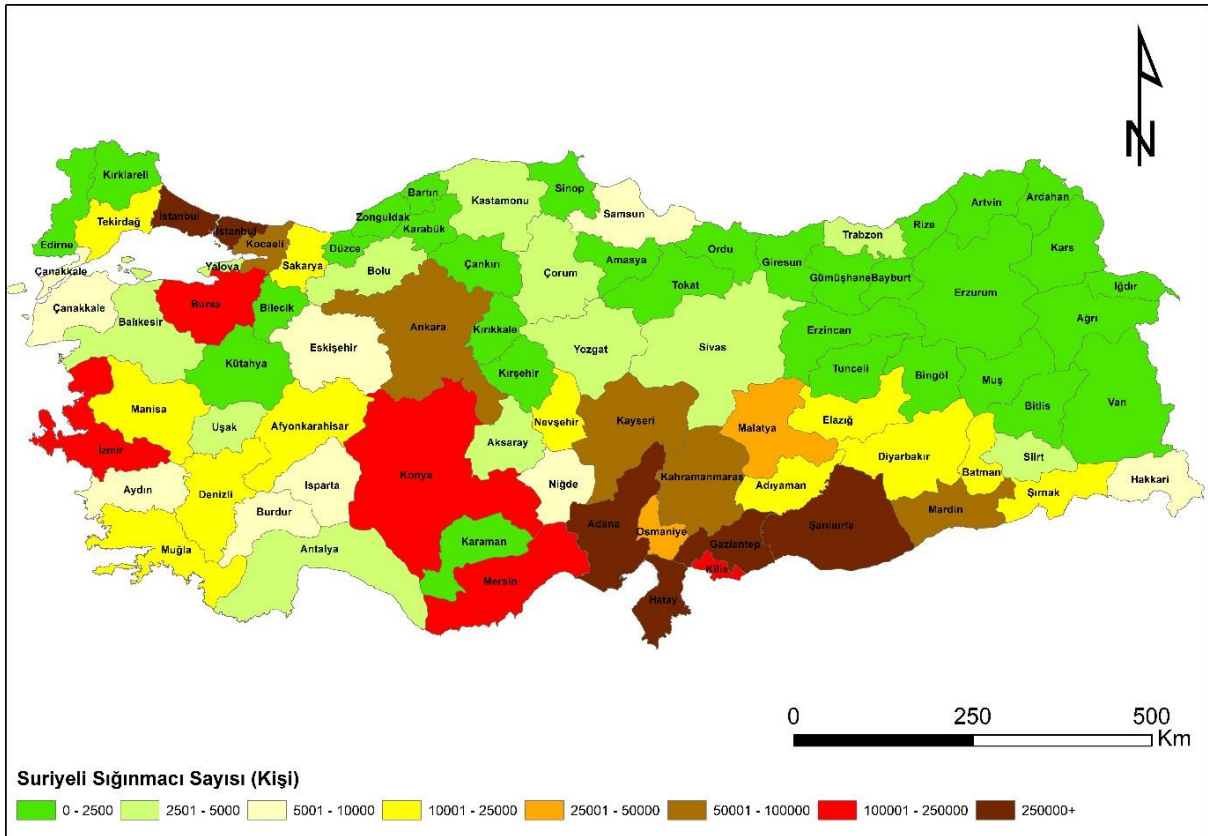
Çalışmada özel bulguların elde edilmesi için alanda anket çalışması yapılmıştır. Gaziantep, Şanlıurfa ve Hatay illerinde (öğrencilerimizin desteği ile) üç bine yakın anket yapılmıştır. Bu anketler SPSS programında değerlendirilmiş ve sonuçlarına özel bulgular kısmında detaylıca yer verilmiştir.

Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’deki Dağılışı

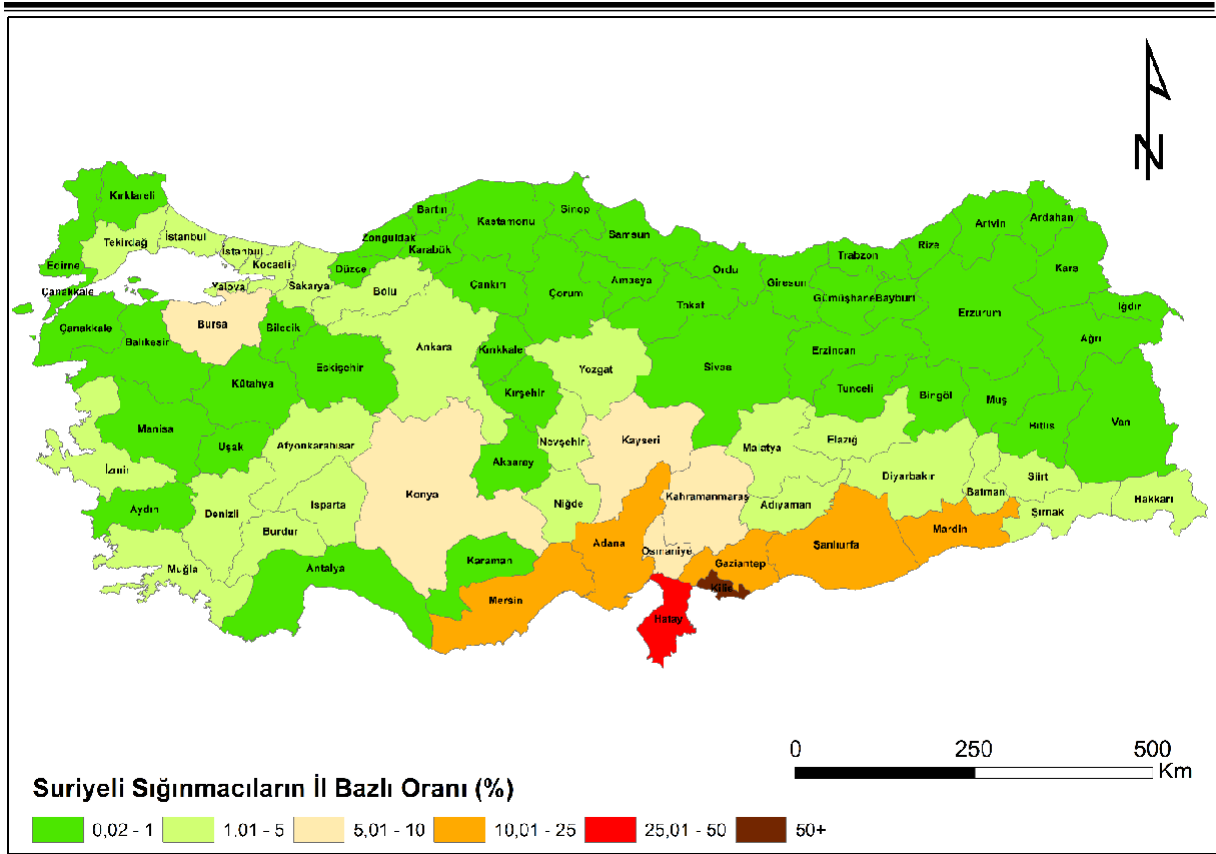
2020 Kasım ayı verilerine göre Türkiye’de 3.638.288 Suriyeli sığınmacı yaşamaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020). Bu sığınmacıların 1.957.086’sı erkek iken, yaklaşık 1.681.202’si ise kadındır. Sığınmacılar özellikle Suriye sınırındaki Hatay, Kilis, Gaziantep ve Şanlıurfa gibi şehirler ile İstanbul, Bursa, İzmir, Adana, Konya ve Mersin gibi büyük metropollerde yoğunlaşmıştır. İstanbul, Hatay, Gaziantep ve Şanlıurfa sayısal olarak sığınmacıların en fazla yaşadıkları illerdir. Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların % 50’den fazlası (1.823.432) bu dört şehirde yaşamaktadır. Bu şehirleri ise Adana, İzmir, Bursa, Mersin, Konya, Ankara, Kocaeli, Kilis, Mardin ve Kahramanmaraş gibi iller izlemektedir. Buna karşılık özellikle Türkiye’nin Doğu Anadolu, İç Anadolu (Konya ve Ankara hariç) Karadeniz bölgeleri

ile İç Batı Anadolu, Antalya ve çevresi, Göller Yöresi ve Marmara bölgesinin batı kesimleri sığınmacıların sayısal olarak az oldukları alanlardır (Şekil 1).

Suriyeli sığınmacıların illerin nüfusuna oranına baktığımızda ise haritanın büyük ölçüde değişiklik gösterdiğini söyleyebiliriz. Özellikle metropollerdeki nüfusun fazlalığı Suriyeli sığınmacıların oransal dağılımı üzerinde etkili olmaktadır. Buna karşılık Suriye sınırında yer alan illerde yoğunluk oldukça yüksektir. Bu durum ise hem bu illere yoğun Suriyeli göçmenin yerleşmesi hem de bu illerin nüfuslarının çok yüksek olmaması ile ilişkilidir. Nitekim Suriyeli sığınmacı nüfusunun oransal olarak en yüksek olduğu il % 76,5 ile Kilis'tir. Bu durum Kilis nüfusunun düşük olması ile ilişkili olduğu gibi sığınmacıların başka illere geçiş için ilk yerleşilen alanlardan biri olarak tercih etmeleriyle de alakalıdır. Bu ili nüfusunun yaklaşık % 26,7'i Suriyeli sığınmacının oluşturduğu Hatay takip etmektedir. Bu illeri % 21,8 ile Gaziantep ve 20,28 ile Şanlıurfa takip etmektedir. Mardin, Adana ve Mersin'de Suriyeli nüfusun toplam nüfusa oranı %10 ile %12 arasında değişmektedir (Şekil 2).

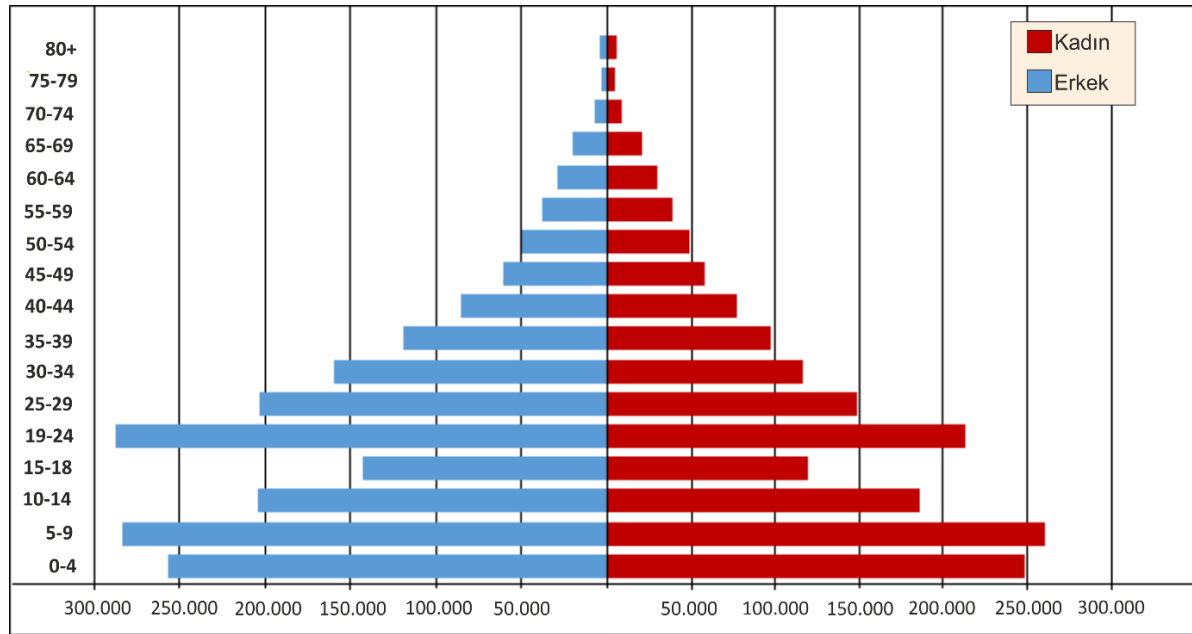
Şekil 1. 2020 yılında Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki sayısal dağılışı (kişi).

Şekil 2. 2020 yılında Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların il nüfuslarına göre oransal dağılışı (%).

Suriyeli sığınmacıların sayısal olarak mekânsal dağılışı büyük ölçüde kentlerin konumu, sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri ile ilişkilidir. Örneğin Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Kilis ve Mardin gibi şehirlerde sığınmacıların yoğun olması büyük ölçüde Türkiye’ye giriş noktalarında yer almalarıyla alakalıdır. Özellikle Suriye ile bağlantılarını koparmama isteği sınır illerini daha cazip hale getirmektedir. Nitekim sığınmacıların % 23’ü Türkiye’ye geldikten sonra Suriye’ye giriş-çıkış yapmıştır (AFAD, 2017, s. 9). Tabii ki bu illerin tercih edilmesi sadece konum ile ilişkili değildir. Bu illere geçiş yapan Suriyeli sığınmacılar uygun yaşam imkânları bulduklarında burayı öncelikle tercih etmektedir. Çünkü sığınmacıların büyük bir kısmı aynı zamanda Suriye’de yaşayan akrabaları, mal ve mülkleri ile de bağlarını koparmayı istememektedir. Ayrıca sınır bölgelerinde yaşayan birçok sığınmacının bu illerde akrabalarının bulunması da başka bir tercih sebebidir. Bu durum kendilerini daha güvende hissetmelerini ve aynı zamanda bu akrabalar vasıtasıyla iş bulma imkânlarını da arttırmaktadır. Bu illerin tercih edilmesinde diğer bir neden ise kültürel yakınlıktır. Örneğin Hatay ve Mardin’de Türk vatandaşlarının bir kısmının Arapça bilmesi ya da diğer sınır illerinde olduğu gibi benzer yeme içme kültürüne sahip olmaları sığınmacılar için ayrı bir kolaylık da sağlamaktadır. İstanbul, İzmir, Bursa gibi metropoller ise iş imkânlarının fazlalığı başta olmak üzere diğer sosyal ve kültürel imkânları nedeniyle sığınmacılar için cazip olmaktadır. Özellikle iş imkânlarının fazlalığı sığınmacıların bu kentleri tercih etmelerindeki en önemli etkidir. Nitekim Tekirdağ, Manisa, Sakarya ve Denizli gibi kentlerde iş imkânlarının daha fazla olması sığınmacıların bu şehirleri tercih etmelerinde etkili olmuştur.

Kayıt altına alınmış olan Suriyeli sığınmacıların nüfus verileri kullanılarak nüfus piramidi de oluşturulmuştur (Şekil 3). Piramitteki 19-24 yaş grubunu gösteren basamak çıkarıldığında yüksek doğum ve ölümlerin gerçekleştiği tipik bir geri kalmış ülke profili gösterdiğini söyleyebiliriz. Nitekim 0-4 yaş grubundaki nüfusun artış eğiliminde olması bu durumun ileriki yıllarda da devam edeceğine işaret etmektedir. Gerçekten de Suriye iç savaşının başladığı 2011 senesinin hemen öncesindeki döneme denk gelen ve o dönemde kabaca 0-4 yaş grubunu gösteren bugünkü 10-14 yaş grubundaki nüfusun miktarı günümüzdeki 0-4 yaş grubundan oldukça düşüktür. Bu durum sığınmacıların Türkiye'ye geldikten sonra doğum oranlarda ciddi bir artış meydana geldiğini göstermektedir. Özellikle son dört yıldaki artış miktarı göz önüne alındığında Suriyeli sığınmacılarda gün geçtikçe doğum oranlarında daha yüksek bir artış olması beklenmektedir.

Şekil 3. Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların 2020 yılı nüfus piramidi. Kaynak: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

Nüfus piramidindeki verilerden hareketle yapılan analizlere göre Suriyeli sığınmacıların yıllık ortalama nüfus artış hızı % 8 civarındadır. Bu artış Türkiye ortalamasının (% 13,9) altında olmakla beraber artma eğilimi içerisindedir. Bunu Şekil 3'teki 0-4 yaş grubundaki artışta görmek mümkündür. Ayrıca sığınmacıların % 46,7'si 0-18 yaş grubundadır. Çalışabilecek durumda olan 19-59 yaş aralığındaki gruptaki nüfusun toplam içindeki oranı ise % 49,5'dir. Geriye kalan % 3,8'lik kesim ise 60+ yaş grubunda yer almaktadır. Hâlbuki 2017 yılında yapılan bir çalışmaya göre 0-18 yaş grubunda olanların oranı % 45,71'dir (Karabulut & Açık, 2018, s. 136). Dolayısıyla sadece 3 yıllık süre zarfında Suriyeli sığınmacılar arasındaki kaba doğum hızına bağlı olarak nüfusun %1'den fazla gençleştiği görülmektedir. Bu durum nüfusun ne kadar genç ve dinamik olduğunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Suriyeli nüfusun ileriki yıllarda daha yüksek bir artış hızı yakalaması muhtemeldir.

En küçük kareler yöntemi kullanılarak yapılan nüfus projeksiyonuna göre 2021 yılında Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacı nüfusun 4389600, 2026 yılında 5226500 ve 2031 yılında 6067200 olacağı tahmin edilmektedir (Tablo 1). Nüfusun hızla gençleştiği düşünüldüğünde

(Şekil 3) ileriki yıllarda yapılacak nüfus projeksiyonlarında bu oranın daha yüksek çıkması muhtemeldir. Bu nedenle yakın zamanda yapılacak yeni çalışmalarda Suriyeli sığınmacıların nüfus projeksiyonlarının ciddi değişiklik göstereceği söylenebilir.

Tablo 1. En küçük kareler yöntemine göre Suriyeli sığınmacıların ileriye yönelik nüfus projeksiyonu.

Yıllar	Suriyeli Sığınmacı Sayısı
2018	3.622.366
2021	4.389.600
2026	5.226.500
2031	6.067.200

Türkiye’de başta büyük illerde olmak üzere birçok ilde Suriyeli sığınmacı sayısı yüksek olmakla birlikte, Suriye sınırında yer alan Hatay, Kilis, Gaziantep ve Şanlıurfa sığınmacı nüfusunun toplam nüfusa oranının en yüksek olduğu iller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle il nüfusunun düşük olduğu Kilis’te Suriyeli sığınmacıların toplam nüfusa olan oranı % 80’e yaklaşmıştır (Tablo 2). Bu durum başta demografik özellikler olmak üzere entegrasyonla ilgili birçok sosyal, kültürel ve ekonomik sorunu da beraberinde getirmiştir. Gerçekten de bir yerdeki mekânsal ayrışmayı belirleyen genel nüfus yoğunluğunun % 0-30 arasında olduğu alanlarda düşük ayrışma düzeyi, % 30-60 seviyelerinde orta seviyede bir ayrışma ve % 61’den yüksek olan alanlarda ise yüksek ayrışma düzeyine ulaşıldığı görüşü (Massey ve Denton, 1993: 20) birçok bilimsel çalışmada kabul edilmiştir. Kaldı ki bu oran belli alanlardaki yoğunlaşmayı göstermektedir. Dolayısıyla Kilis’te yaşayan sığınmacıların da genelde belli alanlarda kümelenmiş olmaları mekânsal ayrışmadan ziyade gettolaşmaya doğru evrilmiştir. Diğer sınır illerinde de sığınmacı nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı, Kilis ili kadar yüksek olmamakla beraber bu illerde de sığınmacıların özellikle gelir düzeyi düşük, gecekondulu mahallelerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Sönmez (2016)’nın Gaziantep özelinde yaptığı çalışmada bu riskin yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. 2020 yılında sınır illerindeki Suriyeli sığınmacıların nüfus içindeki miktarı ve oransal dağılışı.

	İl Nüfusu	Suriyeli Sığınmacı Sayısı	Sığınmacı Oranı (%)
Hatay	1.628.894	435.427	26,73
Kilis	142.490	109.060	76,54
Gaziantep	2.069.364	451.652	21,83
Şanlıurfa	2.073.614	420.593	20,28

Yukarıdaki veriler dikkate alındığında Türkiye’nin sınır kentlerinde bulunan Suriyeli sığınmacı sayısı ve oranının ciddi boyutlarda olduğu görülmektedir. Bu durumun günümüzde aşılabilir görünen belirli problemlere sebebiyet verdiği düşünülse de uzun vadede çözümü imkânsız sorunlar yaratacağı unutulmamalıdır.

Özel Bulgular

Toplam 2.986 ailenin verilerine ulaşılmıştır. SPSS ortamında yapılan frekans analizine göre anketlerin doğruluk oranı %98,9'dur. Ailelerin % 52,1'i Gaziantep, % 27,3'ü Hatay ve % 20,6'sı Şanlıurfa'da yaşamaktadır. Bu ailelerdeki nüfusun 2.204'ü 0-6 yaş grubunda iken, 3.962'si 7-17 yaş grubundadır. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan 18-60 yaş grubundakilerin miktarı ise 9.752'dir. 60 yaş üzeri nüfusun miktarı ise oldukça düşük olup 663 kişidir. Bu verilerin toplandığı 2018 yılının başında 2.986 hanede toplamda 447kadın ise hamiledir. Bunların bu yıl içinde doğum yapacakları düşünüldüğünde nüfusun yılda yaklaşık en az % 3 oranında artacağını söylemek mümkündür. Bu hanelerdeki toplam nüfus miktarı 16.505'tir. Buna göre ortalama hane büyüklüğü 5,52'dir. Ailelerin bir kısmı geniş aile tipinde olduğu gibi zorunlu olarak aynı evi paylaşmaktadır. Nitekim hanelerin yaklaşık % 3'ünde 2 veya 3 aile beraber oturmaktadır. Bu ise toplam hanelerin yaklaşık % 3'nün en az iki aileli olduğunu göstermektedir. Türkiye'de yaklaşık 3 milyon 622 bin sığınmacı olduğu kabul edilirse Türkiye'de yaklaşık olarak 650 bin Suriyeli hane olduğu anlamına gelmektedir.

Anketlerden elde edilen sonuçlara göre ailelerde çalışabilecek toplam kişi sayısı 3.728 kişidir. Bu toplam nüfusun yaklaşık % 23'üne denk düşmektedir. Çalışabilecek kişi oranının düşük olmasının sebebi sığınmacılar arasındaki 0-18 yaş grubundaki nüfusun toplam nüfusun yaklaşık yarısını oluşturması ile ilişkilidir. Nitekim AFAD (2018) raporuna göre Suriyeli sığınmacıların % 31'i 0-12 yaş grubundaki çocuklardan oluşmaktadır (AFAD, 2017, s. 9). Fakat toplam çalışanların sayısı 2.687'dir. Buna göre çalışabilecek olan nüfusun yaklaşık % 72'si yani çok büyük bir kısmı çalışmaktadır. Bu durum sığınmacıların çalışmalarında önemli bir engel olmadığını da göstermektedir. Anketlerin fazlalığı nedeniyle bu veriyi aslında Türkiye genelinde de kabul etmek mümkündür. Aylık toplam gelir düzeyinde baktığımızda ise özellikle 750-1500 TL aralığında kazanç düzeyinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Ailelerin anketlerde beyan ettiği toplam tutar baz alındığında ortalama aylık toplam kazanç 1.210 TL civarındadır. Bu rakam çok düşük olup ortalama 6 kişi civarında olan bir aileyi geçindirmekten uzaktır. Nitekim yapılan anketlere göre 2.986 ailenin sadece % 27'si (816 aile) geçimlerini kazançlarıyla sağlayabildiğini belirtmiştir. Geriye kalan % 73'lük kesimin kazançları ise ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir. Bu nedenle bazı aileler çocuklarını çalıştırma veya çöp toplama gibi farklı yolları denemektedir. Ailenin dışarıya borçlu olma durumu ise kazançla zıtlık göstermektedir. Yalnızca 242 aile yani toplamın % 8'i dışarı borçlu olduğunu, % 82'si ise borçlarının olmadığını belirtmiştir. Borçlu olanların ise % 84'ü akrabaya borçlandıklarını, % 10'u arkadaşlarına ve geriye kalan % 6'sı ise bakkal ve benzeri yerlere borçlu olduklarını belirtmiştir. Borçlu olan ailelerin çoğu ise (% 67) 1.000 TL'den daha düşük, % 18'i 1.000-2.000 TL aralığında, geriye kalanların % 12'si 2.000-10.000 TL aralığında ve sadece % 3'ü 10 bin TL'den daha yüksek borçlara sahiptir. Ailelerin % 11'i herhangi bir yardım kuruluşundan destek görürken % 89'u herhangi bir yardım kuruluşundan destek görmemektedir. Ailelerin % 94'ü yardıma ihtiyaçları olduğu belirtirken sadece % 6'sı yardıma ihtiyaçları olmadığını ifade etmiştir.

Sığınmacıların bu üç ilde barındıkları mekânlar da sorulmuştur. Buna göre % 67'si müstakil evde yaşarken, % 26'sı apartman dairesinde, geriye kalan % 7'lik kesim ise depo ve dükkân gibi mekânlarda yaşamaktadır. Yaşadıkları meskenden gayet memnun olanların oranı

% 51 civarında iken, % 12'si kesinlikle memnun değil ve geriye kalan % 37'lik kesim ise idare ettiklerini belirtmiştir. Türkiye'deki kentlerin fizyonomik özellikleri göz önüne alındığında kenar mahalleler daha çok müstakil veya çift katlı evler ile dükkân ve depo gibi yapılardan, buna karşılık orta ve üst gelirli mahalleler ise büyük ölçüde apartmanlardan meydana gelmektedir. Bu nedenle müstakil ev, depo ve dükkân gibi alanlarda yaşayan sığınmacıların dar gelirli, apartman dairesinde oturanların ise orta ve üst gelirli olduklarını söylemek mümkündür.

Ailelerin sadece % 5'i 6 ay içerisinde Suriye'ye dönmeye kesin istekli iken, % 56'sı dönmeye niyetlerinin olmadığını ve % 41 ise bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Hâlbuki 2015'te Gaziantep özelinde yapılan bir çalışmaya göre Suriyeli sığınmacıların % 66'sı (Sönmez, 2015, s. 12) geri dönmeye isteklidir. Bu durum sığınmacıların Türkiye'ye uyum sağlamaya, ekonomik anlamda kendine yeterli hale gelmeye başladığına işaret eder. Dolayısıyla bu verilere bakıldığında, yıllar geçtikçe Suriyeli sığınmacıların Suriye'ye geri dönme isteklerinin azaldığı görülmektedir. Türkiye'de daha uzun süre kalacakları veya geri dönmeyecekleri görülmektedir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Suriyeli sığınmacılarla beraber yaşama kültürünü geliştirecek, nüfusun yapısal özelliklerine göre bir planlama yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Türkiye'nin sınır illerinden Gaziantep, Şanlıurfa ve Hatay'da yapılan anket sonuçlarından alınan örnekler dikkate alındığında, Suriyeli sığınmacıların çalışabilecek yaşta olanlarının yaklaşık % 72'sinin çalıştığı görülmektedir. Bu durum sığınmacıların çalışmalarında önemli bir engel olmadığını ve çalışmaya da istekli olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla sığınmacılara özellikle kalifiye eleman olarak çalışabilecekleri alanlarda kurs ve eğitimler verilmesi gerekmektedir. Nüfusun hem genç ve dinamik hem de çalışma isteğinin olması Türkiye'ye ekonomik açıdan kazanç sağlayacaktır.

Sığınmacıların büyük kısmı kazançlarının yetersiz olduğundan dolayı geçim sıkıntısı yaşadıklarından şikâyet etmektedir. Bu durumun çözümü için öncelikle kalifiye olmayan işçilerin emeklerinin karşılığı olan ücretleri almaları sağlanmalıdır. Bunun yanında sığınmacılara yönelik olarak özellikle tarım ve hayvancılık ile ilgili projeler geliştirilmelidir. Başta Afrin, Cerablus, El-Bab ve Barış Pınarı Harekât bölgesindeki alanlar ile Türkiye'de Milli Emlak tarafından kiralanarak araziler bu projeleri hayata geçirmek için kullanılabilir uygun alanlar olarak görülmektedir.

Sığınmacıların yaşadıkları mekânlar göz önünde bulundurulduğunda bunların büyük kısmının kenar mahallelerde yaşadıkları görülmektedir. Yoksulluk ve suç oranının yüksek olduğu bu alanlarda, sığınmacıların yoğun yaşıyor olması mekânsal ayrışma başta olmak üzere birçok illegal oluşumun meydana gelmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla sığınmacıların mahallelere göre yoğunlukları tespit edilmeli ve mahallelerdeki sığınmacı nüfus yoğunluğu belli oranlarda tutularak "Gettolaşma" gerçekleşmeden önüne geçilmelidir.

Suriyeli sığınmacı aileler genelinde Suriye'ye geri dönme eğiliminin gün geçtikçe azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Suriyeli sığınmacıları dönmeyecekmiş gibi kabul

---

etmesi ve buna göre bir “Toplumsal Entegrasyon” ya da “Birlikte Yaşam” sloganıyla projeler üretmesi ve bunu hayata uygulaması gerekmektedir.

Suriyeli sığınmacıların geri dönmeye istekli görünmemesi nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Suriyeli sığınmacılarla beraber yaşama kültürünü geliştirecek ve sığınmacı nüfusunun eğitim, iş, sosyal ve kültürel yaşam gibi yapısal özelliklerine göre bir planlama yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Genelde Suriyeli sığınmacılara gidilecek gözüyle bakılması sığınmacılar ile ilgili ciddi politikaların geliştirilmesini de engellemektedir. Kaldı ki Suriye'de beklenen siyasi ortam oluşsa dahi Türkiye'de 4 milyona yakın olan Suriyeli sığınmacıların mutlaka belli bir kısmı kalacaktır. Bu nedenle sığınmacılara kalacak gözüyle bakılması ve sığınmacılarla beraber yaşama ve üretme kültürünü geliştirecek her türlü adımın atılması gerekmektedir.

Sığınmacıların Türkiye genelinde özellikle belli illerde yoğunlaşmaları da bir problem olarak görülmelidir. Eğer sığınmacıların yoğun yaşadığı illerde toplumsal ve ekonomik entegrasyon sağlanamazsa sığınmacılar ve yerel halk arasında “*ben ve öteki*” durumu baş gösterecektir. Bu durum toplumsal çatışmaların fitilini de ateşleyebilir. Özellikle sınır illerinde yoğun yaşıyor olmaları bu işleri dış bağlantılı terörizme kadar götürebilir. Bu nedenle sığınmacıların Türkiye geneline biraz daha dengeli dağılmalarını geliştirecek projeler üretilmelidir. Hatta kent ve kırsal alandaki dağılım da göz önünde bulundurulmalıdır. Sığınmacıların büyük bir çoğunluğu Suriye'de tarım ve hayvancılık işlerinde bulunmuş ve büyük bir kısmı bu konuda deneyimlidir. Dolayısıyla şehirlerde ve şehirlerin belli mahallelerinde yoğunlaşmış olan Suriyeli sığınmacıları kırsal alanlarda tarım ve hayvancılık ile istihdam ve iskân edecek projeler sunulmalıdır.

Suriyeli sığınmacılara ait 2020 yılı nüfus piramidi dikkate alındığında nüfusun büyük kısmının genç ve çocuklardan oluştuğu görülmektedir. Bu durumun devam etmesi halinde başta sınırda yer alan küçük iller olmak üzere birçok şehirde nüfusun demografik özellikleri Suriyeli sığınmacılar lehine değişim gösterecektir. Böylece birçok şehirde üretim-tüketim alışkanlıkları, eğitim sistemi, yerleşmelerin ekonomik ve sosyal özellikleri ile belediye yönetimleri değişime uğrayacaktır. Kaldı ki sınır illerinde bu değişimlerin yaşanması, sınır güvenliğini de önemli ölçüde tehdit edecektir. Dolayısıyla başta sınır illeri olmak üzere Suriyeli sığınmacıların dağılışının mahalle, şehir ve il bazlı yeniden belirlenmesi ve buna göre bir nüfus planlaması yapılması gerekmektedir. Aksi taktirde çözümü mümkün olmayan ve Türkiye'yi yoracak birçok sorun ile karşılaşmak mümkündür.

Kaynakça

- AFAD,(2017). Türkiye’deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması. Ankara: T. C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- Arango, J. (2000). Explaining Migration: A Critical View. *International Social Science Journal*, 52(165), 283-296.<https://doi.org/10.1111/1468-2451.00259>
- Boyraz, Z. (2015). Türkiye’de Göçmen Sorununa Örnek Suriyeli Mülteciler. *Journal Of World of Turks*, 7(2), 35-58.
- de Haas, H., Czaika, M., Flahaux, M.-L., Mahendra, E., Natter, K., Vezzoli, S., et al. (2018). *International Migration Trends, determinants and policy effects*. International Migration Institute Network Paper Series No:142.
- Dimitrov, A., & Angelov, G. (2017). Refugee Integration in the EU: Challenges and Economic Impact. *Economic Alternatives*(4), 584-600.
- Gehrsitz, M., & Ungerer, M. (2018). Jobs, Crime, and Votes –A Short-run Evaluation of the Refugee Crisis in Germany. ZEW (Center for European Economic Research).
- Harunoğulları, M., Hatunoğlu, Z., Polat, Y., & Kılıç, M. (2018). Kahramanmaraş Esnafının Sosyo Ekonomik Durumu ve Suriyeli Sığınmacılara İlişkin Görüşünün Değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 115-144.
- Hürriyet. (2019, 11 26). www.hurriyet.com.tr. 11 06, 2020 tarihinde Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskani-yardimcisi-oktaydan-guvenli-bolge-aciklamasi-41382767> adresinden alındı
- İncili, Ö., & Akdemir, İ. (2016). Yerinden Edilmişliğin Coğrafi Analizi: Kilis'te Suriyeli Sığınmacılar. *Marmara Coğrafya Dergisi*(34), 118-133.
- Massey, D. S. and. Denton, N. A. 1993. *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Harvard University Press, Cambridge.
- Karabulut, R., & Açak, M. (2018). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Ekonomik Maliyeti. *Birey ve Toplum*, 8(1), 131-144.
- Mülteciler Derneği. (2020, 11 05). multeciler.org.tr. 11 05, 2020 tarihinde Mülteciler Derneği: https://multeciler.org.tr/?gclid=Cj0KCQiA5bz-BRD-ARIsABjT4njydrN61riOKql4M8cB0SHFdARglLoV7X5kDUiLcr-3GkloloIx2caAofmEALw_wcB adresinden alındı
- Paksoy, M. (2013). İç Savaştan Kaçarak Kilis'te Yaşamını Sürdüren Suriyelilerin Sosyo-Ekonomik Sorunları Üzerine Bir Araştırma Raporu. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
-
-

-
- Ravenstein, E. (1885). The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London, 48(2), 167-235.
- Sandal, E., Hañçerkıran, M., & Tıraş, M. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler ve Gaziantep İlindeki Yansımaları. Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 15(2), 461-483.
- Sönmez, M. E. (2015). A Study on Relationship of Syrian Immigrants in Turkey and Their Tendency of Returning Home. Turkish Migration Conference 2015 (s. 8-15). Prague: Turkish Migration Conference 2015 Selected Proceedings. Transnational Press London. London.
- Sönmez, M. E., & Mete, M. (2015). Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin Profili İle İnsan Kaynağının Belirlenmesi Ve Türkiye Ekonomisine Olası Etkileri, *Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 234-241). Ankara.
- Sönmez, M. E. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Gaziantep Şehrindeki Mekânsal Dağılışı ve Geleceği, TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 13-14 Ekim 2016, Ankara
- Sönmez, M., & Adıgüzel, F. (2017). Türkiye'de Suriyeli Sığınmacı Algısı: Gaziantep Şehri Örneği, Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 16(3), 797-807.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020). Geçici Koruma. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.
- UNHCR, U. (2019, 01 09). UNHRC Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü. UNHRC Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü: <https://www.unhcr.org/tr/19707-zorla-yerinden-edilen-insan-sayisi-2017de-68-milyonu-asti-multeciler-icin-kuresel-bir-anlasmanin-saglanmasi-kritik-onemde.html>.
- Yıldız, S. (2017). Diaspora girişimcilik: Türkiye'deki Suriyeli Girişimcilerin Profili Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
-